

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»...mert a világon a legközelebb én állok magamhoz.«

BOHUMIL HRABAL 39

»A rendőr kislánya tanul zongorázni.«

NÁDAS PÉTER 19

»Horatiusnak rossz napja van«

PETRI GYÖRGY 18

»Ők rontották el a liftet, ha éppen tudni akarja.

Az a két nyugdíjas.

Molotov és Hruscsov.«

MÁNDY IVÁN 49

Mcmclxxxix Április

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

2. sarak isja Kállo. Ismeri a hús naviológusok,
községiak, politikuskok elméletiek. Ismeri vili a bolse-
nistákat, akik ^{az a} hős bencületet kívánják a munkások-
tól, melyben a mindennapis életet nikt apró-
napait ~~szétszórta~~ ^{mindenne} Kellene megtámadniok - kőve-
sek itmenetileg, ~~akik~~ ^{akik} kőveinek a negyven évig - az
osztás megadatos gondolatát. Ismeri a naviológusok-
tákat, akik - éppen megfordítva, mint a bol-
sevizmus hívei - a megnevezett osztás
amagyi, azaz gazdasági, a politikai megjelöl-
éseknek az egyes munkás, az ismét az utat
egyszerűsíti a mindennapis élet apró, de elenged-
hetetlen részei felé! ~~Amikor az idejű~~
munka hősiessége aktualizál az agresszor
győzelmére tartja a belket, elhatározatlan romjait
illuziókat sörényről tör kifelé, aminekben a
nőreket vért kőve, de már-már megkötött gon-
dolata emeli fel figyelmeztető ujját, hon-
orint a ~~hős~~ Kévis amagyi jószágait, amelyek ^{az}
munkásokban intőző jóváseinek alapja
vannak, az egész, nigrón tömeg, az nem ^{ny}
Kévis világot át kell alakítani. A Kállo ^{száraz} ^{száraz}
amikor dönteni kell akit tábor kőve, nem
csak fordít kőve, a bolsevizisták, mint nem
hajlandó inkább vállalni a kintalusi ^{ofon} ~~száraz~~ ^{száraz}
nőreket nemvedéseket, amikbenket tizenkét
entendési ^{napilapra} nikt a naviológus ~~száraz~~ ^{száraz} ^{száraz}
mai, aliggi tömtelet naviológus életét, ~~száraz~~ ^{száraz}
hasznos arányu kapitalista iparítás sem
kelvonta a volna főt a bolsevizisták ^{száraz}
tömeget, amelyek kommunizmusnak csak a
hős kőveket jellemezi), mondani, nem ^{száraz}

Mcmlxxxix Április

Lengyel László Ezerkilencszáznyolcvannyolc 2

Leszek Kołakowski A kommunizmus mint kulturális jelenség 6

Pető Iván Ahelyett, hogy az ötvenes évek gazdaságáról értekeznek 13

Petri György *Versek* 18

Nádas Péter Helyszínelés 19

Bohumil Hrabal Egy közönséges hétköznapi 39

Bertók László *Versek* 46

Rakovszky Zsuzsa *Versek* 47

Mándy Iván A lépcsőház 49

Horváth Iván József Attila és a párt 52

Szilágyi Ákos Mamu és hamu 61

Bojtár Endre Porig sujtásban 61

Eörsi István Egy hazugságszakértő tapasztalataiból 64

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP (A 2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI EGYESÜLET FOLYÓIRATA. AZ EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY). FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. ARCULAT: TÖRÖK ANDRÁS. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG Rt. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST 1133 VÁG UTCA 13. TELEFON: 409-950, 408-776. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT, KÖZVETLENÜL POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR 215-96 162 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT.

SZEDTE A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETÜKKEL. TERVEZŐ SZERKESZTŐ: GOSCHI ADÁM. NYOMTA A NÓGRÁD MEGYEI NYOMDAIPARI VÁLLALAT, SALGÓTARJÁNBAN. FELELŐS VEZETŐ: KELEMEN GÁBOR. ISSN 0 864-800X

MEGJELENT A NYOMDACOOP KIADÓI OSZTÁLYÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL ÉS SEGÍTSÉGÉVEL.

Ára 29 forint

Ezerkilencszáznyolcvannyolc

LENGYEL LÁSZLÓ

Mi is történt 1988-ban? Miért látszik mind politikai, mind gazdasági szempontból zavarosnak, érthetetlennek ez az év? Miért, hogy ugyanilyen megfoghatatlan a többi szocialista országban is a dolgok logikája? És egyáltalán – beszélhetünk-e az események logikájáról?

Megpróbáltam sorbarendezni az egymással összefüggő tényeket.

1988 nálunk az 1987 szeptemberi kormányprogrammal kezdődött. Ez a program szakított a korábbi dinamizálási illúziókkal, meghirdette a monetáris visszafogást, és bejelentett egy 1990-ig tartó konszolidációs szakaszt a szerkezetátalakításra. Az 1988-as első év a „fordulat éve” lesz, deklarálta a miniszterelnök. Kemény támogatásleépítés, exportkényszer, fogyasztásvisszafogás fogja megalapozni az 1990-es második évet. Az első esztendőben magasabb lesz az árak emelkedése, de csökken a költségvetés hiánya, javul a külkereskedelmi- és a fizetési mérleg. E gyors fordulatot a második év „egyensúlyi helyzete” követi. Az 1989-es infláció immár 10 százalék alatt lesz, a költségvetésnek csak 10 milliárd Ft körül lesz a hiánya, a fizetési mérleg pedig egyensúlyba kerül. Az 1987 évi munkaterv a gyorsított ütemű szerkezetátalakítást az új adórendszerrel, a kétszintű bankrendszer hatékony tőkeátcsoportosító tevékenységétől, a támogatások felülvizsgálatától várta. A munkatervben nem volt szó sem a tulajdonosi rendszer megváltoztatásáról – ezt a társasági törvény helyettesítette –, sem a liberalizálásról, sem a politikai intézmények szükséges reformjáról. Hasonló tervezetekkel és felfogással vágott neki az új évnek 1987 végén a jugoszláv és a lengyel kormány is. A Grósz-, a Messner- és a Mikulics-kormány mind személyi összetételük, mind apparátusaik hagyományai folytán a technokratikus reformdiktatúra és a populista programok között ingadoztak.

Mi is a technokratikus reformdiktatúra? A kormányzat ideológiamentes, pragmatikus közgazdasági és közigazgatási reformokban gondolkodik, és a piac felülről kikényszerített szabályaival – az árak felszabadításával, modern adórendszerrel, monetarizált fogyasztásvisszafogással, a támogatások leépítésével – próbálja meg letörni az örökölt alkurendszert. E tevékenységéhez olyan szakértőket von be a kormányzásba, akik meg vannak győződve arról, a nyugati nemzetközi pénzügyi intézmények kényszerítő befolyása mellett ki tudják alakítani a modern piacgazdaság technikáit. A kormányzat mindhárom országban burjánzó, szinte megfoghatatlan alkurendszert örökölt. Az egyik

oldalon (mindhárom országban) gyenge, szétesett központi kormányzatot találunk, a másikon erős tagköztársasági, megyei, banki (Jugoszlávia), vajdasági, ágazati (Lengyelország) és nagyvállalati, ágazati érdekcsoportokat (Magyarország). Mindhárom országban kiépültek formális és nem-hivatalos érdekérvényesítési csatornák, érzékelhető az egységes kormányzati apparátus hiánya. A '80-as években, különösen annak második felében, már mindenütt behatoltak a központi párt- és államigazgatási szervezetekbe a nagy területi-ágazati, vállalati érdekcsoportok képviselői, a pártmunkás legalább annyira kijárója a sziléziai bányáknak, a magyar kohászatnak, a makedóniai ipartelepítésnek, mint amennyire a pártközpont hűséges fia. Az alkumechanizmus megrögzíti a politikai és gazdasági szerkezetet, szklerotizálja a modellt. A technokrata típusú kormányok a mindent megkötő alkuknak legalább egy részét szerették volna felmondani. Ehhez vagy különleges hatalommal felruházott külön apparátusokat, bizottságokat vonultattak fel, vagy a monopóliumokat enyhítő engedményekkel próbálkoztak. A Grósz-kormány munkatervé felemás formában tartalmazta a reformdiktatúra elemeit, hiszen csak így volt eladható a nemzetközi intézményeknek. De már benne voltak azok a populista jelszavak is, amelyek későbbi fordulat lehetőségére utaltak. A munkatervben egymás mellett élt a személyi jövedelemadó és az általános forgalmi adó reformdiktatúras eszközrendszere, és a bérreform populista ígérete. Már a munkaterv elfogadásának másnapján felszínre került a belső ellentmondás. Az adókat viharos körülmények között elfogadták, alapot teremtve így egy reformdiktatúras indításra, ezt azonban azonnal meg is törték „népszerű” engedményekkel. A támogatásleépítés programját elfogadták, de a miniszterelnök a nagyvállalatok vezetőivel tartott három találkozásán mégis elkötelezte magát az érdekcsoportok követelése mellett. Az 1988-as év mindhárom kormány számára rosszul kezdődött. A lengyel kormány az elhamarkodottan kiírt „reformnépszavazás” elvesztéséből kénytelen volt levonni a keserű tanulságot: bármilyen reformjelszavakat alkalmaz, a lakosság nem támogatja a keményebb fellépés programját. A rendkívül népszerűtlen adórendszer bevezetése Magyarországon drasztikus hitelválságot előidéző politikával párosult. Jugoszláviában a Mikulics-kormány a kockázatos árliberalizálásért vívott harcot.

Kapcsoljuk be a körbe a Szovjetuniót! A szovjet politika és gazdaság rándulásai nélkül sok minden érthetetlen abból, ami a kisebb országokban történt. 1987 novemberében

Gorbacsov arra kényszerült, hogy a „demokratikus peresztrojka”, a tárgyalásos út legfontosabb pártpolitikai képviselőjét, Borisz Jelcint eltávolítsa a hatalomból. A gazdaságban pedig továbbra sem történtek jelentősebb reformirányú változások. A mélyben tovább folyt a küzdelem az úgynevezett katonai-ipari komplexum óriásvállalatai gyorsító programja (uszkarenyije) és a Tervhivatal tervbürokráciája között. A mezőgazdaságban még fel sem merült egy szélesebb tulajdonosi reform, a kisvállalkozásokat gyanakvás vette körül, a tagköztársaságok önálló elszámolása tiltott gyümölcs volt. A politikai szinten az év eleje a peresztrojka elbizonytalanodását hozta. A felső vezetés elvesztette azt a hitét, hogy a közvetlen társadalmi párbeszéd programjával átléphet a bürokrácián. Nem javult a belső ellátás, növekedtek a nemzetiségi ellentétek. A szovjet visszalépések február végén, március elején a környező kisebb országokban is éreztették hatásukat. A bolgár párt Zsivkov vezetésével kezdett megszabadulni reformszárnyától. A magyar pártvezetés Kádár irányításával nekilátott a pártterkekezleti előkészületek felgyorsításának, jóllehet, korábban még az értekezlet gondolatának is hosszú hónapokig ellenállt. Márciusban Gromiko elnök magyarországi látogatása megerősítette a régi vezetést. És még ugyanakkor Husák tárgyal Gromikóval Moszkvában, s közben Ceausescu megkapja a Lenin-rendet. A magyar pártban a Politikai Bizottság vizsgálatot indít Pozsgay Imre Lakitelken történt 1987 októberi megjelenése és utána közölt interjúja ügyében. Ugyanakkor vizsgálni kezdik Nyers Rezső működését az Új Márciusi Frontban. Nyina Andrejeva levele arra is jelt adott, hogy a csehszlovák kormány erőszakosan lépjen fel azokkal szemben, akik az emberi jogokért tüntettek, a magyar hatóságok a FIDESZ-aktivisták ellen forduljanak, az MSZMP pedig hozzákezdjen értelmiségiek kizárásához.

ÚT A PÁRTÉRTEKEZLETHEZ

Februárban Grósz kormányfő fokozatosan visszavonult a gazdaság irányításától, a népszerűtlen adók és támogatásleépítések személyes erőltetésétől. A tömegkommunikáció megrajzolta a „nemzeti politikus” arcélét. A „nemzeti kormány” felismerte az erdélyi kisebbség ügyében rejlő lehetőségeket, elindultak a kisembert megnyerni hivatott akciók, a világútlevél, az új devizaszabályozás stb. „Nemzeti kormány”, „politikai kormány” vagy inkább „szakértő kormány” – ez itt a kérdés. A lengyel politikai mechanizmus azt a hatalom- és munkamegosztási választ adta, hogy a nemzeti politika letéteményese a Jeruzsálemi vezette hadsereg és párt, s ez felhatalmazza a szakértő Messner-kormányt, hogy a hűsbavágó gazdasági kérdésekben szakértő módon a lehető legmesszebbre menjen. Hasonló felhatalmazásra vágyakozott Branko Mikulics is, de Jugoszláviában hiányzott ehhez az egységes politikai vezetés, amelyet a rendszer Tito halála óta nélkülöz. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy hasonló munkamegosztásban gondolkodtak Kínában is, amikor Csao-ce Jang és Li Peng kettőset kialakítottak.) Bizonyos elképzelések szerint Magyarországon is elképzelhető lett volna a régi vezetés átmentése azon

az áron, ha az egyik fél megszabadul a másiktól, hatalommegosztásra kerül sor Kádár János, valamint az új rend és nemzedék képviselői között. Ebben a felállásban Kádárnak Teng Hsziao-ping szerepe jutott volna, aki maga mellé veszi azokat a pragmatikusokat, akik nem mennek túl egy bizonyos határon. De Gorbacsov visszatérése átrendezte a korábbi elképzeléseket, földindulást eredményezett Magyarországon. Rizskov miniszterelnök budapesti látogatása új politikai térképet rajzolt fel, amelyen már nem, vagy másként volt helye a régi vezetésnek. A szovjet vezetés immár egy Grósz-Pozsgay párosban gondolkodott, amely fölött lebegne Kádár János. A régi gárda eközben belső „kétfrontos harcot” vívott, ejtve a Politikai Bizottság „régiformer”, illetve bizonyos teherré vált tagjait. A Kádár János által összeállított pártterkekezleti menetrend és névsor azonban elbukott mind a küldöttek dühén, mind pedig a háttérben szervezett palotaforradalmon. Ugyanakkor nagyon sok volt a pártterkekezleten a véletlen, a félreértés. Mindenkit meglepett a személyi változások könnyedsége. Máig se tudjuk, hogy ebben mekkora szerepe volt Kádár János személyes összeomlásának és a fejét veszített Politikai Bizottság tanácsstalanságának. Kádár valószínűleg nem tudta felmérni, hogy a PB-tagság nélküli elnökséggel minden elveszett, a küldöttek nem láthatták át, hogy döntésükkel mekkora személyes hatalom birtokába juttatták Grósz Károlyt. Főtitkárrá választása lehetővé tette volna a lengyel mintájú hatalommegosztást, de nem megosztásra, hanem koncentrációra került sor. Ennek az erőkoncentrációnak a veszélye abban is megmutatkozott, hogy a hatalom továbbra is ellenőrizhetetlenül a Politikai Bizottságban összpontosult, amelynek összehívására és napirendjére a megszüntetett Titkárság helyett, immár egyedül csak a főtitkár tehetett javaslatot. A minisztertanácsban a kormányfő a kabinetten keresztül történő kormányzással szűkítette le a mozgásteret. Formai értelemben sohasem látott hatalmi összpontosulással volt dolgunk, amelytől sehová nem lehetett kimozdulni, fellebbezni. Pozsgay Imre elkerülése a Hazafias Népfront éléről, majd Grósz Károly beválasztása az Országos Tanácsba, megsemmisítette a Népfront kezdeményezési lehetőségeinek nagy részét. A szakszervezetek főtitkárának kimaradása Politikai Bizottságból a szakszervezeti ellensúlyt tette próbára. A főtitkár-miniszterelnök befolyását tovább növelte, hogy az új Politikai Bizottság tagjai nem rendelkeztek apparátusokkal, államigazgatási rutinnal, ki voltak szolgáltatva a minden apparátust vezető személyi információs monopóliumának. De a legnagyobb baj az volt, hogy az új vezetésnek hiányzott a gazdaságpolitikai, külpolitikai, nemzetiségi, alkotmányozási programja.

A kormány ebben a bizonytalan állapotában mégis kiingott, a liberalizációs variánsok előterjesztésével, a reformdiktatúra felé, anélkül azonban, hogy lettek volna biztos politikai háttérintézményei. A liberalizációs program megváltoztatta az 1987-es munkaterv feltételeit, és, legalábbis elméletben megpróbált elrugaszkodni az ár-, az import-, a devizaszabályozás felszabadításának irányába. A Messner- és a Mikulics-kormány a gyakorlatban is megpróbálkozott a tojásfejük uralmával. Csakhogy a tárgyalásra sem méltá-

tott társadalom, az alkukban sértett érdekcsoportok rögtön bosszút álltak. Lengyelországon és Jugoszlávián tavasszal gazdasági indíttatású sztrájkok söpörtek végig, amelyeknek halványabb leágazásai Magyarországon is megjelentek. Az infláció nekiiramodott, amit Lengyelországban és Jugoszláviában nem is tudtak visszafogni, Magyarországon pedig az emelkedést át kellett terhelni a költségvetés növekvő hiányára. A pályafutásuk során először büntudatos hivatalos szakszervezeteket a kormányok még elhessegethették, de a szakértői apparátusok nem tehették meg ugyanezt a populizmusra hajló pártvezetéssel. A Messner-kormánynak őszre kitelt a hitele, s a búcsúzó miniszterelnök csak arról panaszkodhatott, hogy mindent a párt felhatalmazása szerint tett, nem érti, miért hagyták cserben. Decemberben ugyanezt a panaszt adhatta elő Branko Mikulics. A pártvezetések részben kényszerből, részben önként vagy rendpárti, vagy a nemzeti, vagy a kisembert védő populizmust választották. A magyar pártvezetés az elrontott aradi csúcstalálkozó után aligha gondolhatott a nemzeti jellegű populizmusra. A kisember védelmére kelni, vagyis az utca emberére hivatkozva árstopot elrendelni, operatíván beavatkozni a vállalatoknál, hiányellenes kampányokat indítani: ez bizony nem ment volna keresztül sem a nemzetközi pénzügyi intézményeken, sem a pártvezetés félig-meddig létező reformszárnyán, sem a nagy érdekcsoportokon.

A Grósz-kormány utolsó korszakában feladta a Tervgazdasági Bizottság által erőltetett „reformdiktatúrás” koncepciót, a liberalizálási változatok elsilányodtak. A kormány állandó egyezkedésekre kényszerült a felbátorodott szakszervezettel, másrészt magában a kormányzatban is megnövekedett az alkucsoportok képviselőinek a száma. Mivel a szerkezet átalakítása továbbra sem ment végbe, sőt, a kormány végképp elkötelezte magát a nagymarosi és a jamburg-tengizi beruházások mellett, nem maradt más hátra, mint a terheknek a fogyasztóra való áthelyezése, illetve a magasabb költségvetési hiány elismerése. A kormány belenyugodott az oligarchikus alkuk folytatásába – onnan nyerte legitimitását –, nem kockáztatta egyik oligarchia előjogainak megnyírálását sem. A népszerűtlen gazdasági intézkedések elől a főtítkárnak időszerű volt elmenekülnie a miniszterelnöki posztról, így került sor a főtítkári és a miniszterelnöki tisztség kettéválasztására.

Az őszi kezdetén nem lehetett tudni, hogy a szovjet vezetésben hogyan fog folytatódni a peresztrojka. Ennek következtében a kisebb országok bizonytalankodtak. A szovjet reformirányzatot erősítő váltások – Ligacsov háttérbe szorulása, Jakovlev előtérbe kerülése – látszólag eldöntötték a dolgokat. A valóságban éppen ez az őszi bizonyította be a peresztrojka irányítói számára, hogy mind a nemzetiségi, mind a gazdaságpolitikában szinte leküzdhetetlen problémákkal állnak szemben. A közvetlen tárgyalások a balti államokban, majd a kaukázusi köztársaságokban nem vezettek igazi eredményekre. Hiába mentek reformerek a kedélyek csillapítása végett a nemzeti és gazdasági konfliktusok tűzfészkeibe, ez csak arra volt jó, hogy rájöjjenek: egyelőre nincs megoldás. A balti parlamentek különböző fokú radikalizmussal, de valamennyien

a nemzetiségi, köztársasági politikai és gazdasági önállóság kibővítése mellett döntöttek. Az örmény-azerbajdzsán vita nem jutott nyugvópontra. Immár Gorbacsov vezetésével maguknak a reformereknek kellett éles hangnemű nyilatkozatokban elítélniük a túlságosan messze menő önállósulási törekvéseket, azokat az embereket, akik éppen a peresztrojkára hivatkoztak. Majd a reformerek által vezetett, vagy legalább általuk is megtúrt kampány indult a glasznosztyi túllépőivel szemben, a balti államokba visszatért a cenzúra, a reformlapok példányszámát és hozzáférhetőségét korlátozták. De ennél is fontosabb, hogy a gazdaságban a kormány fokozatosan belecúszott a korábbi engedmények visszavételébe, a szövetkezeti vállalkozások elleni fellépésbe, a fogyasztók fegyelmezésébe. Megjelent az ördögi kör: a politikai peresztrojka támogatása érdekében növelni kellene a fogyasztást, ami gyors eladósodáshoz vezet, viszont a jelenlegi szerkezethez a fogyasztótól elvont jövedelem és ár a jövőben sem hozhat árubőséget. A vezetésnek bele kellene nyúlania a gazdasági szerkezetbe, de ez még sokkal nehezebb, mint általános bürokráciaellenes harcot folytatni. Jakovlev KB-titkár kelet-európai körútja a felek helyzetétét szolgálta. A túlságosan előre-futóknak intés, a lemaradóknak kis biztatás járt. Magyarországon a balti államok szerepébe jutott. Ezt a reformerek szeretik, de talán egy fokkal messzebb ment, mint ami most az egész gorbacsovi peresztrojka szempontjából kívánatos. Többpártrendszer? Na, na. A Varsói Szerződés megkérdőjelezése egyes politikai csoportok által? Ne most! A KGST egészének felülvizsgálata, akár a kilépésig? Csak erősítené a peresztrojka-ellenes erőket! A többpártrendszer nem is Magyarországon okozhat gondokat, hanem azzal, hogy példaként szolgál a szovjet demokratikus és ellenzéki mozgalmak számára. A Varsói Szerződés vizsgálata, a csapatkivonások szorgalmazása nem önmagában jelent gondot, de problémát okoz a stratégiai szintű engedmények bejelentésekor. Más dolog magunktól megtenni, tábornokainkkal egyeztetve, s más, ha nyomást akarnak gyakorolni ránk, amit aztán a Nyugat kihasználhat. A KGST radikális reformjának szükséges voltáról a szovjet vezetés is meg van győződve, de saját menetrendjéhez feltétlenül ragaszkodni kíván. A jakovlevi körút eredménye, hogy valamilyen kisebb országban felerősítette a belső tendenciákat, jobban kirajolta az erővonalat, mert igazán sehol sem javallhatott radikálisan mást a korábbiakhoz képest. Ha a szovjet vezetés nem akar pártszakadásokat előidézni, akkor csak ezt teheti. De egy pártszakadás bármelyik kisebb országban példát mutathat a szovjet párt viaskodói számára is.

Magyarországon három, különböző erejű vonal találkozott felső szinten. Az egyik a rendpárti populizmus, amely a fenyegető anarchia veszélyére hivatkozva, nem nemzeti, nem kisembereket pártoló, hanem „osztályharcos” alapon próbálkozik áttöréssel. Ennek lehet bázisa a nagyvállalatokban, amelyeket a szerkezetátalakítás létükben fenyeget, régiókban, amelyeknek ipara, infrastruktúrája a régi szerkezethez kötődik. És lehet bűnbak ellenfele a kisvállalkozó, az értelmiségi, a cigány, a zsidó, a nemzeti kisebbségi, a „fideszes” diák. Jól látható, hogy az osztályharcos

rendcsinálás durva módját választja 1988 végén, 1989 elején a bolgár, a csehszlovák, az NDK vezetés, s időszakonként a magyar vezetés populista rendpárti szárnya is (a brassói munkások mozgalmára emlékező tüntetés szétverése). A reformdiktatúrák elképzelés kiszorul a szélre, a gazdaságban felrémlik egy kelet-európai újkonzervatív menetrend lehetősége. Az új kormány visszamaszírozik az inflációs politikába, folytatja a megkezdett beruházási pazarlást, elszabadítja a bérinflációt, játssza a húzd meg, ereszd meg kötélhúzását a szakszervezettel és az érdekképviseletekkel. A harmadik lehetőség, a Pozsgay Imre által hangoztatott politikai kormány, vagyis egy politikai tárgyalásokra képes egységes kormány kicsiny eséllyel bírt. Ez a kormány a lengyel Rakowski-kormány mintájára, hét év szakadékát átugorva, közvetlen tárgyalásokat kezdene az alternatív és ellenzéki csoportokkal, pártokkal, az alkotmányozás, a gazdaság konszolidálása, a szabad többpártrendszerű választások témáiról. Úgy tűnik, hogy a Rakowski-kormány is csak Jaruzelski tábornok teljes politikai tekintélyének bevetésével, bizalmi szavazás révén juthatott tárgyalási pozícióba. Erre Magyarországon nem került sor.

Ezerkilencszáznyolcvannyolc. Javult-e, romlott-e a helyzetünk? Mit ért ez az esztendő? A kormány büszkén vallhatja, hogy túlélte az évet, nem léptek fel fizetési gondok, a tervek közelében járt a külkereskedelem, nem romlott súlyosabban a fizetési mérleg. És mégse volt igazán jó ez az év, mert ismét elpocsékoltuk a legfontosabbat: az időt. Alkalmazkodásunk nem javult, a szerkezet nem változott, a támogatások továbbra is kiáramlottak, az intézményi kozmetikázások nem változtattak a lényegen. A monetáris

visszafogás helyett adminisztratív visszafogásokra került sor, a kétszintű bankrendszer nem biztosított jobb tőkeátcsoportosulást, az árak felszabadítása nem törte le a monopóliumokat. A politikai intézményekben zajló viharok nem hoztak érdemi változást a politikai döntési folyamatban: továbbra is ugyanúgy dőlnek el a támogatások, a nagyberuházások, a gazdasági mechanizmus programok, az alkotmányozás ügyei, a nemzeti kérdések.

Szűk politikai szervezetek a nyilvánosság kizárásával, szelektált szakértők bevonásával határoznak futószalagon, még általuk sem áttekinthető ügyiratok felett.

És mégis itt a „hátha”. Hátha 1988-ban ott rejtőzik egy új világ ígérete? Hátha a politikusok és politikai csoportok egymást kényszerűen ölelő Laokon-családja kibontakozik a válság kígyójának szorításából? Hátha a szovjet politikai és gazdasági mechanizmus 3–4 hónapos ciklikus kiingásai nem rángatni fognak, hanem önálló pályára állítanak? Hátha bebizonyosodik, hogy sem a nemzeti, sem a kisemberre apelláló, sem az osztályharcos populizmus nem hozhat egyebet, mint a térség visszabalkánosodását? Hátha kiderül, hogy a társadalomtól független reformdiktatúra nem hoz reformot, csak diktatúrát. Hátha...

Vagy különben úgy lesz, ahogy az öreg Márai jegyezte 80-as évekbeli naplójába: „Petőfi hörgése: A Kárpátoktól le az Aldunáig / Egy bőszi üvöltés, egy vad zivatar. Elkövetkezhet a pillanat, amikor a verses sort földrajzi módosítással így idézik: A Baltikumtól le az Adriáig / Egy bőszi üvöltés, egy vad zivatar. Százmillió ember üvöltése megszire hangzik.”

(1989 JANUÁR)

NYUGAT, 1918

eset váltása

A kommunizmus mint kulturális jelenség

LESZEK KOŁAKOWSKI*

Van egy lengyel anekdota az egyszeri kislányról, akinek dolgozatot kellett írni a következő témáról: „Miért szeretem a Szovjetuniót?” Nem lévén biztos a válaszbán, megkérdezte a mamáját: „Mondd, mama, miért szeretem a Szovjetuniót?” „Miket beszélsz” szólt az anyja „hisz azok gazemberek, senki sem szereti, mindenki gyűlöli őket!” Megkérdezte az apját. „Szamárságokat beszélsz” fortyant föl az apja „ezek megszálltak, elnyomnak minket, az egész világ gyűlöli őket”. Az egyre szomorúbb kislány föltette még a kérdést pár felnőttnek, de mindegyiktől hasonló szöveget hallott. A végén ezt írta: „Azért szeretem a Szovjetuniót, mert nem szereti más senki.”

Némileg e kislányhoz hasonló módon szeretnék eljárni. Vagyis arról a kérdéssel szeretnék elmélkedni, amit manapság ritkán vesznek komolyan – a kommunista propaganda kivételével, de annak a szerzői sem veszik komolyan a dolgokat – hogy mit jelent századunkban a kommunizmus mint kulturális ihletforrás, ösztönzés. Az antropológusok a „kultúra” szót értékmentes értelemben használják. Egy adott közösség sajátos kommunikációs rendszereit jelölik vele: a jogot, a szokásokat, az oktatási intézményeket, a hatalom mechanizmusait, a vallási hiedelmeket, a művészetet, a családi kapcsolatokat formáit, a szexuális élet normáit, stb. – és mindezt valóban le lehet írni ama kockázatos feltevés nélkül, hogy az illető kultúra alacsonyabb, vagy magasabb rendű a másikkal. Ebben az értelemben a kommunista kultúrához éppúgy hozzátartoznak Majakovszkij versei, mint a vidéki propaganda-osztály holmi tollkoptatójának halott frázisai; a kínai kultúra egészébe ugyanilyen oknál fogva éppúgy beletartoznak a kínai festészet klasszikus alkotásai, mint a maoista művészek képecskéi, amelyek színvonalban messze elmaradnak az amerikai újságok comics-képregényei mögött. Én azonban a kultúrára sokkal szűkebb értelemben gondolok, olyanban, amely eleve feltételez bizonyos értékítéletet. Elsősorban tehát a műalkotásokat veszem figyelembe, az alkotó jellegű műveket az irodalomban, művészetben és a humán tudományok körében; másodsorban pedig olyan művekre gondolok, amelyekről feltehető, hogy valós elemeivé váltak annak a kultúrának, amelynek területe megegyezik a keresztény vallás hagyományos hatósugarával, amely tehát görög, római, zsidó és keresztény gyökerekből nőtt ki (Oroszország nagy-

mértékben ehhez a kulturális térséghez tartozik, még akkor is, ha politikájában közelebb áll tatár hagyományaihoz).

Kérdésem tehát ez: hogyan értelmezzük a tényt, hogy a nemzetközi kommunizmus, akár hatalmon lévő, akár hatalomra törő formájában, bizonyos történelmi időszakokban kulturálisan termékenynek bizonyult, vagyis képes volt arra, hogy olyan alkotásokat ihlessen életre, amelyeket ma is az európai civilizáció részének kell tekintenünk, amelyek legkevésbé sem kerültek szemétre? Sőt, még arra is telt erejéből, hogy vonzást gyakoroljon a kultúrateremtő elitek jelentős részére, köztük igen kiváló személyiségekre? Ez a kérdés azért érdemes figyelemre, mert a kommunizmus pusztító, kultúraellenes funkciója nemcsak, hogy közismert, de – nyugodtan kijelenthetjük – kezdettől fogva beleépült saját rendszerébe. A kommunista hatalmi rendszernek ezt az oldalát már sokszor leírták, itt nem érdemes hosszan beszélni róla. Talán csak annyit lehetne megjegyezni, hogy a különböző hajdani és jelenlegi zsarnokságoktól eltérően a kommunizmus nem csupán és nem is főként olyan negatív eszközökkel hajtotta végre kultúrapusztító funkcióját, mint a cenzúrahivatal, az engedetlenek elnyomása, tilalmak alkalmazása. A közönséges zsarnokságok annyiban kevésbé destruktívak, amennyiben nekik az a fontos, hogy ne engedjék a politikai ellenzék központjainak kialakulását és hogy megsemmisítsenek a kulturális életben mindent, ami hatalmukat fenyegetheti. Általában maga a hatalom tűz ki magának korlátozott feladatokat, s bár oszthatatlan és szuverén kíván lenni, ám nem akar feltétlenül kiterjedni az élet minden területére. Ezért esetenként eltűri a kulturális önkifejezést, ha az politikai szempontból közömbös. A kommunizmus azonban kezdettől fogva mindent átfogó hatalomnak tervezte meg önmagát, amelynek célja nem csupán az esetleges veszélyek felszámolása, hanem a közösségi élet minden jelenségének pozitív szabályozása, beleértve az ideológiát, a nyelvet, az irodalmat, a művészetet, a tudományt, a családot, sőt még az öltözködés módját is. E mindent átfogó szabályzórendszerben roppant nehéz elérni az ideális állapotot, mégis emlékszünk olyan időkre, amikor ennek az ideálnak a megvalósítását hatalmas mozgalom szolgálta. Ideológiai normák határozták meg azt is, hogy mit kell gondolni a relativitás elméletéről, akárcsak azt, hogy milyen zenei kifejezési formák helyesek és melyek tűrhetetlenek, de azt is, milyen szélességű nadrágszáruk felelnek meg a szocialista társadalom követelményeinek.

A mindent-szabályozás legimponálóbb eredményeit a

*Lengyel filozófus (1927). 1968 óta nyugaton él, jelenleg Oxfordban egyetemi tanár

Kínai Népköztársaságban érték el. Igen jelentős, bár nem egyenletesen kiemelkedő eredményeit pedig a Szovjetunióban a sztálini korszak utolsó éveiben. Az ideálról való részleges lemondást a valóság nyomása kényszerítette ki – így például az érdemleges szabályozás föladását a természettudományok terén –; más szabályok pedig – például az öltözködést illető előírások – túl problematikusnak bizonyultak a gyakorlatban. Az európai szovjet protektorátusok többségében és különösen Lengyelországban a szabályozási rendszer sohasem érte el a szovjet színvonalat, magáról az elvről azonban mégsem mondtak le, és tényleges kikényszerítésének lehetősége csupán a hatalmi apparátus erejétől függ, a társadalom természetes törekvéseivel szembeni összeütközés közegében. Lengyelország hosszú évekig és még ma is közelebb volt a kulturális életre gyakorolt nyomás tekintetében a hagyományos zsarnoksághoz, mint a totalitáriánizmushoz, mivel az uralkodó apparátus főleg negatív eszközökre támaszkodik – cenzúra és megtorlásra az ellenzékkel, illetve a politikailag megbízhatatlan személyekkel szemben – de ugyanakkor nem próbál (vagy ha igen, akkor ügyetlenül és kevésbé eredményesen) alapvető szabályokat ráerőltetni a kulturális alkotómunkára. Fölösleges hozzátennem, hogy ez nem az apparátus jótekingő szándékán, hanem éppenséggel a gyöngeségén múlik.

Am vizsgálódásom tárgya nem ez, hanem ellenkezőleg: a kommunizmus, mint kulturális szempontból aktív erő. Hogy egykor ilyen erőnek számított, azt nehéz kétségbevonni. Az oroszországi bolsevik fordulattal eszmileg olyan írók azonosultak, mint Majakovszkij, Szergej Jeszenyin, Babel, Pilnyak, az ifjú Fagyev, Ehrenburg, olyan kiváló filmrendezők, mint Eisenstein és Pudovkin, avantgardista festők, mint Malewicz, Dejneka, Rogycsenko, rövid időre még Chagall is, a humán értelmiség alkotói. Ennek az elég népes művésztszártságnak a későbbi sorsa, mint tudjuk, különböző módon alakult: volt, aki öngyilkos lett, mások hóhérekre jutottak, megint mások eladták magukat a zsarnokságnak, vagy életüket megkeseredett tétlenségben fejezték be. A huszas években a kommunizmus elég nagy vonzerővel bírt a nyugati művészek, értelmiségiek körében, a képzőművészeti és irodalmi avantgarde-ot is ideértve; életük végéig kommunista párttagok maradtak Aragon és Eluard, Picasso és Leger és még sokan mások, kétségtelenül nagytehetségű emberek Franciaországban, Olaszországban és Németországban. Még ott is, ahol a kommunizmus sohasem vált akár csekély jelentőségű politikai erővé sem, mint Angliában és az Egyesült Államokban, azoknak az értelmiségieknek, művészeknek és íróknak a listája, akik hosszabb, vagy rövidebb ideig ha nem is párttagok, de a sztálinizmus, vagy a trockizmus rokonszenvezői voltak, eléggé terjedelmes; ugyanez áll a mexikói vagy a brazil értelmiségre is. A független Lengyelországban, ahol nem volt jelentős befolyása a kommunizmusnak (bár a szakszervezeti mozgalomban jelen volt), s ahol hatását természetes módon korlátozta az a tény, hogy forrása egy olyan országban volt, amelyik örök ellenségnek számított, még itt is vonzott számos igazi művészt, olyanokat, mint Broniewski, Jasienski, Wan-

durski, Wat, Zegadłowicz, Kruczkowski, vagy értelmiségit, mint az öreg Stefan Czarnowski, Nowakowski, vagy Natalia Gasiorowska. Az első világháborút követő évtizedben, mint tudjuk, a kommunistákat írói-művészi körökben elég sokan támogatták, köztük nem egy kétségtelenül kiváló művész is. Hasonló volt a helyzet Csehszlovákiában és Magyarországon.

De nem érdemes halmozni a példákat, a neveket, amelyek listája meglehetősen hosszú nyúlhatna. Annyi vitathatatlan, hogy voltak olyan történelmi körülmények, melyek között a kommunizmus erőterében helyezkedtek el bizonyos kulturálisan aktív művészcsoporthoz, s inspirált olyan műveket, amelyek századunk intellektuális-művészi képéhez szervesen hozzátartoznak; másszóval, hogy a kommunizmus nem csupán olyan különleges civilizációs formaként létezett, amely lerombolta-lerombolja az európai történelem folytonosságát és saját hatalmi körén belül igyekszik megsemmisíteni a szellemi kifejezés lehetőségét, hanem e szellemi kifejezést létrehozó energiaforrás is.

Mindennek csekély hitelű és naív magyarázata az afféle közhelyek szajkózása, mint hogy az embereket könnyű becsapni, megvásárolni és megfélemlíteni, és ebben rejlik a kommunizmus titka. A kommunizmus végzetét ilyen frázisokkal lerázni éppoly könnyű, mint hasztalan; sőt, kifejezetten káros, mert lehetetlenné teszi egy fontos történelmi jelenség megértését; a frázisoknak még az az előnye is megvan, hogy minden olyasmire alkalmazhatók, ami nem tetszik nekünk, vagy ami felháborít bennünket; éppen mindenre-alkalmas képességük jelzi meddőségüket. Nem, a kommunista kultúra történetét nem is olyan könnyű megmagyarázni: társadalmi folyamatokról van szó, amelyeket ekként kell vizsgálni, s nem pusztán mint általában gyanús egyéni kezdeményezéseket. Ha a kérdést ilyen könnyen el lehetne intézni, akkor még az is felfoghatatlan lenne, hogyan lehetséges az, hogy a hatalmon levő kommunista rendszer, amelyik továbbra is rendelkezik a megtévesztéssel, megvásárlással és megfélemlítéssel szükséges eszközökkel, tökéletesen elvesztette (és ez nem tegnap történt!) nem csupán az intellektuális-művészi alkotás ösztönzésének képességét, hanem a kultúrában aktív szerepet játszó rétegek szimpátiáját is – ahogyan ez a nem-kommunista Európai és latin-amerikai országokban történt.

Mi lehet az oka, hogy míg a hatalmon lévő sztálinizmus képes volt magának támogatást szerezni az értelmiségi elit részéről, a jelenlegi rezsim, amelyek mindennek ellenére kevésbé vérszomjasak és kegyetlenek, ezt nem képesek megkapni? Miért van az, hogy más forradalmi és önkényuralmi rendszerek nem rendelkeztek ezzel a képességgel? A fasizmus és a hitlerizmus kulturális téren merőben pusztító hatású volt, s bár alkalmilag fölkelte a nyugati művészeti elithez tartozó emberek egyikének-másikának rokonszenvét (Heidegger, Ezra Pound, Céline és Knut Hamsun voltak talán a leghírhedtebb példák), mégis, a sztálinizmushoz képest e tekintetben roppant erőtlennek bizonyult.

A kommunizmus egyetlen fontos területen maradt szinte teljesen meddő, nevezetesen a filozófiában. A hivatalos

szovjet filozófia nem hagyott hátra semmi említésre méltót, s történetét úgy lehet tekinteni, mint a párt engedelmes eszközévé lefokozott gondolkodás elkerülhetetlen hanyatlásának a példáját. Az a két valóban érdekes gondolkodó, akit továbbra is némi figyelem övez, Lukács és Bloch, csak csekély mértékben szolgálhatnak ellenpéldául. Lukácsot úgy érdemes olvasni, mint egy kiváló elme meglehetősen különleges esetét, aki – minden kalandja, konfliktusa ellenére – agyát élete végéig a zsarnokság szolgálatába állította; életműve azonban már nem ad gondolati ösztönzést és mindenütt, így Magyarországon is, halottnak tekintik. Ami Blochban érdekes lehet, az filozófiájának kizárólag azokra az elemekre szorítkozik, amelyeknek nemcsak hogy a kommunizmus, de még a marxizmus is alig van köztük. A kommunista szellemiségből kinőtt filozófia jelenleg Lengyelországban és Csehszlovákiában szemétdombnak számít, noha persze a szemétdomb is lehet érdekes a régész számára.

A kommunizmus története több évszázadra nyúlik vissza. De már legkorábbi változataiban is – a Reneszánsz és a Felvilágosodás utópisztikus irodalmában (ahol gyakran vallásos ihletettségű volt, s a javak apostoli közösségét idézve a magántulajdont bűnnek bélyegezte) – felfedte gyógyíthatatlan ellentmondását: ezek az utópiák egyszerre voltak egyenlősítő és zsarnokiak. Tökéletes egyenlőséget hirdettek, s ugyanakkor a felvilágosult elit uralmának a szükségességét: az elitnek kell vigyáznia az egyenlőségre. Az a kommunizmus, amelyik már nem irodalmi műfajként, hanem mint politikai mozgalom jelent meg, a jakobinus baloldaltól származik, amely esetében az ellentmondás (az abszolút, a legmagasabbrendű értéknek tartott) egyenlőség és a szabadság között még erősebben jelentkezett; a tökéletes társadalomnak egyszerre kellett szigorúan egyenlőnek és zsarnoki kormányzásúnak lennie, ami a kör négyszögesítésével egyenlő. A XIX. század, amelyben kialakult és fejlődésnek indult a modern szocialista mozgalom, Marx évszázada, nem volt különösen jó talaja a kommunizmusnak. Noha voltak bizonyos elméleti távlatok, mint politikai mozgalom alig létezett; az I. Internacionálé sem tartozott hozzá; maga Marx, minden elméleti tekintélye mellett, mint politikus alig számított és a II. Internacionálé szocialista pártjai, bár nemegyszer összetűzve és különböző frakciókra szakadva, mégis, túlnyomó többségükben (a marxistákat is beleértve) bíztak a demokratikus intézmények törvényes erejében és a kulturális szabadságjogokban.

A XIX. századi regény társadalomkritikája erősen fejlődött, s némelykor igen éles volt, de semmi köze sem volt a kommunizmusnak. A modern kommunista mozgalom igazából a század elején lenini frakcióként született. Az első világháborúig befolyása a szocialista mozgalmon belül (Oroszországot leszámítva) csekély volt, s maga az a tény, hogy itt teljesen új ideológiai és politikai jelenségről van szó, nem pedig ilyen vagy amolyan taktikai, vagy mozgalmon-belüli elméleti különbségről, sokáig senkinek sem tűnt föl és csak 1910 után vált lassan nyilvánvalóvá. A

mozgalom nem titkolta, hogy hajlik a zsarnokságra és a totalitáriánizmus lehetősége kezdettől fogva benne rejtett; ha idővel sikerült is meglovagolnia az oroszországi forradalmi hullámot és annak hátán uralmát megvalósítania, úgy ennek előfeltétele a történelmi véletlenek rendkívüli egybeesése volt. Jóllehet, nem ezek a véletlenek segítették a magasba, hanem az az adottsága, amelyik később, fejlettebb formában, a szovjetkommunizmus későbbi sikereinek alapja lett – az, hogy gyorsan magába tudott szívni, magáévá tudott tenni minden fontos társadalmi kérdést, s mindenből eszközt tudott kovácsolni magának.

Lehet ezt másképp is kifejezni: a kommunizmus mind ideológiailag, mind taktikailag élőszködő volt; eredményesen élőszködött minden társadalmi kérdésen, amelyek nemcsak lényeges és fontos, hanem tisztességes ügyek is voltak, s egybevágott azokkal a szándékokkal, amelyeket a Felvilágosodás és a humanizmus eszményein nevelkedett értelmiségi réteg nagy része magáénak vallott. A kommunizmus az első világháború előtt nem csupán a munkások érdekeit kívánta védeni, de leleplezte a nemzeti elnyomást is, váltalta a szegényparasztság törekvéseit, tiltakozott a cenzúra ellen, egyszóval szövetségre lépett gyakorlati alapon mindekivel, még a cári önkényuralom elleni ellenállás lehetséges forrásaival is és mindent egy irányba próbált terelni. A februári forradalomhoz és a cárizmus megdöntéséhez a kommunistáknak gyakorlatilag semmi közük sem volt, az októberi fordulat pedig olyan jelszavakkal történt, amelyekben nem volt semmi kommunista: földet a parasztnak és békét. A forradalmi folyamatban a tömegek uralkodó ideológiája nem a kommunizmus volt, hanem az anarchizmus, amely a tanács hatalom jelszavában fejeződött ki: ezt a jelszót a bolsevikok egy adott percben átvették, majd (amikor a szovjetek többségükben mensevik kézbe kerültek) visszavonták, hogy aztán újra elfogadják, de csak azért, hogy az anarchista utópiát kihasználva a még létező összes struktúra szétverésével rákényszerítsék saját uralmukat a szétesett, demoralizált társadalomra. Lenin világosan beismerte: a bolsevikok annak köszönheték győzelmüket, hogy nem a saját agrárprogramjukat, hanem az eszerekét alkalmazták. A béke és a földosztás mellett a harmadik lényeges jelszó a régi állam szétbomlasztásában a nemzetek önrendelkezési joga volt. Ismerjük ennek a programnak a későbbi sorsát: „a földet a parasztnak” jelszó a parasztság kisajátításaként és a feudális alávettetés elvein nyugvó földhözköttöttségben lett megvalósítva; a béke jelszava a világ legmilitaristább birodalmának felépítéséeként, amely birodalom szinte telhetetlen volt hódításban és agresszióban; s végül az önrendelkezési jog jelszava a birodalomban a bekebelezett nemzetek összes hagyományának, minden törekvéseinek rendszeres elfojtásaként valósult meg.

Számos értelmiségi azonban nem úgy reagált a bolsevizmusra, mint jelszavak gyűjteményére, amelynek az a feladata, hogy kielégítsen bizonyos sürgető, s meglehet, elsőrendű fontosságú társadalmi követeléseket, hanem inkább mint egyfajta globális, utópisztikus technológiára, egy új világ, egy új kor kezdetére, amelyben az ember minden problémája egyszer s mindenkorra megoldódik, s minden baj és gond orvoslásra talál. Különösen élénken és érzéke-

„A szép román ajándékok között megható volt egy könyv. Vakírásos könyv: A Párttörténet. Vak emberek küldték ezt a könyvet Romániából és azt írták rá az ő betűikkel: »Amikor elolvastuk ezt a könyvet, megláttuk a világosságot.«

Sipos Gyula: A Sztálini ajándékiállítás, in: Ukrajna kolhozaiban, A Földművelésügyi Minisztérium és a Magyar-Szovjet Társaság megbízásából kiadja a Mezőgazdasági Kiadó, év nélkül, 10. oldal.

nyen reagált ez a réteg a béke és a háború, s az ezzel összefüggő nemzetköziség kérdéseire. A világkommunizmus mai formájában az első világháború terméke. Mi, lengyelek, természetesen hajlunk arra, hogy ezt a háborút annak – a számunkra legnagyobb – eseménynek a prizmáján keresztül szemléljük, ami a független lengyel állam megteremtése volt, a rabság hosszú évtizedei után. Ez azonban egyik hatalomnak sem állt szándékában, amikor a háborút elkezdték. A háború pedig milliók kegyetlen lemészárlását jelentette, s minél tovább tartott, annál nyilvánvalóbbá vált, hogy amint azt a baloldali szocialisták hangoztatták – lényegében imperialista háború, az uralkodó osztályoknak a népek karjaival vívott küzdelme. Nehéz túlértékelni a háborúellenes indulatok szerepét abban a bolsevizmus iránti rokonszenvben, ami a huszas évek elején az európai értelmiséget eltöltötte. 1914 után a bolsevizmus aratta le a Második Internacionálé kompromittálódásának következményeit; ekkor vált világossá, hogy a nemzetközi munkásszolidaritás, a szocialista mozgalom eszméi alapja nem több erőtlén frázisnál, s már az első megpróbáltatásra úgy eltűnt, mint kő nyoma a víz tükrén. Az USDP, a német szociáldemokraták háborúellenes frakciója, amely 1917-ben alakult, háborúellenesség címen lett a kommunizmus melegágya. Az európai írók számára is, akik akkoriban beléptek a kommunista pártba, vagy azzal szimpatizáltak (Arnold Zweig, Bertolt Brecht, Henri Barbusse, Romain Rolland, Anatole France, Jaroslav Hašek, hogy csak a leghíresebbeket említsük) a legfőbb ösztönzést a háború szörnyűségei adták. A kommunizmus egy új, háború nélküli világ ígéretét hozta, más szóval eredményesen elősködött az emberek békevágyán, ami századunkban a legerősebben átélt társadalmi érzések egyikévé vált. A háború előtt a kommunizmus Oroszországban is csak kicsiny szekta volt, s az első és második orosz forradalom közti időszakban a marxizmus és a kommunizmus befolyása az orosz értelmiségiekre nagyon is meggyengült, az elit legkiválóbbjai közül sokan szenvedélyesen támadták azokat a történetfilozófiai dogmákat, amelyeket korábban még elfogadtak; s nem ok nélkül nevezte az akkor már a sztálinizmust odaadón szolgáló Gorkij az 1934-es írókongresszuson az 1907-től 1917-ig terjedő időszakot, az orosz költészetnek ezt a virágkorát „a leggyalázatosabb és legszegénytelenebb évtizednek az orosz értelmiség történetében”.

Természetesen voltak más motívumok is. Így például az értelmiségiek között gyakran felbukkanó barbár-imádat, vagy inkább az az elragadtatás, amit egy új kor tökéletes kezdete, a múlttal való szakítás, az elmúlt időtől való meg-

szabadulás vált ki. Oroszországban csakúgy, mint Nyugaton a kulturális talajtalanságnak ez az étosza, a – főlegleg hozzátennem: illuzórikus – megszabadulás a tradíció örökségétől, a történelmi terhektől mentes ifjúság kultusza, a burzsoá közönség meghökkentésének és megbotránkoztatásának a vágya – mindez erősen befolyásolta a Radikálisan Új hordozója, a bolsevizmus iránti rokonszenvet; kalapácsot láttak benne, amely szétzúzza a nyomasztó múltat, összhangban az Internacionálé felhívásával: „a múltat végképp eltörölni”. Ez a motívum lényeges szerepet játszott Alexander Blok, Majakovszkij, a francia szürrealisták és a futuristák esetében. Jelenléte az akkori kommunizmus mágneses vonzerejében talán a történelmi körülményekkel magyarázható. Az első világháború valóban lezárta a tizenkilencedik századot, valóban új kort nyitott az emberi élet minden területén. Ezt a bolsevikok hamarabb és jobban megértették, mint bárki más és egy ideig úgy tudtak fölépni az európai kultúrában, mint az új kor megtestesítői; ez szintén hozzájárult ahhoz, hogy a kommunista civilizációnak bizonyos, noha rövidtávú hitelességet kölcsönözzön. A harmincas évek első fele új társadalmi megrázkódtatásokat hozott, amelyeket a kommunizmus igen hathatósan kihasznált: a gazdasági világválságot, a nemzeti szocializmus diadalát Németországban, majd később a spanyol polgárháborút és a nagy vihart Kínában. Ezek mind valóságos, drámai események voltak. A világválság a maga összes következményével: a sokmillió munkanélküliséggel, a nyomorral, a kétségbeeséssel a kommunizmus nagy esélye lett; a kommunizmus most úgy jelent meg, mint egy munkanélküliségtől és létbizonytalanságtól mentes társadalom ígérete, de úgy is, mint legenergikusabb ellenele a fasizmus kórjának, annak a ráknak, amely úgy tűnt, felfalja Európát (és amely ugyanazon a nyomorúságon elősködött, mint a kommunizmus). Ezekben az években, amikor emberek milliói pusztultak el Ukrajnában az állam által mesterségesen előidézett éhínségben, haltak meg a kínzásoktól, a fagytól, a kimerültségtől, vagy tarkólövéstől a sztálini börtönökben, a táborokban és a kitelepítés állomásain, a szovjet állam a nyugati értelmiség számottevő, de mindenestre számításba veendő részének a szemében a béke bástyájának, a forradalmi humanizmus központjának tűnt, egy új világ ígéretéként jelent meg, ahol az embereket nem gyötri a holnap bizonytalansága, ahol mindenki egyenlő és bízik a jövőben. Azonosultak a kommunizmussal, vagy szimpatizáltak vele olyan emberek, mint André Malraux, Walter Benjamin, Theodor Plivier, Jean-Richard Bloch, Theodore Dreiser, John Dos Passos és

Upton Sinclair; a moszkvai perek ördögi komédiáját az igazságszolgáltatás működéseként ünnepelték Leon Feuchtwanger és Romain Rolland. Ennek a kérdésnek a megértésében is kevés haszna van az emberi naivitást és rövidlátást célzó magyarázatoknak. Itt is olyan társadalmi és kulturális folyamatokkal állunk szemben, amelyeket ekként kell megmagyaráznunk. A harmincas évek közepének Népfrentja természetesen szovjet manipuláció volt, de nem csak az: ha volt valamiféle eredménye, akkor azért volt, mert jelszavai megfeleltek az európaiak reális tapasztalatainak, félelmeinek és reményeinek. A fasizmus nem a kommunisták által kitalált mumus volt, hanem a civilizációt és az egyes nemzeteket fenyegető, a lehető legvalószínűbb halálos veszély, és jöllehet, ugyanazokból a társadalmi bajokból szívta táplálékát, mint a kommunizmus, akkori-ban egészen más típusú embereket vonzott és szinte semmiféle kulturális rugalmassággal nem rendelkezett. A kommunizmus ügyesen kihasználta a nyugati demokráciák ingadozó és félénk politikáját ezzel a veszéllyel szemben, az antifasizmus pedig kulturális szempontból lehetett és volt is lelkesítő erő. Valódiak voltak az infláció- és a válságokozta társadalmi bajok is. A két éves szovjet-náci barátság ugyan elég sokakat megingatott, de a háború további alakulása hamar letörölte ezt a kellemetlen pecsétet: 1941 és 1945 között így a szovjet kolosszus újra igényt tartott és nem is eredménytelenül, a világ fő védelmezőjének szerepére a hitleri barbárság ellen, katonai sikereiből teremtve erős alapot új ideológiai inváziójához Európában.

Ugyanez elmondható a lengyel kulturális elitéről is. Azok a tagjai, akik nyíltan a kommunista rendszer mellé álltak, többségükben nem a kommunista, hanem inkább a szocialista, illetve baloldali liberális körökből származtak; csatlakozásukat igen nagy mértékben befolyásolta a háború előtti Lengyelországgal szembeni ellenérzésük, különösen ami az utolsó, a Pilsudski marsall halála utáni éveket illeti. Érthető módon hajlamosak vagyunk arra, hogy idealizáljuk azokat az éveket, hiszen minden hibájuk, bűnük ellenére hazánk mégiscsak független volt és különféle hátrányai, nyomorúságai csak apró kellemetlenségnek tűnnek az új, haladó rendszerhez képest. A sajtó- és cenzurális megszorítások igen csekélyek voltak azokban az években, ha összevetjük őket a rendszeres pusztítással, amit a haladás fátyla végez, s ami már oly sok éve sújtja a lengyel kultúrát; az akkori rendőri törvénytelen ségek elhalványulnak azokhoz képest, amelyeket a Lengyel Népköztársaság valósággal rendszeresített. Mindamellett az értelmiségnek az a része, amelyik 1945-46-ban, a háború és a megszállás borzalmai után kisebb-nagyobb buzgalommal azonosult az új rendszerrel, más perspektívából nézte a dolgot – azok, akiknek emlékezetében még élt a brzeszi per, a berezai internálótábor, a gyűlölködő antiszemitizmus undorító hulláma, valamint az erőszakos klerikalizmus, a kommunizmusban a Felvilágosodás folytatását látták, amely a nemzeti hagyományoknak azzal az áramlatával fordul szembe – a szarmata, sovinszta és klerikális tradíciókra gondolok –, amelyeket ártalmasnak és mérgező hatásúnak vélték és amely ellen, legalábbis a XVII. század óta, tehát jóval a modern értelmiség megjelenése előtt már a kozmo-

politább orientációjú és kritikusabb szemléletű művelt nemesi körök is harcoltak. A kezdetől fogva beharangozott társadalmi reformok is megegyeztek a nem-kommunista baloldal számos hagyományos követelésével.

Ez a megállapítás nem kíván bármit is igazolni, legkevésbé az értelmiség és csoportjának részvételét az összpontosított kommunista hazugságban; de ugyanakkor – hadd ismétljem meg ezt a banális kijelentést – a kommunizmus roppant fontosságú történelmi jelenség és nem érthető meg csupán azáltal, ha elítéljük, vagy ha gúnyolódunk híveinek hiszékenységen vagy megvesztegethetőségén. Bár eredményesen elősködött a valóságos társadalmi problémákon és főleg olyan ügyeket karolt fel, amelyeket mind az európai liberálisok, mind a szocialisták támogattak, ez még nem jelenti, hogy meg is oldotta, vagy akár csak megpróbálta volna megoldani őket; épp ellenkezőleg, minden társadalmi, kulturális, nemzeti és nemzetközi ügyet, amelynek bajnokaként fellépett, tönkretett, elvesztett. Az egyetlen látszólagos kivételt az az ügy képezte, amellyel a szovjet rendszer, mint különleges vívmányával szüntelenül dicsekszik – a munkanélküliség. De ez a kivétel is látszólagos abban az értelemben, hogy a szovjet rendszerben úgy szűnt meg a munkanélküliség, hogy bevezették a kényszer-munka-rendszert és a dolog természeténél fogva rabszolgák soha nem szenvednek a munkanélküliségtől. Egyébként a hitlerizmus is eredményes harcot folytatott a munkanélküliség ellen. Ez a probléma ugyanakkor fájó és valóságos seb marad a demokratikus társadalmakban és amennyiben túlságosan nagy méreteket ölt, mindig táptalaja marad a kommunista ígéretek feltámadásának, továbbá annak a nem mindig téves reménynek, hogy sokan készek lemondani a szabadságról a rabszolgabiztonság kedvéért.

A kommunizmus gigantikus homlokzat volt, amely elrejtette a pusztító hatalomra törés valóságát, a totális hatalom elérésének önmagában való célját. Minden más csak eszköz volt, kényszerű önkorlátozás, taktika. De ez a homlokzat a legkevésbé sem volt közönséges dekoráció; nem csupán a kommunizmus létfeltétele volt, légzőrendszere, de ugyanakkor elmozdíthatatlan maradványa a Felvilágosodásnak és a XIX. századi szocializmusnak, amelynek a kommunizmus valójában csak degenerált utódja volt. De ahogy még az elfajzott utódokban is fölismerhetők különféle öröklött tulajdonságok, ilyeneket lehetett látni a kommunizmuson is. A Felvilágosodásból kinőtt racionalizmus, a hagyomány megvetése és a kultúra egész mitológikus rétegének gyűlölete a kommunizmusban nemcsak a vallás brutális üldözésének formájában jelentkezett, hanem mint elv is kifejeződött, amit inkább gyakoroltak, mintsem közvetlenül megfogalmaztak: eszerint az egyének teljesen felcserélhetőek, s az egyén élete csak annyiban számít, amennyiben eszköze lehet az általános ügynek, vagyis az államnak, minthogy nincs racionális alapja annak, hogy az emberi személyiségnek bármilyen különleges, nem-eszközjellegű méltóságot tulajdonítsunk. A racionalizmus itt átcsapott a rabszolgaság eszméjébe. A romantikus és korai szocialista motívumok – az elvesztett közösség és az emberi szolidaritás keresése, tiltakozás az iparosítás, az urbanizációs fejlődés okozta társadalmi széthullás ellen – a kommu-

nizmusban csak torz formában érvényesültek: az erőszak-kal kikényszerített szolidaritás elveként, vagyis a felületi és látszólagos egység, az önkény egységének kialakítására tett kísérletekként.

Mégis, mind a racionalista és a prométeuszi, mind a szolidaritásos frazeológia kezdettől fogva erős hangsúlyt kapott a kommunista zsargonban, jelezve annak bár elfajzott, de létező kapcsolatait a Felvilágosodás és a romantika hagyományával, s ugyanakkor felruházva ideológiáját azzal a sajátos pátozzsal, amely híveinek gondolatvilágában kétségtelenül autentikus lévén, elkerülhetetlenül az igazság egy részének birtokosává tette a kommunizmust. A kommunizmus ideológiai forrongása idején ez a körülmény természetesen előnynek számított, de ugyanakkor komoly veszély is volt. A homlokat ugyanis, abban a mértékben, amennyiben a mozgalmon belül komolyan vették, óhatatlanul önállóulni igyekezett, próbálta megkérdőjelezni saját, pusztán funkcionális szerepét; a homlokat komolyan vétele egyszersmind a politikai mozgalommal vagy az állammal való összeütközést is jelentette. Ennek következtében a kommunizmus képes volt arra, sőt, arra kényszerült, hogy szüntelenül kitermelje saját belső bírálóit, eretnekeit és hitehagyottait, akik az épp időszerű források frazeológiájával ugyan, de az elsődleges forrásokra hivatkoztak, hogy ezzel leplezzék le a valóság nyomorát. Ezt a jelenséget hiába keressük más totalitáriánus mozgalmakban, ahol a homlokat és a valóság közötti rés nem volt jelentős – az ideológia általában elég brutálisan hirdette a valódi célokat – s az ideológiai hagyomány szerepe csekély volt; Hitler lehetett ugyan Sztálin megfelelője, de nem állt mögötte egy náci Marx, vagy Engels, de még csak egy Lenin sem. A genealógia, amit gyártott magának, mesterségesen lett mögé eszkábálva.

Igy a kommunizmus, hogy a burzsoáziával kapcsolatban használt saját kifejezését idézzük, szüntelen arra kényszerült, hogy megszüljön saját sirásait. Abban az intellektuális és morális kritikában, amely végül a kommunista ideológia bomlásához vezetett, mint ismeretes, különleges és különösen hatékony szerepet játszottak a volt kommunisták illetve baloldali szocialisták, azok az emberek, akik a kommunizmus politikai és pszichológiai mechanizmusait nemcsak, hogy ismerték, hanem korábban a magukéivá is tették – és ez olyan tapasztalat volt, amit nehéz mással pótolni. Kommunista volt Arthur Koestler, Ignazio Silone, Boris Souvarine, Bertram Wolfe, baloldali szocialista volt Orwell. Az ötvenes-hatvanas években a volt kommunisták részvétele az európai kommunista országok ideológiai felbomlásában köztudottan széleskörű volt, Milovan Gyilasszal kezdve; Lengyelországból is rengeteg nevet lehetne említeni. Ugyanez áll Franciaországra is.

Itt most egy lényeges különbségre kell felfelhívunk a figyelmet. Amikor a kommunista eszmék vonzerejéről, kulturális termékenységéről beszélünk, gondolhatunk egyszerűen azoknak a művészeknek, íróknak és értelmiségieknek az alkotásaira, akik azonosultak a kommunizmussal, vagy annak kedvében jártak, továbbá az olyan művekre, amelyek felismerhető eszmei jellege kifejezetten ilyen ihletésre utal. Csakhogy számos kiváló és a kommunista

eszmékhez kötődő művész vagy nem hagyott hátra olyan műveket, amelyek egyértelműen tanúsítanak politikai csatlakozását, vagy ezt csak mellékesen tette; gyakran találunk azután olyan műveket is, amelyek vállalták ugyan az ügyeket, amikért a kommunizmus harcolt, s ennyiben megegyeznek annak ideológiájával, de mondandójukban nem látszik az azonosulás, ha olyan dolgokról van szó, amelyek védelméhez sem kommunistának, sem kommunista-szimpatizánsnak nem kell lenni. Louis Aragon kétségkívül kiváló költő volt és tartós helye van a francia irodalomban, de különbséget kell tennünk költői életműve és hazug sztálinista publicisztikája, vagy propagandaízü regényei között. Pablo Neruda költészetének egyrésze felismerhetően és kifejezetten kommunista jellegű, de már Siqueiros, e nagyon jó képességű mexikói festő vásznairól lehetetlen kitalálni, hogy százszázalékos sztálinista volt. Dreiser kommunista szimpatizáns volt és élete végén be is lépett a pártba, de regényei az amerikai társadalomkritika gazdag hagyományaihoz és nem a kommunista propaganda-hoz kapcsolódnak. Broniewski háború előtti költészetében könnyű megkülönböztetni a lírai részt a politikaitól, noha véleményem szerint ez utóbbiban is vannak figyelemreméltó darabok, amelyek a háború után írt Sztálin-poémával ellentétben mintegy azt a tényt bizonyítják, hogy a kommunizmus egy adott időszakban eredményesen szívott föl bizonyos energiákat, amelyek a valóságos társadalmi konfliktusok és nem a szovjet imperializmus történetéhez tartoznak. Hasonló példákat lehetne idézni a fent említett művészek többségének az esetében.

Azoknak művészete mellett, akik a kommunizmussal politikai szövetségben voltak, léteztek ugyanakkor – s itt aláhúzom a múlt időt – olyan irodalmi, művészi és intellektuális alkotások, amelyek, jóllehet kifejezetten kommunista szellemiségűek, mégis megmaradtak a kultúra történetében. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy minél tovább volt valahol hatalmon a kommunista párt, ezekből annál kevesebb lett. A még kommunista eszmék által inspirált igazi művészet a Szovjetunióban szinte teljesen eltűnik a harmincas években, nem csupán, vagy nem főleg a tisztogatások és gyilkosságok következtében, hanem mindenekelőtt a hatalom totalitáriánus formáinak növekedése és megerősödése miatt. Ezek ugyanis nem hagytak helyet a személyes érzelmek kifejezésére, azt hivatalosan jóváhagyott agitációs péppel helyettesítve eredményesen felszámolták a kommunizmus ideológiailag autentikus maradványait. A második világháború hagyott ugyan hátra egy bizonyos mennyiségű színvonalas irodalmat, ámde az értékes művek eszmei tekintetben inkább hazafias, semmint kommunista ihletésűek; ezek a művek a háború szörnyűségeit azoknak a szemzőgéből írják le, akik torkukon késsel életükért és népük életéért, nem pedig a forradalom diadaléért harcoltak. Lengyelországban és más szovjet protektorátusokban a kommunista ihletésű háború utáni művészet már nem hozott sok emlékeztetést; a szocialista realizmus a művészetben csakúgy, mint az irodalomban halvaszületett műveket produkált. Azok a művészek is, akik a háború után mutatkoztak be és komolyan hittek a kommunizmusban, igazán akkor váltak részeivé a nemzeti

irodalomnak, amikor hitüktől megszabadultak. Elismerem, hogy ez eléggé durván sommás ítélet, hisz nem veszi figyelembe a köztes állomásokat, a lehetséges kivételeket, az ideológiailag vegyes műveket; itt azonban nincs módom arra, hogy az egyes életrajzokat, vagy műveket részletesen bemutassam. Hogyha vannak is ebből az időszakból egyes kommunista művek, amelyek értékeiről megfontoltan vitatkozhatunk, az az egy biztos, hogy elég hamar olyan helyzet állt elő, amelyben minden, ami a szovjetizmus által uralt országok kultúrájában értékes volt, vagy az ideológia ellenében, vagy azt mintegy megkerülve, mellette keletkezett; s megjegyzendő, hogy a mindent-átfogó és mindenuralkodó kényszerítő ideológia esetében a mellette-alkotás már ellene-alkotást jelent. Igaz, azokat a műveket, amelyek egyszerűen nem vesznek tudomást az ideológiáról, a doktrínáról és a hatalomról, bizonyos fokig még a Szovjetunióban is megtűrik, de ez csak az ideológia aggkori végelgyengülésének következménye, nem pedig szándékos tisztelgés a liberális értékek előtt. A kommunizmus belső kritikája gyakorlatilag megszűnt, mert társadalmi szempontból fölöslegessé vált. A kommunizmus többé nem termeli ki saját kritikusait, akik az alapvető tanokhoz nyúlnak vissza. Ma minden egyes kritikus gondolat azonnal magukat az alapelveket érinti, nem pedig állítólagos torzulásaikat. Nyugat-Európában, a kommunista országokban és Észak-Amerikában nincs már olyan kulturálisan számottevő művész, akit a kommunizmusba vetett hit inspirálna, és ez az aszály szinte teljes és bizonyosan végleges. Latinamerika országaiiban – a maguk óriási társadalmi problémáival, nyomorukkal, szellemi elmaradottságukkal, kirívó egyenlőtlenségeikkel – a kommunizmus talán még megőrzött valamit hajdani eszmei erejéből. Az a valódi ideológiai forma, ami a Szovjetunióban megőrizte életképességét, az nem a kommunizmus, hanem a birodalmi gondolat. Másszóval, a kommunizmus mint különleges kulturális képződmény, abban az értelemben, ahogy én beszélek róla, vagyis mint olyan energia, ami képes maradandó kulturális értékeket létrehozni, a civilizált világban megszűnt létezni.

Az eddig elmondottak még nem magyarázzák meg, miért jött létre a kommunista mozgalom, és hogyan volt képes fennmaradni, mint rendkívül erős önazonosulási központ oly sok ember, köztük a szellemi élet hangadóinak a számára. Ez külön kérdés, amelybe itt most nem kívánok belebocsájtakozni. Csupán megismétlem, hogy e folyamatokat megfélemlítéssel és az emberek ostobaságával magyarázni módfelett egyszerű elintézése az ügynek és annyi haszna van, mint mondjuk a korai iszlám feltűnését és sikereit azzal magyarázni, hogy az arabok ostobák voltak, s ezért ahelyett, hogy Krisztusban hittek volna, bedőltek Mohamednek, a hamis prófétának. Egyébként nem hiszem, hogy az a tény, hogy a kommunizmus megjelent és elterjedt a világban, valóban megmagyarázható lenne ok-sági alapon, abban az értelemben, ahogy mondjuk az árvíz, vagy az aszály megmagyarázható. Úgy tűnik, egy későbbi perspektívából minden történelmi eseményt a körülmények határoznak meg, beleértve a nagy vallási mozgalmak hirtelen kitörését is. Utólag mindig találhatunk okot, de az ilyen magyarázatok gyarlósága abból látható, hogy ha ezek

valóban fölfedték volna a történelmi változások elégséges feltételeit, akkor a változásokat hasonló biztonsággal előre is látnánk – márpedig erre nem vagyunk képesek. A kommunizmus félig-meddig vallásos mozgalomnak született, vagyis a végleges megváltás igényének ideológikus kifejezése. Ez az igény alighanem minden civilizáció tartós és kiirthatatlan eleme, de pusztán jelenléte mégsem magyarázza meg, hogy bizonyos pillanatokban és bizonyos helyeken miért lép fel vad történelmi rángások formájában, amelyek nagy tömegeket mozgatnak és váratlan, erőszakos változásokhoz vezetnek, miközben teljesen felforgatják a hajdani rendet. A kommunizmus, ami a végleges megváltás, s az új kor kétségbeesett vágyából következik, ilyen megrázkódtatás. A Felvilágosodás hagyományában gyökerezik és olyan körülmények között, amikor a művelt elit tagjai a hagyományos vallásoktól már elfordultak, egy következetlen világi vallás formáját veszi fel. Terjedésének lélektani mechanizmusai hasonlóak voltak azokhoz, amelyeknek ezek a hagyományos vallások köszönhették hatékonyságukat hajdani rugalmasságuk idején. Hasonlóképpen működött a kommunisták harcos ateizmusának missziós energiája is; doktrínér formájában a vallás karikírozott utánpótlása volt, minthogy a kommunizmus egyszerre követelt elvakult hitet és annak az elfogadását, hogy nem más, mint a világ racionális magyarázata. Mindkettő azonban nem lehetett egyszerre, s így a két egymással ellentétes követelmény között vergődve, befolyásának hatósugarán belül lejárta a racionális szemléletet éppúgy, mint a vallást. Eszmei kudarca egyszersmind a Felvilágosodás vereségét is jelentette – ennek volt utolsó, legkövetkezetesebb, s emiatt önpusztító fejleménye.

Mindez, ismétlem, nem magyarázza meg a kommunizmus geneziséjét, legföljebb lehetővé teszi, hogy megértsük azt a hitelességet, ami kezdeti üzenetét jellemezte, s ezen keresztül azt a rövid életű és már múlttá lett hatást, amit a kulturális élet gerjesztőjeként kiváltott. Hogy azután a történelem miért választotta éppen ezeket a pillanatok és helyeket, hogy megvalósítsa a Felvilágosodás önpusztító lehetőségeit, nem tudni. Minden erős és történetileg jelentős társadalmi mozgalom valójában számos véletlen körülmény gyűjtőmedencéje. E körülményekhez ugyanúgy hozzátartoznak az adott kor gazdasági, politikai és szellemi feltételei, mint a tevékeny egyének jelleme és alkotóereje, s mint a hagyomány ozmózis-nyomása. Senki sem dicsekedhet azzal, hogy ismeri a módszert, amellyel a véletlenek e sokaságát egyetlen egységes skálához tudná hozzárendelni, és ilyen alapon a történelmi események magyarázatát adná. Az viszont alig kétséges, hogy a fentemlített történelmi rángás a végéhez közeledik és hogy ennek a hanyatlásnak a nyilvánvaló jele annak a képességnek az elvesztése, amely a kulturális szempontból aktív erőket mozgósítani tudja. A kommunizmus egyre inkább a pusztán erőszak kérdéssé válik, de nem lenne igaz azt állítani, hogy soha nem is volt más. Ami pedig eme hanyatlás konkrét formáit és időbeli lefolyását illeti, ki vagyunk szolgáltatva a jövődömdönkő kényének-kedvének.

(1988)

Lengyelből fordította GÓMÓRI GYÓRGY

Ahelyett, hogy az ötvenes évek gazdaságáról értekezzenek

PETŐ IVÁN

Most írhatnék az ún. Rákosi rendszerről, az 1953 és 1956 közötti évekről anélkül, hogy egy várható lektor olyasmit mondana: ez nem a mi álláspontunk; ez így egyoldalú; nem csak ez volt; akkor sokan érezték, hogy mi mindent kaptak a rendszertől; a nagy társadalmi változásokra, vívmányokra, pozitívumokra is kéne utalni; figyelembe kell venni Magyarország mai külföldi kapcsolatait is (ezek hozzávetőleges idézetek nem is olyan régi lektori jelentésekből). Mégsem kapok lelkesen az alkalmon.

Ráadásul sokféle módon megközelíthető lenne a téma. Könnyű előadni valamilyen érdekes esetet, dokumentumot, amely „mint cseppben a tengert” hüen mutatja be a kort a maga háttorzongató mivoltával és egyúttal ma már abszurdnak tetsző bornírtóságával is. Itt van például az MDP KV 1955 novemberi ülésének jegyzőkönyve, amelyből még soha nem jelent meg részlet, s amely – már ez is csalogató – alig több mint 100 példányának bizalmas kezeléséért minden esetben az adott darab címlapján megjelölt, sorszámmal is ellátott személy felelt, minden KV tagnak páncélszekrényben kellett (volna) őriznie saját példányát és 1956. március 1-ig vissza kellett (volna) a KV Irodájának küldenie. Az ülés első napirendi pontjaként szereplő téma, a PB beszámolója az ipari termelés megjavításáról, műszaki színvonalának emeléséről, ma már szinte senkit nem érdekelne. De ha kiemelném a jegyzőkönyvből mondjuk azokat a részeket, amelyek jelzik Gerő és Rákosi, illetve más vezetők tanító-nebuló viszonyát, jót borzonghatna s kuncoghatna az olvasó. Az ilyen és ehhez hasonló elmás párbeszéd-idézésével a siker reményével lehet oldalakat megtölteni:

„Csergő elvtárs [kohó és gépipari miniszter, a KV tagja]: ... Ugyancsak korszerűsítjük autópáramunkban a gépjárművek és traktorok Diesel-motor családját.

Gerő elvtárs: Hány darabot adnak 1956-ra a 600 lóerősből?

Csergő elvtárs: 17 darabot.

Gerő elvtárs: Nem többet?

Csergő elvtárs: Nem, még ez is nehezen fog menni... [oldalakkal később:]

Czottnér elvtárs (szénbányászati miniszter, a KV tagja): ... a magyar szénbányászatban jelenleg csak a széntermelés részleges gépesítéséről beszélhetünk.

Rákosi elvtárs: Mennyi kombájnya van Czottnér elvtárs?

Czottnér elvtárs: Összesen nyolc, Rákosi elvtárs.

Rákosi elvtárs: És mennyi volt négy évvel ezelőtt? Négy volt?

Czottnér elvtárs: Négy évvel ezelőtt kettő volt.

Rákosi elvtárs: Hat volt.

Czottnér elvtárs: Rákosi elvtárs, két Donbasszunk volt, azóta kaptunk négy Donbasszt és két Gornyákot.

Rákosi elvtárs: Négy év alatt kettőt?

Czottnér elvtárs: Igen.

Rákosi elvtárs: Hát ezt nem lehet valami nagy gépesítésnek nevezni.

Czottnér elvtárs: Hát sajnos, Rákosi elvtárs, itt tartunk. [oldalakkal később:]

Nezvál elvtárs [a város- és községgazdálkodási miniszter első helyettese, a KV póttagja]: ... azt hiszem, hogy a család alapja elsősorban az, hogy legyen hol megbújnia.

Gerő elvtárs: Nezvál elvtárs, erről bennünket nem szükséges agitálni.” stb., stb.

S ha nem akarnék szorosabban vett szakterületemnél, a gazdaságnál maradni, jó csemege lehetne Hegedűs András miniszterelnök ugyanezen ülésen elmondott beszédének közlése is, amelyből kitűnne, miként intette óvatosságra a KV-t a „Rajk-kérdésben”: „... nagyon óvni kell magunkat attól, hogy ebben a kérdésben a belpolitikai szempontokat és különböző külpolitikai szempontokat figyelmen kívül hagyva menjünk előre. Nagyon óvatosan kell ebben a kérdésben eljárunk, mert tapasztaljuk – majd az irodalom kérdésénél erről részletesebben is beszélni kívánok –, hogy a párttal szembeni egyes ellenséges elemek vájkálni akarnak a Rajk-kérdésben. Ezzel ugyanolyan kárt akarnak okozni a párt egységének, erősödő vezető és irányító szerepének, amilyen kárt annak idején a jobboldali elhajlás okozott.”

Az akkor éppen forró írómemorandum ügyében tett kijelentései is érdekesen hangzanak ma: „... március óta is tovább erősödött a jobboldali elemek hangja az irodalmi életben. Sőt, éppen azt tapasztaljuk, hogy az utolsó hetekben és napokban, és különösen tegnap és tegnapelőtt a jobboldali elemeknek egy része a még féligmeddig viselt álarcát is levette és egészen nyíltan, határozottan megmutatta a maga pártellenes, népi demokrácia ellenes voltát és nézetét... Példa erre az a memorandum, amelyet a Politikai Bizottság nemrégiben kapott. A memorandum készítésében a vezető szerepet ezek a nyíltan jobboldali, ellenséges elemek végezték. Egyik vezetője a memorandum készítésének Haraszi Sándor és Déry Tibor volt. Ugyanakkor ezt a memorandumot aláírták olyan, alapjában nem rosszindulatú emberek is, akikre, ha megfelelően dolgozunk, a párt feltétlenül tud hatni és a párt irányítása alatt megfele-

lően tudnak dolgozni...”

Rákosi politikai és gazdasági helyzetről s a párt feladatairól elmondott, eddig nem publikált beszéde, benne a Jugoszláviával kialakult viszonyról, a Rajk-ügyről, az ideológiai problémákról szóló megállapítások vagy Gerő hozzászólása, Szántó Zoltán kiegészítései Jugoszlávia témájához és a Rajk-ügyhöz nem csak színeznék az ismert képet, de újdonságokat is nyújthatna.

Megírható lenne egy áttekintés is, ha mondjuk az 1955 novemberi KV ülés jegyzőkönyvével, a párt vezető testületeinek 1955-ben publikált határozataival, illetve az 1954 októberi KV ülés Szabad Népben közzétett dokumentumaival illusztrálva bemutatnám, hogy a változatlan összetételű KV mily eltérő nézetekhez adta rövid időn belül a névét, s mindezt már akkor, amikor az 1953-as fordulat nyomán mindenki elveszítette ártatlanságát, mármint a vakhit és jóhiszeműség jogát, hogy Rákosi, a párt vezetésével csak helyes dolgok történhetnek.

De nem vonzanak ezek a lehetőségek. Az öröm, hogy az elmúlt évben sorra jelentek, s jelennek meg könyvként, folyóiratokban, heti és napilapokban az 1956 előtti időszakról szóló, sokszor szenzációként tált írások, melyek akár még néhány hónappal korábban is valódi szenzációnak számítottak volna, szóval az elégedettség rosszkedvvel elegy. Az önperesztrojkás szerzőkről még csak említést is alig érdemes tenni. A konjunktúra tisztességes kihasználói „a mai gazdasági s politikai helyzetben” egyenesen rokonszenven is fogadom, még akkor is, ha igazat adok a könyvárusnak, aki karácsony körül emígyen mutatott portékáira: ha ezt a sok Rákosis könyvet a fa alá tenném, azonnal lehullana a tülevél! Az persze már ellenérzést vált ki belőlem, hogy a „jámbor olvasó”-nak a dömpingben nem áll módjában megkülönböztetni az új ruhába bújtatott régi elhallgatásokat, a politikai tabuk miatt valóban csak mostanában közölhető írásoktól. A közlemények, megnyilatkozások – többnyire szándékuk és konkrét mondanivalójuk ellenére – így mintha mind csak ugyanazt üzennék a fogyasztónak: már ezt is lehet mondani!

A szenzációk sokaknak esetleg politikai, olykor érzelmi elégtételt is jelentő írások másfajta élményt nyújtanak, mint amilyeneket a tudományos teljesítményekkel járó intellektuális izgalom okoz. A rendszer természetét, veleszületett strukturális ellentmondásait, bajait ugyanis nem a – persze egyáltalán nem haszontalan – „nagy leleplezések”, hanem másfajta munkák szokták feltárni. A mostani dömpingben mintha elfelejtődne, hogy már az ötvenes években szinte mindent tudtak az úgynevezett sztalin rendszer természetéről, nem is beszélve az azóta született felismerésekről. És itt most nem is feltétlen a közelmúltig lényegében tiltott, külföldön kiadott, alapvető ismereteket tartalmazó könyvekre, tanulmányokra kell gondolni, hanem az itthon születettek, amelyek egy része elvileg bárki számára hozzáférhető, igaz, másrészüik mind a mai napig kiadásra vár. Hogy csak a gazdasággal foglalkozókról essék szó, s ezekről is a teljesség igénye nélkül: hogy hogyan működött s működhet a „klasszikus” tervutasításos gazdaság, azt már 1957-ben bemutatta Kornai János ezer valahány száz példányban kiadott könyvében; Fekete Sándor

Hungaricus néven készített, Magyarországon kiadatlan, 1957-ben írt tanulmánya a hivatalosan revizionizmusként elítélt, a megvalósítható „jó szocializmus” hitének aspektusából adott az „elrontott szocializmusról”-ról gyilkos kritikát; Liska Tibor hatvanas években keletkezett, ma már könnyebben hozzáférhető írásai a „létező szocializmus” gazdasági elképzeléseivel, illúzióival még következetesebben számoltak le; Bence György, Kis János és Márkus György 15 éve írt, máig kiadatlan munkájában, a „Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan”-ban? Marx társadalmi víziója és az általa felvázolt gazdasági rendszer összeegyeztethetlenségét mutatta be; Kornai János *A hiányban a nem piaci rendszer logikáját* feltárva a „leküzdhetők” hitt jelenségekről bizonyította, hogy azok a rendszer lényegéből erednek; Bauer Tamás a konjunkturális ingásoktól mentesnek vélt gazdasági rendszer ciklikus mozgásának elkerülhetetlenségét bizonyította; Laki Mihály az év végi hajráról mutatta ki ugyanezt; Jánossy Ferenc szintén olyan összefüggéseket tárt fel, amelyek létét a szinte korlátlan hatalmú vezetők még csak nem is sejtették, persze – más „objektíve létező” törvényszerűségekkel együtt – az ilyen korlátozó tényezőkről nem is akartak tudni; vagy említhetők Soós Károly Attila vizsgálódásai a pénz – elhanyagolhatónak hitt – szabályozó funkcióiról, megállapításai a kampányok természetéről (ezt utóbbi kapcsán további neveket lehetne sorolni); Csanádi Mária felismerései a döntési mechanizmusok szerkezetéről; Rév István fejtegetései a nagy kapocsról, amely irányítókat és irányítottakat kapcsolt össze a rendszer átverésének közös érdekességében stb., stb.

A sifonérokban mostanában előkerült, lomtaninitáskor talált, ismeretlen, meg nem nevezett forrásból eredő dossziék, titkos okmányok nemcsak abban hasonlítanak egymásra, hogy elsősorban azt hirdetik: mi, mármint a rendszer, már ilyen nyíltak vagyunk! hanem abban is, hogy – kevés kivételtől eltekintve – esetleges valódi érdekességük ellenére is csak néhány közhelyet árnyalnak. Ilyeneket: szörnyű világ volt akkoriban; Rákosi Gerő és Farkas, s talán még Péter Gábor, na meg az ÁVH is III. Richárdhoz hasonló lények voltak, akik elhatározták, hogy gazemberek lesznek: a sztalin rendszer piramisa, ahogy Lukács György jellemezte, sok kis sztalinból épült fel, akiknek többsége – ezt már nem ő mondta – egyúttal áldozat is volt, hisz hitte, jó ügyet szolgál, s amikor a legsötétebb dolgokat művelte, akkor is hitte, hogy az osztályharcok történetének lezárásaként a történelmi igazságtételt teljesíti be stb.

Mint ahogy az újabb meg újabb szenzációk nem nyújtanak intellektuális élményt, ugyanúgy, mivel az 1948 utáni időszakokkal foglalkozó, s hivatalosnak tekinthető megnyilatkozások ellenmondásosságának oka eléggé nyilvánvaló, ezek gyökereinek ismételt feltárása is legfeljebb politikai eseményként és nem tudományos teljesítményként okozhatna örömet. Az elmúlt 30 évhez hasonlóan, manapság is szinte naponta demonstrálódik, hogy az 1956 utáni vezetés sem az úgynevezett ötvenes évekkel, sem saját múltjával mindmáig nem tudott egyértelmű viszonyt kialakítani. Az „akkor is a szocializmus épült” vagy a „vívmányainkat ne mocskoljuk be” szölamok jegyében vállalt

kontinuitás és a bűnök, hibák, tévedések elutasításával hirdetett diszkontinuitás különválasztása nem sikerült soha, hisz nem is sikerülhetett mindaddig, míg nem tudatosodik: bizonyos fajta társadalom – s ezen belül gazdaság-szervezési –, uralmi megoldások elkerülhetetlenül járnak együtt bizonyos következményekkel. Az „eredmények” feltétele tehát éppen a „hibák” jelenléte volt, vagyis bűnök és hibák nélkül nem lehet a vívmányokat elkülönítetten elszámolni! Eredményként elkönyvelni például az ipari termelés növekedésének mértékét, különválasztva attól annak struktúráját és forrásait, vagyis mondjuk az ötvenes években a mezőgazdaság lerohasztását, a lakossági nélkülözéseket a „választott” út elviseléséhez alkalmazott diktatorikus eszközöket, a hatvanas-hetvenes években az infrastruktúra pusztulását, majd a hiteleket, az úgynevezett közmegegyezés, korábbi nevén népi-nemzeti egység feltételeit, nyilvánvaló abszurditás. Vagy: a hatalom s ezen belül a gazdasági erőforrások megszerzése sem könyvelhető el eredményként anélkül, hogy a módról és ez utóbbi, illetve az úgynevezett koncepciók perек szoros kapcsolatáról ne essék szó. (És így persze lehetséges, hogy az ötvenes években lefolytatott perek aktáinak eltüntetése egyes közvetlen felelősöknek állott érdekében, de a múlt jogsértései *en bloc* mégiscsak legitimációs okokból ítéldtek felejtésre.)

Dehát erről írni most, amikor az elmúlt évek, évtizedek paternalizmusát s a folyamatosságnak alárendelt önmegújítást, érdemi változtatásokat elodázó reformok helyett reformnak nevezett korrekciókat építőknak néhány hónap alatt megvilágosodása támadt, s hirtelen úgy látják, hogy az 1956 utáni rendszer is csak posztstalinai, vagyis struktúrájában nem, legfeljebb a vezetők szándékában történt változás, nem igazán vonzó lehetőség.

Lehet, hogy a rendszer saját múltjával kialakított ambivalens viszonyát nem is kellene „leleplezni”, hisz a tömegkommunikáció fogyasztója szinte naponta találkozhat az önleleplezésekkel. Itt van például Nagy Imre sztalinista múltjának az elmúlt évben oly gyakori hivatalos és félhivatalos felemlítése. Még frappánsnak is tetszene a külhoni újságírók Nagy Imre rehabilitálását firtató kérdéseire adott visszakerdezés, hogy ti. a padláslesöprő begyűjtési miniszterre gondolnak-e? – ha nem éppen a válaszoló vállalta volna néhány éve többes szám első személyben az ötvenes évekért a felelősséget (kb. így: ne keressék kik csinálták, itt vagyunk!). Vagy gondoljunk csak a „Nagy Imre – sajnos magának köszönheti, hogy jeltelen sírba került” történetre, amely azt adta elő, hogy az egykori miniszterelnök neve szerepel a rendelkezés alatt, miszerint a kivégzetteket úgy kell eltemetni, ahogy utóbb őt elföldelték. Eltekintve attól a mellékes körülménytől, hogy nem igaz az állítás (v.ö. Magyar Nemzet 1989. febr. 23.), még értelmetlen is. Pontosabban: értelmetlen lenne, ha csak a „balladaian tragikus” esettel nem azt akarták hirdetni, hogy nem is kell olyan nagyon szeretni Nagy Imrét, mert...

De mindaz, ami az ilyen „ügyek” kapcsán zajlik, szintén csak napi politikai s nem történelmi érdekesség. Nem kell ahhoz hivatásos történészként ténykedni, hogy felismerhető legyen: akik tisztelik Nagy Imre emlékét, nem azért teszik azt, mert mindig értékrendjük szerint cselekedett,

hanem azért, mert felismeréseikhez, erkölcsi normáihoz ragaszkodott s kritikus helyzetekben saját magához s nem egy szervezet, egy nagyhatalom változó gyakorlatához maradt hű. És természetesen az sem nevezhető tudományos teljesítménynek, ha valaki leírja: annak „felfedezésével”, hogy az egykori miniszterelnök szorosan kötődött az sztalin elvekhez és gyakorlatához, nem lehet megkerülni a ma élők múlttal való szembenézését, az érdemi, máig ballasztként hurcolt „problémákat”. Mégis éppen most, amikor újabb és újabb próbálkozásokkal találkozunk az ember, amelyek mintegy az objektivitás jegyében hívják fel a figyelmet az egykori miniszterelnök életének úgymond ellentmondásos vonásaira, nem sok kedvvel fognék egy szenvtelen hangú, mondjuk az 1953 és 1956 közötti évek gazdaságával foglalkozó értekezésbe, hiszen ezek az évek Nagy Imre ténykedésétől elválaszthatatlanok.

A természetes persze az lenne, ha a múltbeli, vagy akár a jelenidejű történetek megítélésében nem léteznének hivatalos normák, vagyis mindenkinek jogában állna, hogy hite, világnézete, elkötelezettsége vagy akár érzelmei alapján önállóan vélekedjék a különböző eseményekről, és ha éppen úgy adódik, nézeteit felelősen képviselhesse is. Egy-egy testület, mondjuk kormány vagy politikai szervezet olykor persze fontosnak érezheti, hogy bizonyos történetekről hivatalos értékelést tegyen közzé, de normális esetben az ilyen megnyilatkozások legfeljebb az adott testület tagjait kötelezik igazodásra – bár politikai szervezetekben, pártokban még ez sem általános. Kivételesnek és rendellenesnek tekinthető, ha egyesek vagy csoportok olyan hatalmi helyzetbe kerülnek, hogy a nézetüktől eltérő vélekedést, pontosabban annak nyilvánosságát tiltani tudják. Ilyenkor a tények, események értékelésének csak egyféle verziója, a hivatalos lehet legális. Az elmúlt negyven évben e téren is érvényesülő rendkívüli állapotból szabadulva természetesnek mondható, ha a múlt megítélése körül politikai viharok támadnak, ha szervezetek, csoportok, mozgalmak érzik elengedhetetlennek, hogy testületi állásfoglalást produkáljanak a múltból.

Magukkal a tényekkel azonban más a helyzet, mint értékelésükkel. Az, hogy valami megtörtént-e vagy sem, viszonylag ritkán lehet vita tárgya, mégha olykor előfordul is, hogy a történetek körülményei homályosak, esetleg manipulációra használhatóak. A tények makacs dolgok – mondják.

Nem szívesen ragadnék azért tollat, hogy a múltbeli események körüli apróbb vagy nagyobb tévedéseket, esetleg szándékos torzításokat korrigáljassam. Legfeljebb az készlet megnyilatkozásra, ha mindez a „magas politika” rangjára emelkedik.

Talán a *Kritika* múlt év augusztusi számában a főszerkesztő röppentette fel először a „felfedezés” hírért, miszerint – ahogy írta – balladaian tragikus, ám Nagy Imre tulajdonképpen saját aláírásának „köszönheti” halála utáni bűnhődését. Az ő neve szerepel ugyanis Szerdahelyi István és jogász barátai szerint a Minisztertanács 1954-ben született rendelkezése alatt, amely a kivégzettek jeltelen sírba temetéséről intézkedett. 1988. november 5-én, a bécsi magyar követségen – amint arról a Népszabadság beszám-

molt – 200 ausztriai magyar, valamint a sajtó képviselői előtt Grósz Károly ugyanezt megismételve, az élet tragédiájának nevezte, hogy azt a bizonyos rendelkezést maga Nagy Imre írta alá. Végül a kormány szóvivője is elengedhetetlennek tartotta, hogy amikor január 26-án bejelenti Nagy Imre és társai újratemetésének engedélyezését, megemlítsék: a volt miniszterelnök által aláírt rendelet alapján temették az 1958-ban kivégzetteket jeltelen sírba.

Ha a történet igaz lenne, akkor sem lenne ildomos 30 év elmúltával újra meg újra felemlíteni az egykori rendelkezést, hisz nyilvánvalóan senki nem hiszi, hogy Nagy Imre és társai azért kerültek oda ahova, és maradtak mindmáig úgy elföldelve ahogy, mert 35 éve úgy rendelkeztek. A történet azonban nem is igaz, így előadása még rosszabb ízű. Mint a Magyar Nemzet ez év február 23-i számában már röviden leírtam, a *Kritikában* említett, Nagy Imre által 1954. december 17-én aláírt Büntetésvégrehajtási Szabályzat közzétételéről kiadott rendelet csak egyetlen megjegyzéssel érintette a kivégzéseket, amennyiben szabályozta, hogy az aktust zárt helyen kell végrehajtani. (Azt, hogy a könyvtárakban bárki által fellapozható rendelkezést elővegye, persze nem lehet várni sem a *Kritika* olvasóinak többségétől, sem a sajtótájékoztatók látogatóitól, sem az ausztriai magyaroktól.)

A Minisztertanács rendelkezéséhez tartozó, szintén Nagy Imre által aláírt, a kor szokásainak megfelelően szigorúan titkos záradékot a *Magyarország* főszerkesztő-helyettese lapja ez évi első számában, szennzációnak kijáró tállalásban tette közzé. (Arról, hogy honnan jutott az összesen 26 példányban készült dokumentumhoz, nem tett említést.) A szennzáció azonban igen-igen soványka, ugyanis csak a kivégzettek holttestének kiadásáról, illetve ki nem adásáról rendelkezett, a temetésekről azonban nem. Várnai Ferenc eme közleménye – szándékával szemben – tehát nem illusztrálta ugyan Nagy Imre úgymond ellentmondásos életét, de – ugyancsak titkos forrásaiból eredő információk alapján – elmondta, hogy egy belügyminiszteri utasítás rendelte el: „a kivégzett személyek sírját megjelölni nem szabad, temetésén hozzátartozói nem vehetnek részt.” Vagyis az inkriminált rendelkezés alatt nem a tragikus sorsú Nagy Imre, hanem a ma is élő egykori belügyminiszter, Piros László neve áll.

Ha még mindehhez hozzáteszem, hogy a Nagy Imre által aláírt minisztertanácsi határozat éppen a törvénytelenségek felszámolása jegyében fogant, hisz célja a civilizált büntetésvégrehajtási normák közelítése volt, akkor talán még világosabbá válik: van ahol és amikor a múltbeli történések megítélése képezheti tudományos vita tárgyát, van ahol és amikor mindez politikai viták ürügyévé válik, de vannak olyan vidékek és korok is, ahol és amikor nem az értékelés, hanem a tények válnak szabad interpretáció tárgyává.

Ha Nagy Imre első miniszterelnökségéről és az utána következő másfél évről árnyalt elemzést próbálnék nyújtani ma, amikor személye – ahogy a *Századvég* szerkesztői a folyóirat 6–7. számában fogalmaztak – a politika erőterében, (a szereplők mindegyike számára másként) politikai szimbólum, nehéz lenne kizárni az áthallásokat. Az elmúlt 10 év vagy csak az elmúlt másfél hivatalos programjainak

látványos bukása nyomán azt talán nem kéne magyarázni, hogy Nagy Imre tényleges miniszterelnöksége alig több mint 18 hónapja mily csekély lehetőséget adott érdemi változtatásokra. A változtatási elképzelések tartalmáról szólva viszont nem lehetne nem érinteni a jobboldali elhajlás 1955–1956-os, vagy az 1957-től hangoztatott, az 1953-ban meghirdetett jobboldali politikát emlegető, Nagy Imre-re háruló vádakat, sőt azt az újkeletű elmésséget sem, amit a mostani magyar miniszterelnöknek ez év február közepén, ismét a nemzetközi sajtó képviselői előtt sikerült megfogalmaznia, hogy tudniillik „Egy biztos, hogy Nagy Imre nem volt született ellenforradalmár.”

Maszatolásokkal és rágalomokkal kéne tehát szembesíteni Nagy Imre tényleges nézeteit s tetteit, amelyekről mások – mint láttuk – most éppen azt próbálják bizonyítani – igen bonyolultan –, hogy sztalinisták voltak. S valóban, egy igényes s reális cikkből csak az tűnhetne ki, hogy Nagy Imre 1953 és 1956 között, de még 1956 októberében is – ha tetszik – sztalinista volt, amit olyan ismert tények is bizonyítanak, mint az, hogy mennyire „pártszerűen” viselkedett pártból történt 1955-ös kizárását követően, vagy az, hogy még 1956. október 23-án este is olyasmit próbált mondani a Parlament előtt tüntető százazreknek, hogy menjenek haza, majd a párt foglalkozik a problémákkal. Egy ilyen írás, ha tárgyyszerű lenne, többek számára azt látszana igazolni tehát, amit Grósz Károly is kifejtett egyik nyilatkozatában, hogy Nagy Imre élete ellentmondásos volt. Holott persze valójában arról szólna, hogy ha bizonyos dolgokat ugyan csak lassan vagy soha nem ismert fel, de éppen ellenkezőleg, a következetesség jellemezte.

Egy ötvenes évekről szóló, Nagy Imrét, a gazdasági elképzeléseit is érintő írás mögött akaratlanul is ott lenne például az a pártfőtitkártól nemrégiben elhangzott nyilatkozat is, hogy „kezdetben a legszektásabb politikusok közé tartozott, Sztalin és Rákosi egyik leghűségesebb kiszolgálója volt”. Hisz ennek a meglehetősen ismert tények megintcsak ellentmondanak! Tudott, hogy 1945 végén, 1946 elején belügyminiszternek nem volt elég vasöklű, hogy annak ellenére, hogy Moszkvából tért haza s előlétele mire predesztinálta őt, soha nem került 1953 előtt a legszűkebb vezetésbe, talán éppen, mert hite és szándéka ellenére sem tudott igazán jó sztalinista lenni, hogy a negyvenes évek végén aztán kimondottan szembe is került a sztalin kollektivizálási „elveket” átvevő Rákosi-féle vezetéssel, s hogy egyebek közt ezen tényezők tették őt alkalmassá a szovjet vezetés szemében egy Sztalin utáni sztalinista korrekció „levezénylésére”.

Nagy Imre újra az érdeklődés előterébe került személyétől függetlenül sem tehetnék persze úgy, mintha mostanság megvalósítható lenne az 1945 és 1956 között történtek szenvtelen, áthallásoktól mentes elemzése. A „helyzet”, amikor ezen cikk első megfogalmazása után sokan az MSZMP szakadásának lehetőségével számoltak az ellenforradalom kontra népfelkelés vitában, eleve involválja, hogy valami mához szóló „üzenet” is applikálódjék az írásba. Ha nem üzengetne a több mint 30 év előtti kor a mának, ha nem akadt volna meg az MSZMP torkán 1956, akkor viszont mi érdekese, s újat lehetne mondani e pillanatban

az ötvenes évek első felének gazdaságáról? A ma politikai problémái nélkül annyira nem időszerű ez a kor! Megkísérelhetném persze újra, már többször összefoglalni például, hogy az 1955 márciusa, a Nagy Imre eltávolítása után másodvirágzását élő Rákosi-féle vezetés vagy az 1956 júliusa utáni Gerő-féle mennyire nem tudott mit kezdeni a gazdasági, társadalmi problémákkal. Bemutathatnám, hogy az 1953 és 1956 közötti politikai mozgások, gazdasági problémák mennyire más természetűek voltak mint a maiak, hogy például milyen alapvető a különbség a két korszak között, hogy akkor élhetett az illúzió: néhány rossz vezető elcsapásával, néhány – pontokba foglalható – kövétel megvalósításával minden jóra fordul, míg ma az ilyesmi legfeljebb azt ígérhetné, hogy a romló viszonyok után majd egyszer megint lesz jobb is. De így megint csak alárendelt szerep jutna a 30 év előtt kornak, megint a mai helyzet kerülne előtérbe! Vagy a mához szólás jegyében részletesen írjam le, hogy a „klasszikus” sztalini rendszer Magyarországon mindössze néhány évig, 1948–1949-től 1956-ig tartott, de ebből is leszámítható a Nagy Imre-féle időszak, így bármennyire nagy áldozatokra kényszerítették is ekkor a lakosságot, ez a hat év épp a gazdaságban nem hagyott volna ily maradandó nyomokat, ha strukturális „vívmányait” a hatvanas, hetvenes évek újabb iparosítási hullámai, s az 1957 utáni évtizedek gazdaságpolitikájának egésze, nem stabilizálják, építik, fejlesztik tovább kevésbé szélsőséges módon? De egy ilyen feldolgozás is inkább az elmúlt 30 évről, mintsem az azt megelőző hatról szólna!

A kor gazdaságpolitikájáról, közgazdasági reform-elképzeléseiről már egy ideje meglehetősen sokat tudhat az érdeklődő (mondjuk Szamuely László munkáiból) vagy e sorok szerzőjének Szakács Sándorral közösen írt könyvé-

ből. Mégis nyilván áttekinthető lenne a korszak a közgazdasági gondolkodás szemszögéből is, vagyis újra meg lehetne írni, hogy az 1953-as racionalizálási indíttatásból hogyan vezetett az út a – már 1956 előtt is emlegetett kifejezést használva – gazdasági mechanizmus megváltoztatásának igényéhez, egy a politikai és tulajdoni struktúrát érintetlenül hagyó szocialistának hitt piacgazdaság víziójáig, majd az októberi 12 nap hatására hogyan tolódtak e nézetek egy öngazgatásra épülő, az addigi intézményeket zömében idejétműltnek tekintő rendszer elfogadásának irányába. De túl azon, hogy ezt már megírták, megírtuk, éppen most, az elmúlt két évtized „reformfolyamata”, reform-verbalizmusa lelepleződések, illetve az „eredeti” 40 év előtti, de akár 10 év előtti szocializmusképtől történt hivatalos elszakadás nyomán egyszerűen érdektelen szakkérdéssé vált, hogy ez meg ez a közgazdász éppen hol tartott akkor a gondolkodásban, mondjuk 1956-ban milyen indirekt módszerekkel kívánta helyettesíteni a tervutasításokat.

Talán a fentiekből kitűnik: nem írok mostanában cikket az ötvenes évekről, mert egyrészt egy tudományos jellegű dolgozatban megfogalmazható módon ma nem találok érdekesnek a témát és itt természetesen nem magánérdeklődésem esetleges módosulásáról van szó, hanem az akkori problémák időszerűtlenségéről. Ugyanakkor, nem ellentmondva az előbbieknél, csak áthallások veszélyével, mai politikai „ügyeket” érintve lehetne e korról írni, én viszont a kétféle dolgot, tudományoskodást és politizálást nem szeretném úgy keverni, hogy ne legyen világos mikor melyikről van szó.

A korábban, még a mostani konjunktúra előtt készült munkáimat persze szeretném nyomtatásban látni.

Újabbakat majd higgadtabb piaci viszonyok közepette.

Horatiusnak rossz napja van

A szeretettel nem tudok mit kezdeni –
Tartsanak el, és hízelegjenek,
de ugyanakkor hagyjanak békén,
küldjenek pénzt postán.
Azt is únom, hogy hízelegjenek.
Veszítsenek el nagyobb összeget az utcán,
amit én majd véletlenül megtalálok.
Legyenek elragadtatva tőlem a hátam mögött,
hogy én tényleg egészen véletlenül visszahalljam
valakitől, aki nem is tudja, hogy rólam beszél.
Irassák rám a házukat, és haljanak meg.

Kapcsolatunk kezd meghitté válni

Már amikor megsértődtem, is tudtam,
hogy semmi okom nem volt megsértődni (legalábbis ezen
nem)

de ha már – akkor az ember kitart
reggelig. Álmatlanul persze, mert gyakorlatilag lehetet-

len
elaludni padlón, ha ráadásul a pokrócot
olyan szerencsétlenül tekertük magunk köré,
hogy a vastag szegély éppen a gerinc alá került.
De azért nem változtattunk a testhelyezeten:
minél rosszabb, annál jobb. Ő (a kedves)
úgy három s négy között felébred végre
(szomjas vagy ellenkezőleg). Belémbotlik.
„Mit csinálsz, te hülye?” – kérdi kábán
Mély alvást szimulálok, kicsit vinnyogok is
ahogy álmodó kutyák szoktak (forgolódni is kell).
Egy darabig, remélhetőleg, ő sem alszik.
Reggel sikerül néhány perccel előtte távozzom.
„Biztos elfelejti bevenni a gyógyszereit” – gondolom
a lépcsőházban, de most már nem megyek vissza, szólni
neki.

Lassú léptek, körülményes rágyújtás: túl nagy időelő-
nyöm van.

Töprengő arccal baktatok a másik oldalon,
mindenki láthatja, hogy el vagyok gondolkozva.
A Statisztikai Hivatal kiadványboltja előtt

elfoglalom őrhelyemet: a kirakatablakban
a Mechtwart-liget egész délnyugati frontja tükröződik.
Asztrálalakja rövidesen áthalad a negyedéves kiadvá-
nyokon –

milyen kedves ebben a kiskabátban!
(minden nőnek van egy kiskabátja, amiben ilyen ked-
ves).

Igaz, magam se volnék megvetendő az én kiskabátomban
– de úgy néz ki, hogy ő nem néz ide.

Követem, a hátához igazodva,
az autók között, rézsút át a Mechtwart-téren
(jóformán az autók alá – kis jutalomjáték
Neki – no persze, ha erre nézne. Nézhetne pedig:
idegek kellene ehhez, s bizonyos
mértékig a testi épségemet teszem kockára).

A 12-es eltakarja. Ha nem szállna föl rá,
sétálgatnék az árkádok alatt föl és alá
céltalanul, (talán elgondolkozva?) Fölszállt.
Elindulok, most már a szokott gyorsabb lépteimmel.
Egy csomó hülyeséget el kell intézni. Majd délben
fölvívom,

valószínűleg az Elfogulatlan Hangnemet használok
(nagyon barátságosan, ám kissé erőltetett vidámsággal –
„vegyük úgy, hogy nem történt semmi”), de ezen ráérek
gondolkodni majd, amíg kapcsolják. Együtt ebédelünk.
És nem lesz semmi.

Ezerkilencszázhetvenhét januárjában Kornis Mihály kollégám naplót nyitott. Naplója annyiban különbözött a szokásos, személyes élmények rögzítésére szolgáló naplótól, hogy ő maga alig írt belé, hanem megosztotta ismerőseivel és barátaival, akik ciklikus rendszerben kapták kézhez az egyre testesebb paksamétát, és a maguk kedvére, ízlésük szerint gyarapították a füzös irodai dosszié lapjainak számát. A Napló három példányban készült, több kötetre nőtt, és azt lehetne mondani, hogy egy viszonylag szűk értelmiségi réteg szellemi állapotának rongyosra olvasott látleletévé lett, amikor ezerkilencszázyolcvankettőben a rendőrség egy házkutatás alkalmával elkobozta.

Az itt közölt, fényképekkel illusztrált szöveget ebbe a naplóba írtam. A szöveg általam őrzett másolatát egy jóbarátom veszítette el, de megmaradtak az egykori szövegvázatok és a fényképfelvételek negatívjai.

A szerkesztőség felkérésére ezekből a vázlatokból rekonstruáltam a szöveget, mely minden bizonnyal nem szó szerint azonos az eredetivel.

Erről különben e néhány bevezető sor megírása után meg is bizonyosodhattam. Az ilyen esetekben gyakorta közbeszóló szerencsés véletlenek összjátéka folytán kiderült, hogy a Napló köteteinek harmadik példánya, igaz, hiányosan, ám mégis szabadlábbon maradt. Ami végül is örömhír, kedvező fordulat. Így nem kell attól tartanunk, hogy ez a minden bizonnyal nem érdektelen kordokumentum végleg elkallódott volna. Ennek ellenére nem szövegem eredetijének, hanem vázlataiból rekonstruált változatának közlése mellett döntöttem. Ám ebben a formájában se tekintem másnak, mint az emlékezés munkájára való egykori felhívásom dokumentumának.

N.P.

Helyszínelés

NÁDAS PÉTER

*"...fogoly volt, noha másképp, mint
jőmagam. Legfőljebb nem tudta,
vagy nem akarta tudomásul venni."*

Szász Béla

Tíz perccel előbb érkezem a megbeszélt helyre, és K. természetesen még nincsen ott. A Lukács-uszodából jövök, fejemen kalapom, de közben még elrohantam a Főpostára is. Nem tudom miért, de itt szeretem földadni a leveleimet. Dél óta nem ettem, éhes vagyok.

Néha, alkatom igényeinek megfelelően, értelmetlenül nagy kitérőket teszek. Három éve? Négy éve? Utána kéne számolni. Azt a táviratot is itt adtam föl.

"Túl mély a seb. De közlésemet tudomásul vettem." Anélkül, hogy tudtam volna, életem irányát szabtam meg e távirattal. A seb mélysége és a tudomásulvételéhez szükséges erő: arányban állt. Már annak előtte is itt adtam föl a leveleimet, s azóta se másutt; tán a hely régimódi, kopott szépsége vonzó.

Most H. vár választ a kérdéseire, postafordultával.

"Ez a történet, amint Adél meséli, férfiról szól vagy nőről? Sehogyan sem tudok rájönni, s mivelhogy a lengyel nyelvben vannak femininum, masculinum és neutrum fajták, nem tudom melyikben visszaadjak. Tudom, ideális lenne megtartani az eredeti formát, mert akkor nem lehetne tudni, milyen nemű személyre szól a képzeletben, de nem lehet, túl gyakran előfordul ez a bizonyos 'ő', és a lengyel nyelvben nem tudhatja valakit a neme nélkül."

Válaszom csikorgatja a fogát. Mert hogyan jön a lengyel nyelv ahhoz, hogy korlátozni merészeljen? Ha én egyszer valóban semmilyen nemű személyre nem gondoltam, hanem arra a valamire, ami hordozza valakinek a személyét. Hét éve, január tizenkilencedikén, amikor olyan sokan voltunk M. ötvenedik születésnapján, egyszer csak A. ült le mellém, és azt mondja, hetek óta szeretne elcsábítani egy fiút. Most ugyanis át akar térni a fiúszerzemre. Úgy mondta, mintha valamilyen elméleti problémáról óhajtaná csevegni velem. Akkoriban a semleges nemmel kacérkodtam, szerettem volna semlegesíteni magamban mindenféle férfiúi készletet, s erről beszéltem neki viszonzásként, míg ő részletezte a magáét. Semmi értelmét nem látom annak, hogy az legyek, aki vagyok. Nagyon jól megértettük egymást.

Volt egy még régebbi idő, amikor H. és A. egymás bolondja volt. Időközben A. Párizsba ment és ott is maradt, H. pedig Varsóban bajlódik a szövegemmel. Jó lenne tudni, hogy A. végül is elcsábította-e a kívánt

fiút? Válaszom mindenesetre elment, expressz, légiposta. És válszom nyomán az a bizonyos ő, akit én magyarul nem nélkül gondolok, a lengyel nyelv szabályai szerint férfivá fog fogalmazódni.

K. pontosan hatkor érkezik. Járásáról messzibbről föl ismerem, miként azt rövidlító szemem megengedné. Hintázik, mint a hangja. A szövegeket éneklősen fölbegetteti, majd a következő mondat elején kellemdű basszusba süllyed. „Milyen jó kalap.”

Kalapom, anélkül, hogy mondatában határozott felkiáltás lenne, hanghordozásának szelétől fölrepül.

Persze ez a leírás mindenképpen pontatlan. Csupán érzékeltethetek bizonyos összefüggéseket. Több dolog egyetlen egyre utal, ami tán nem dolog. Hiszen ez a tíz perc, míg a Nagycsemege és az Egyetem presszó között sétálgatva váraozom rá, túlságosan eseménydús ahhoz, hogy leírható legyen.

Például állt ott egy fiatal ember. Aztán megérkezett, akire várt. Úgy csókoltak bele egymás szájába az orrom előtt, hogy el kellett fordítanom a fejem. Odább is sétáltam, pedig rögtön elsiettek.

Akkor meg egy férfi cövekelt le mellém. Valakit ő is várt. Barna műbőr kabát, műszörme gallér. Az a fajta ember, aki mindig izzad, tán bűdös egy kicsit. A haja meg zsíros, holott harmadnaponként mossa, mégis bezsírosodó. És túl közel kerültünk. Még az is eszembe jutott, hogy azért áll így rám, mert spicli. Látni akarja, hogy K. mit ad át nekem. Ha látja, lássa. Inkább az zavart volna, ha egyetlen gyanútlan járókelő azt hiszi, hogy összetartozunk. Mert valóban olyan közel voltunk valahogy egymáshoz, mintha összetartoznánk, mondjuk a barátom lenne. S mivel ezt nem akartam, még egy véletlenül ránk pillantó idegen szemében sem akartam a barátja lenni, megint léptem kettőt.

Így kerültem a virágüzlet kirakata elé. Néztam a virágokat. És rögvést jött is egy nő sietve. Felmordult, amikor látta, hogy a virágüzlet zárva van, és oly természetes hangfekvésben káromkodott, ahogy az utóbbi időben

nők, férfiak, sokan. Ez a „basszákmeg a kurvanyukat” igazán furcsán hangzott a szépen elrendezett rózsák és szegfűk előtt. Önkéntelenül fölnevettem. Olyan harmincöt év körüli nő volt, hivatalnoknőnek néztem. Bocsánatkérően pillantott rám, s ebben is volt annyi természetesség, mint amennyi a káromkodásában.

„Nem tudja, hol van itt egy nyitott virágbolt?”

„Talán az Astóriánál.”

„Nem. Arra már nincs időm. Ebben az aluljáróban is lennie kell egynek.”

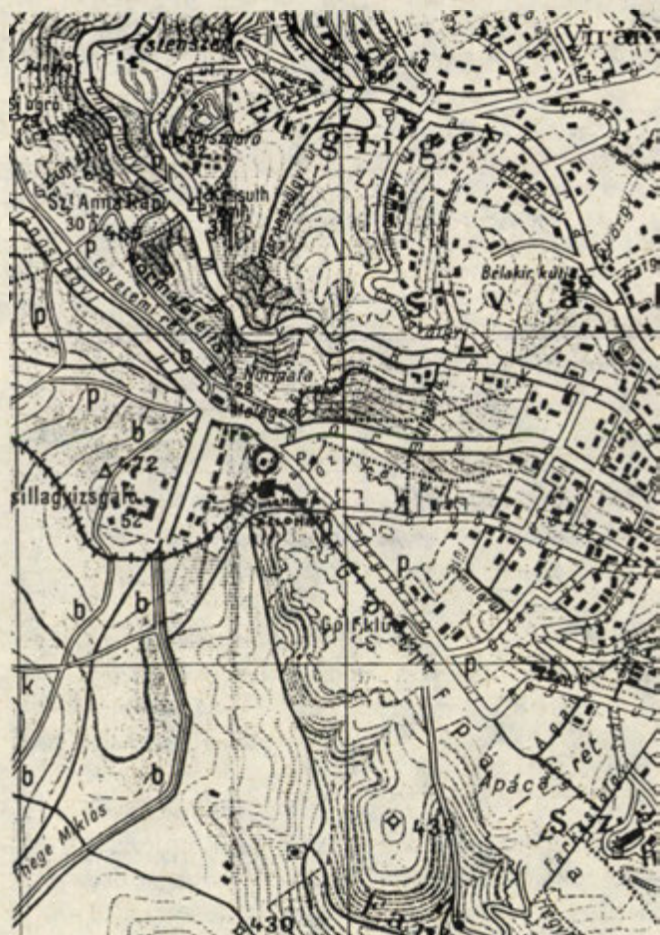
És ezzel elrohant.

Mindez valóban megtörtént.

Valószínűleg a kolléganőjéhez sietett, megnézni a kisbabát, most hozták haza a kórházból. Dél előtt beszéltek meg telefonon, hogy milyen édes, alig várja, hogy lássa. Hosszú, vékony lábakon vágázott a nő, fehér kötött sapkája volt. Egy ilyen sapka legalább háromszáz forintba kerül.

Közben a spicli eltűnt. Ezek szerint nem is lehetett spicli, s tulajdonképpen szégyellnem kéne magam a gondolataim miatt. P. is azt állította a nyáron, hogy én mindentől be vagyok szarva, mert az ötvenes évek lukából másztam elő. Rómában találkoztunk. Fehér nadrágban jött elém a Terminire.

Állítása sértett, sértésnek szánta. Mégis örültem, mert ezek szerint P. valóban nagyon fiatal. A biztonságának örültem, annak, hogy a fehér nadrágjában ő tényleg nem az ötvenes

A térkép a háború előttről való; ez jobban megfelel a történet idejének illusztrálására. A házat karikával jelöltem, a ház közelében fekvő állomást négyzettel. A kisvonal két olyan fűtővezetést ad, amely a házban is hallható. Az egyiket akkor, amikor elindul a Normafa-állomásról, a másikat akkor, amikor a Csillagvizsgáló alatt keresztezi a Konkoly Thege utat

Eötvös u. 41.

évek lukából mászott elő. Annak örültem, hogy van valaki, aki nem ebből a lukból mászott elő, s annak is örültem, hogy fehér nadrágot visel. Hiába szerettem volna fehér nadrágot viselni nyáron, soha nem mertem, mert ez csak a háború előtti családi képeken volt természetes.

A kalapot is P. hagyta rám, amikor elutazott; nem jött vissza ő sem. Még a kalap se egészen természetes. P. feje mindentől függetlenül nagyobb, mint az enyém. Neki kicsi volt a kalap, s ezért kitépte belőle azt a bizonyos belső bőrkarikát, így viszont az én fejemre lett nagyon nagy, s miközben vártam, hogy K. jöjjön végre, a szél minduntalan le akarta sodorni a fejemről P. kalapját. Aznap kicsit szeles lett az idő délutánra.

Az összefüggések köre mégse oly nagy, hogy akár a sejtetések és elhallgatások rendszeréből ki ne alakulhatna teljes történetem.

Mert alig egy óra múltán, amikor már H. doktor szobájában ültem, úgy kanyarodott a beszélgetés fonala, hogy váratlanul és véletlenül éppen oda jutottunk, ahol Rómában hagytuk el az amerikai milliomos kertjében, mikor is P. azt állította, hogy én az ötvenes évek lukából másztam volna elő, és ezért vagyok mindig beszarva.

H. doktor ugyanis egy ideig hallgatott, majd nagy lélegzetet véve azt kérdezte, hogy most tulajdonképpen az én apám valóban ávós volt-e. Mondtam, hogy nem, de akár lehetett is volna. Válaszommal némi csalódást okozhattam H. doktornak. Mintha érdekesebbnek találta volna egy hivatásos pribék fiával beszélni. Mert akkoriban, mondta, ő is nagyon szoros kapcsolatban állt az ilyen körökkel. Például a Rákosi feleségét is ő kezelte, mert gyereket akartak. Mondta is egyszer a Rákosinak, hogy de nem úgy van ám az, Rákosi elvtárs, nem csak a nőben lehet a bibi, hanem magának is bizony meg kell vizsgáltatnia a spermáját. Hát mi sem természetesebb, mondta erre a Rákosi. És meg is csinálták a vizsgálatot, de kiderült, hogy teljesen egészséges spermája van.

Csak néztem, bámultam. Eszembe jutott az a ragyogóan fehér és kék reggel, amikor köszönteni mentünk a Rákosit. A mongol arcú nő. Újév reggele volt, ők még álmosak, s talán éppen abban az évben, amikor erre a számukra mindenképpen fontos vizsgálatra sor került. És nem tudtam nem elképzelni, miként jutottak hozzá a vizsgálandó anyaghoz. Kaján boldogságot okozott, hogy miközben H. doktor történetét hallgatom, arra a reggelre emlékezhetem. A lábunk alatt csikorgó hóra. A Lóránt utca deres fáira. És csupán egy villanásnyira, ám az is eszembe jutott, hogy sielni a Normafához jártunk. Ez is a történethez tartozott.

Mert néhány évvel ennek előtte, nyáron, V. felhívott telefonon, s közölte, hogy kivett magának egy szobát a Normafánál. Nagyon kellemes helynek ígérkezik, már onnan beszél, csöndes, jókat lehet sétálni, a háziak kedvesek, mennék fel hozzá. A házat könnyen megtaláltam, emlékeztem is erre a házra, ez az

Kinn sütött a nap

szobát kiadta neki. De akkor még nem tudta. Előre fizette. Nagyon rendes embereknek látszanak, hihetetlenül buták, a férfi cigány. És ő, hiszen ismerem, bárkivel összebarátkozik. Mi baja lehetne egy szerencsétlen közrendőrrel. Na, de a rendőr mesélni kezdett tegnap este, amikor a konyhában véletlenül kettesben maradtak. Még a hangját is egészen lehalkította, úgy mesélt. Hogy ez bizony egy nagyon híres ház volt, így mondta, híres. Ők csak ötvenhétben költöztek ide, előzőleg nem volt benn lakó. Mert hogy ebben a házban folytak azok a fontos vallatások, de hogy kit vallattak volna, azt nem tudta pontosan megmondani. Állítólag a Mindszentyt, meg másokat, ilyeneket. Ez nem mese, tudja biztosan, mert amikor egyszer csőrepedés lett a kertben, akkor a kikkese véletlenül kiástak valamilyen riasztóberendezést a föld alól.

Ekkor néztem csak körül.

És hogy ő éjjel egy pillanatra se hunyta le a szemét. Mert miért van, miért lenne egy rendes és közönséges lakószobában párnás ajtó? És akkor ez mégse mese. Reméli, megértem, megnyugtatom, itt nem érezheti jól magát. Vagy inkább összepakol, hívunk egy taxit és menjünk azonnal. Vagy nem is tudja.

Annak a gyanútlanlagnak az emléke, ahogyan gyermekként éppen e ház előtt a síléceinkkel bajmólódunk, abban a pillanatban teljesen megbénított. Itt kapcsoltuk föl a léceinket, innen indultunk neki a nagy lejtőnek.

Rákosi egészséges spermája csupán bájos ráadás.

Megszámoltam a szoba sarkait. Semmi kétség, itt állok a hatszögletű szobában. Egy nyári délutánon a hatszögletű szobában.

„De hiszen ez a hatszögletű szoba!”

V. nem érthette ezt a tompa kiáltást, s mintha nem is lett volna időm, hogy megmagyarázzam. Sietnem kellett. Tébo-lyultnak nézhetett, ahogy elindultam a párnázott ajtó felé. Utánam kiáltott. De úgy mentem, mint aki bizonyítékot keres arra, hogy egy közönséges nyári délutánon ott van, ahol van, mégis cáfolatot remél.

„Oda ne menj bel!”

És bizonyítékot vagy cáfolatot remélve, tényleg nem volt szükséges felszakítanom ezt a párnás ajtót, mert abban a pillanatban hallani lehetett egy éles, kicsi vonatfüttyöt odakintről.

”A hatszögletű helyiség ablakait ezúttal nem fedték fekete redőnyök; csupán alsó háromnegyed részükre akasztottak ágyterítőkhöz hasonlatos vastag függönyöket, de az ablakok felső negyedén fény és levegő áradt be. Amikor beléptem, nem nagyon távolról, vonatfütty harsant. Ebből következtethettem arra, hogy a Szabadsághegyen, a régi Svábhegyen, valahol a népi demokrácia büszkesége, a gyermekvasút közelé-

egyetlen régi villa áll a turistaház és az új szálloda között.

A kaput nyitva találtam, V. kinn várt a kertben. Sápadt volt, s azt mondta, hogy közben minden megváltozott, szeretné, ha megnyugtatóm. Szörnyű. Mert bármit mondanék, úgy érzi, mégse tudna megnyugodni. Egészen magánkívül van. Egy percig se maradhat itt tovább.

Valójában egy szót se értettem.

Miközben beszélt, mentünk be a házba, föl a lépcsőn, szárnyas ajtót nyitott ki előttem, be egy furcsa, hatalmas szobába, de a felindultsága annyira lenyűgözött, hogy nem is nézhettem körül.

Ezek rendőrök. Illetve a férfi rendőr, aki a

A párnás ajtó megmaradt. Péter Gábor minden valószínűség szerint erre az ajtóra mutathatott

ben vagyunk.”

Elhalt a vonatfütty, meredten álltunk, fény és levegő áradt be a szobába.

Aztán másnap, hogy ellenőrizsem magam, az Andrássy út hatvan előtt ültém be egy taxiba. Amikor a taxisofőr megkérdezte, hogy a Lánchídat avagy a Margithídat válassza-e, némi gondolkodás után úgy döntöttem, menjünk a Lánchídon. Emlékeztem azokra a lefüggönyözött kocsisorokra, amelyek ezen az egyenes úton robogtak át a városon, hogy az Istenhegyi út kanyarjaiban örült iramban csikorogjanak felfelé. Nálam volt a fényképezőgépem. V. pedig megígérte, hogy addig marad ott, amíg ezt a szükséges helyszínelést el nem végezzük rendesen. Ez az elhatározás megnyugtatta őt is, engem is.

„... a kocsi, miként a zajokból megállapíthattam, áthaladt valamelyik Duna-hídon, majd nekivágott a budai hegyeknek, méghozzá olyan sebességgel, hogy a gumik csaknem minden kanyarban megcsikordultak, én pedig hol a jobboldali, hol a baloldali szomszédomra dőltem. Jó félóra hosszat rohantunk így, de közben egyikünk se szólt.”

A taxival harminckét percig tartott az út, ami nem számíthatott meggyőző módon értékelhető adatnak; napal volt, nem volt üres a város.

„Végre mellékutca térhettünk, mert lassúdott az iram, majd nemsokára megálltunk. Nyílt és becsapódott a kocsi első ajtaja, valami fémkapu csikorgott, aztán fővenyen gördültünk tovább, mígcsak egy lágy huppanás után visszhangosan föl nem morajlott a motorzúgás. Valami garázsba hajtottunk. Bár az autóvezető pillanatok múltán leállította a motort, kísérőim jó ideig nem mozdultak. Ezalatt teljes volt a némaság és a csend is. Csupán a szaglőérzésemnek jutott némi jelentenivalója. Olaj és benzinszag hullámai ütötték meg az orromat.”

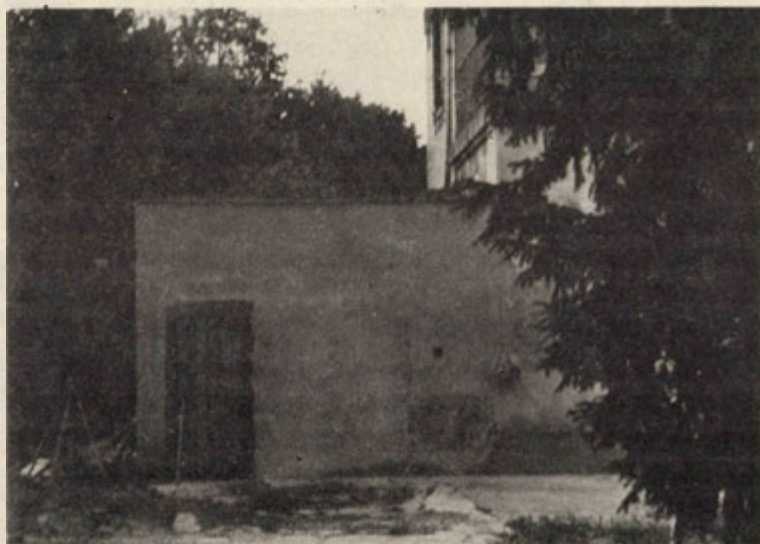
„Bekötött szemmel nem láthattam ugyan, de feltehetőleg valami jelzőlámpa villanására, egyszerre mozdult meg nemcsak a két mellettem ülő nyomozó, hanem harmadik kísérőm is. Kisegítettek a kocsiból, jobbról-balról belém karoltak, s megindultunk egy lépcsőn lefelé. De mivel hárman nem fértünk el egymás mellett és lépteink ritmusa se vágott egybe, hol nekilódulva, hol rézsütösen torlódva rángatóztunk, botorkáltunk mind mélyebbre és mélyebbre. Aztán végeszakadt a lépcsőnek, karomat elengedték. Vasajtó csapódott és valaki hirtelen nyers mozdulattal letépte szememről a köteléket.”

Mielőtt szolgálatba menne, a rendőr megeteti a nyulait. Olthatatlan érdeklődést tanúsítok a nyulak iránt. Előbb csak a nyulakat fényképezem, aztán a rendőrt a nyulakkal. Ennek kifejezetten örül. Így aztán az is természetessé válik, hogy a kertet, majd a házat is fényképezem. S amikor már a házat fényképezem, mi sem természetesebb, minthogy a házról beszéljünk. Végül készségesen bevezet a fészkerbe és megmutatja, hol volt a lejárat, amely a ház alá, a pincébe vitt. Néhány éve lebetonozták, kijáratát elfalazták. A nagy garázsajtót is kivették, befalazták, mert minek. Így legalább van a háznak egy rendes fészere. Ő maga csinálta, a saját kezével. Nem is nagyon segítettek a többi lakók.

„Amíg szemlélődtem, a benézőnyíláson több alkalommal bepillantottak, de alig múlhatott el hat-hét perc, a zárban kulcs nyikordult és máris újra a pincefolyosón találtam magam. Megint megmotoztak, az egyik nyo-

mozó megint megkérdezte a társait, bizonyosan nincs-e nálam fegyver, majd ketten előre mentek, ketten közrefogtak, egy pedig keményen a gerincemnek nyomta revolverét és felszólított, tegyem a tarkómra mindkét kezemet. Így indult meg csoportunk a folyosótorkolat felé, ahonnan először egy betongrádison a földszintre, majd innen falépcsőn az első emeletre értünk.”

„A följáró itt kiszélesedett. Ablakait fekete redőnyök zárták el a külső világtól és a nappali fénytől. Szemben, egy kétszárnyú ajtó felett színes jelzőlámpák égtek. Szabadot jelezhettek, mert a fiatal nyomozó kopogtatás nélkül belépett. Csakhamar visszatért és intett. Elöttem

Az egykori garázs most fészerként szolgál. A kocsibehajtásra alkalmas nagy ajtót néhány héttel a fényképezés előtt vették ki, de a friss vakolaton még pontosan látszik a beépítés nyoma

is kitarult az ajtó. Egy csaknem teremyszerű, hatalmas szobában találtam magam. A helyiség számos ablakát szintén fekete redőnyök borították. Az ajtóval átellenben két hosszú, de keskeny refektóriumi asztalt toltak össze, olyképpen, hogy T-betűt formázzanak.”

„Kísérőim a T talpához állítottak, ők maguk pedig hátrább húzódtak. Távol, a T felső, vízszintes éle mögött, az ablakmélyedés félkörös függönydekorációja előtt, öt férfi ült, részben polgári, részben egyenruhában. Középpont Péter Gábor, a politikai rendőrség feje.”

Ez az egész szinte hihetetlen még ma is, mondja H. doktor, és az ujjával forgatja a poharat; én ismertem a mozgalomból, és el sem hiszed nekem, de ez a Péter Gábor egy kedves, szerény, nagyon csendes fiú volt. Az ő feleségét is kezeltem, amikor később börtönbe került, s amikor kiszabadult, feljött ide, és azt mondja, hogy azért jöttem ide, H. elvtárs, hogy megköszönjem, amit a feleségemért tett. A konyak lágyan leng a pohárban. Orvos vagyok. De akkor, sajnos, nagyon kemény voltam vele. Most már bánom. Azt mondtam neki, mondja H. doktor, hogy én csak azért teljesíthettem minden időben a kötelességemet, az emberi kötelességemet, mert soha nem akartam vörös csíkokat hordani a nadrágomon, kedves Péter elvtárs.

„Kijelentettem, nem kalandvágyból, hanem tanulmányi célból utaztam Párizsba, törölje a 'kalandvágyból' szót, mert így nem lesz módomban, hogy a jegyzőkönyvet aláírjam. Oktalanságnak látszott ugyan ily, voltaképpen csak enyhén rosszalló jelző miatt megmakacsolnom magamat, de valamiképp úgy éreztem, ha meghajlok, ha megindulok az engedékenység lejtőjén, nincs többé megállás és rövidesen elismerem majd, hogy Szőnyi és Wagner összekötője voltam, nemcsak kémszervezetet létesítettem a Külügyminisztériumban, hanem már kora ifjúságomban rendőrségi besúgóként kezdtem politikai és erkölcsi pályafutásomat.”

„Vegye tudomásul, senki támogatására, védelmére nem számíthat. Érti? A párt magát kiadta nekünk. Elismeri, hogy illegális üzenetet hozott Szőnyinek?

– Miképp ismerhetném el...

– Talpaljátok meg még egyszer – kiáltotta Péter Gábor és az ajtóra mutatott.”

„Most már egy másik helyiségben öt-hat emberrel találtam magam szemben. Azt hiszem hosszú fogságom idején senki-nek se meséltem el, ami ebben a pillanatban számomra csaknem magától értetődően esett meg, mert egy-két év múlva már én magam előtt is valószínűtlennek, sőt költöttnek tűnt, hogy amikor az egyik nyomozó se szó, se beszéd arculütött, én ugyanolyan lendülettel visszavágtam.”

„Tiltakozó válaszmra mindannyian megrohantak, aztán újra kérdeztek, újra megrohantak, végül letépertek, hogy a talpamat vegyék kezelésbe. Valamiképp leráztam őket, mire egy ötödik férfi segítségével, aki eddig nézőként csak a fal mellett lapult, becsavartak a szőnyegbe. Egyikük a nyakamra térdelt, másikuk a hátamra telepedett, ketten pedig két lábamat feszítették a megsuhogtatott gumibot alá. Kétszer huszónöt csapás után kicsavartak a szőnyegből és lökdösve, rugdosva, meg tarkónütésekkel arra készítették, hogy körbeszaladjak a szobában. Közben üvöltve ismételték három kérdé-

Bejárati ajtó, feljárati ajtó a pincéből, és a falépcső a földszintről nézve

A párnázott ajtót mégis kinyitottam. A mellékszobában most egy zongorát találunk. A rendőr kislánya tanul zongorázni

Ez a kép a helyszínelés szempontjából nem sokat mond. A fürdőszoba ablaka, az elé állított pálmával. De a hatszögletű szobából nyílik ez a fürdőszoba, tehát minden valószínűség szerint innen hozták a villanyozáshoz szükséges vizet a bádoglávóiban

vállamra sújtottak, majd visszanyomtak a mosdótálba.”

”Kinyitották a bilincsemet és betuszkoltak, ezúttal a második zárkába. De csak néhány percre tartózkodtam a nedves odúban, amikor kinyílt az ajtó és föl kísérték az emeletre. Nemsokára teremszerű szobába jutottam, akár az első délutánon. A T-alakú asztalnál most is Péter Gábor elnökölt, s vezérkara vette körül. A T lábánál, jobboldalt, Rajk László állt. Engem a baloldalra irányítottak, hogy szembenézzünk egymással.

Rajk előtt az asztalon papírlapok heverték, kezében hegyesre faragott ceruzát tartott. Zakót nem viselt, se nyakkendőt; inge gyűrötten, félig nyitva lógott rajta, középszürke nadrágja – öv híján – mélyen csípője alá csúszott. Máskor pirosposztag, de most hamuszürke arcát felém fordította, ám szeme kihunytan meredt rám. Rajk homlokredői kemény ráncokká mélyültek, kimerült vonásait pedig keresztben három párhuzamos barázdá szelte át, akárha mindeniket léniával húzták volna meg. A tetteseken és a főnökeiken kívül, ma se tudja senki, mit állhatott ki Rajk letartóztatásának első időszakában, s számomra is mindvégig rejtély maradt a volt miniszter arcát átszelő három vízszintes barázdá.”

A fényképezés után magára hagytuk a szobát, ahol a T-alakú asztal állhatott. A rendőrök egy hónapra ezer forintot kértek a nyaralóktól ezért a szobáért. Csomagolás közben V. barátnője, I. is szoba került. A Rajk-per egyetlen Magyarországon élő koronatanúja, aki Szász Bélához hasonlóan (ő Londonban él), nem vállalta a hamis tanúzságot. És valószínű, hogy ő is megfordulhatott ebben a házban, mert amikor 1968 nyarán felkerestem óbudai lakását, arra kérve, meséljen nekem, ő is egy bizonyos villáról beszélt, három vagy négy fászpincéről, amely zárkaként szolgált, s ahová fogságának első napjaiban, már halálra verve, a szomszéd és az éhség vízióitól gyötörve belökték. Elmesélte, hogy amikor kissé magához tért, úgy hallotta, mintha valahol zene szólna, tánczene, aztán észrevette, hogy zárkájának van egy kis ablaka, minden erejét összeszedve az ablakhoz vonszolta magát, sőt fel is húzódkodott, s akkor azt látta a berácsozott üvegen át, hogy a fák közé kifeszített drótkon lámpások világítanak, s párok táncolnak a gyepen. Biztos volt benne, hogy megőrült. De aztán jötték érte, átvitték egy teremszerűen nagy szobán, ahol emberek üldögéltek, szólt a zene, tánczene, és innen is látni lehetett a lámpások kertben táncolókat.

Miközben I. mesélt hatvannyolc nyarán, én rosszul lettem. Egy ideig fegyelmeztem magam, kértem egy pohár vizet, aztán éreztem, lassan csúszok le a székről. I. az ágyára fektetett, és hidegvizes borogatást tett a szívemre.

süket. Ezalatt az ötödik kioldalgott, majd, mire társai ismét sort kerítettek arra, hogy behengergessenek a szőnyegbe, az ötödik ismét visszatért egy púpozott evőkanál sóval. Összeharapott fogaimat bicskával feszítették szét, úgy tömték meg a számat sóval. Aztán újra kezdték a talpalást.”

A szöveg hangsúlyos különbséget tesz a földszinti és az emeleti terem között. Az emeleti terembe, amely már egy másik lakáshoz tartozott, nem sikerült bejutnom. De az ablakok elrendezéséből és a ház alaprajzából következtetve, se alakjukban, se méretükben nem különbözhetnek. Most ismét a földszinten vagyunk.

„Nem emlékszem, mikor került rá sor, reggel-e, délután-e, de annál inkább magam előtt látom, még ma is, azt a hatalmas bádogg mosdótálat, amit a nyomozók, vízzel háromnegyedig megtöltve behoztak. Rám parancsoltak, vetközzem le mezítelenre. Aztán egy készüléken át a villanyáram egyik pólusát a vízbe vezették, engem meg a mosdótálba ültettek. Most a másik pólust a testemhez érintették. Előbb csak a hátamhoz, aztán mind kényesebb, érzékenyebb, kivált nyálkahártyával fedett pontokhoz. Szemben velem, gumibottal a kezében, egy korosabb, jól megtermett nyomozó állt; kurta vörös haja, tuskés vörös bajusza szinte világított a félhomályban. Mellette, ugyancsak gumibottal fölfegyverkezve, egy birkózó termetű, bikanyakú, sötétbőrű fiatalember terpesztette szét lábát. A többiek Csöpinek becézték. Valahányszor az áramütésre önkéntelenül föl ugrottam, Csöpi és a lóarcú gumibotjukkal a

„Amikor a T-alakú asztal talpánál hajdani egyetemi kollégámat bámultam, nem jutott eszembe groteszk helyzetünk, se az, hogy milyen jövő les ránk. Minden figyelmemet a három vízszintes ránc kötötte le. Az a kényszerképzetem támadt, hogy Rajk arca a barázdák vonalán menten szétesik. Ekkor Péter Gábor a nevemet kiáltotta.”

H. azt ajánlotta Péter Gábornak, hogy írja meg az emlékiratait, ez az egyetlen jó, amit még tehet.

I. minden valószínűség szerint nem fogja már megírni az emlékiratait, néhány éve nagyon beteg. Úgy mesélte, hogy abban a bizonyos házban, ahol kerti ünnepély volt, egy orosz tiszt hallgatta ki, négy szemközt voltak és németül beszéltek.

„Nem hinném, hogy a papos képű orosz, alaptermészeténél fogva, bármi kegyetlenkedésben örömet lelt volna, inkább talán lágyságra és érzékenységre hajlott. Amikor másodnap visszatért az ebédjéről, egy fehér papíron három barackot tett elém. Nem annyira az ilyen és hasonló gesztusok tényében, inkább módjukban, mindannyiszor valamiféle adakoznivágyó humánus nyomát véltem fölfedezni. Ezért képezem, hogy nem indulatból, esetleg nem is a saját elhatározásából villanyoztatott, hanem egy kötelező rituálénak tett eleget.”

Letartóztatása előtt, I. szerelmes volt egy jugoszláv férfi, akit feltételezése szerint szándékosan vertek a szomszédos szobában, hallotta, fölismerte az ordítását, aztán azt is hallotta, ahogyan az ordításnak vége lett. Hallotta a csendjét. Feltételezése szerint ott volt a másik szobában, amikor megölték.

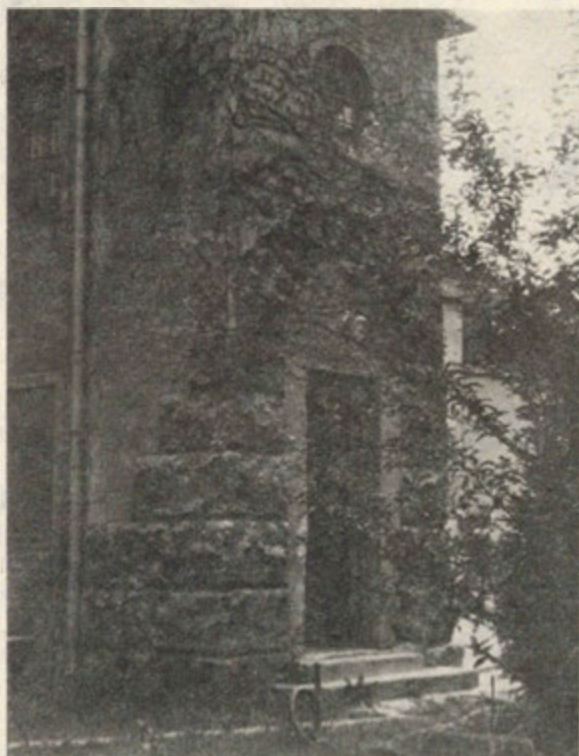
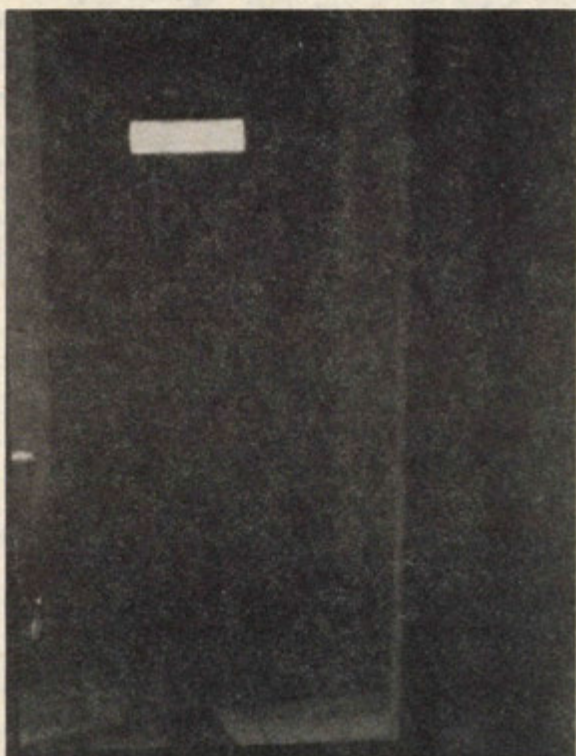
„Négy kísérem ismét a följáró felé irányított. Elhaladtunk az első emelet szárnyas ajtaja mellett, magunk mögött hagytuk a második emeletet, hogy a keskenyedő lépcsőházban tovább haladjunk az ugyancsak fekete redőnyökkel borított ablakok előtt. Jobbra, egy kiszögellésben, vasajtó látszott, amihez, megvallom, borzongató sejtelemként, de minden kézzelfogható ok nélkül, azt a gyanút fűztem, hogy egyenest a mélybe nyílik. Hanem elhagytuk a vasajtót is és a lépcsősor végén betuszkoltak egy hatszögletű helyiségbe. Mindenik falat, az ajtóét kivéve, csaknem kitöltötték a lapos, téglalap alakú ablakok, amik szintúgy halott feketén révedeztek, akár társaik a lépcsőházban. Pedig a körbefutó ablaksor toronyszobára vallott, ahonnan bizonyára szívderítő kilátás nyílt a budai hegyekre, sőt talán a városra is.”

”Ezután nemegyszer nyílt ki zárkám ajtaja az éjszaka kellős közepén. Öt-hat komor férfi vett körül, megbilincseltek, autóba ültettek s vittek kifelé a városból. Amikor a rohanó autóban, a beragasztott szemüveggel megvakítva, két nyomozó között szorongtam és a kocsí merészen kanyargott a csendes utcákon, majd a hegyi-utak szerpentinjein és csak a

motorzúgás meg a fékek nyikorgása volt hallható, de se emberi lény hangja, se más jármű zaja, nemcsak Farkas fenyegetése járt eszemben, hanem még vallásos gyerekkorom is, amikor könnyű halálért imádkoztam. S a tarkónlövés ilyennek tűnt. Ám rendszerint csupán valami titkos villa pincéjébe jutottam, mert az ÁVH számos olyan és hasonló nyaralószerű házzal rendelkezett, mint a T-asztal épülete, ahol első napjaimat töltöttem, majd később Rajkkal szembesítettek. Így lassanként megszoktam a néma éjszakai utazásokat és ha eleinte lúdbőrözött is a hátam, hovatovább alig foglalkoztatott már a gondolat, vajon visszaté-

A torony hatszögletű, de nem minden falán, hanem csupán három falán van ablak, és ezek nem téglalap alakúak, hanem kifejezetten négyzetesek. Illetve csak a lépcsőforduló ablaka téglalap alakú. Talán ez az egyetlen olyan szövegrész, amely nem igazolható a képekkel. Ráadásul látható, hogy a négyzetes ablakokat később helyezték be, a vakolaton azonban látható, hogy eredetileg is ilyen alakjuk volt és a vakoláson nem látható befalazás nyoma. Ám azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a könyv szerzője a toronyszoba ablakainak számát és alakját tekintve tévedett. A toronyszoba keleti ablakából a városra, déli ablakából a budai erdőkre, északi ablakából a Normafára lehet látni

Amikor végeztem a fényképezéssel, V. összecsomagolta a holmijait, taxit rendeltünk, s hogy hívek legyünk helyszínelésünk stílusához, ezen a lőrészterű nyíláson át figyeltük, mikor érkezik a ház elé. Aztán kiléptünk ezen a múltját őriző ajtón és elhagytuk a házat

rek-e majd?”

Az idézeteket Szász Béla könyvéből vettem.

Persze az egyezések ellenére se állíthatom teljes bizonyossággal, hogy azt a házat találtam volna meg, de talán egyiket a sok közül.

Csupán valószínűségekről beszélhetek. És arról a pillanatról, mikor is egy harmincöt éves férfi egy hatvanöt éves férfival ül szemben, csöndesen beszélgetnek, s szépen hajlított poharakban görög konyak csillog az asztalon.

De mindez már később, hét óra körül történhetett. Egy órával annak utána, hogy az Egyetemi Könyvtárral szemben, málnaturmixot ittunk a tejbárban, K. átadta nekem a naplót, s ebből megtudtam, hogy aznap november huszonharmadika volt, szerda, hiszen az előre megszabott menetrend szerint kaptam kézhez.

Aztán szombatról vasárnapra virradó éjjel írtam ezt bele.

Az eső csendesesen esett.

Írjátok tovább.

NYOMDACOOP

Budapest, XII., Hajnóczy József u. 4.

Telefon: 550-494, 562-651.

Fax: 550-376, telex: 22-4097.

Az alábbi szolgáltatásainkkal
állunk kedves ügyfeleink rendelkezésére:

könyvkiadás, kiadványszervezés.

katalógusok, prospektusok, szórólapok, gyártmányismertető,
árjegyzékek, naptárak és egyéb nyomtatványok magas szín-
vonalú elkészítése igény szerinti grafikai, fotó- és tipográfiai
tervezéssel.

Nyomdai szolgáltatás

(Budapest XI., Kalotaszeg u. 20.

telefon és telefax: 612-222).

Több színes nyomdatermékek, ügyviteli nyomtatványok, rek-
lámkiadványok, leporellók, üdvözlőkártyák, meghívók, névje-
gyek és öntapadós címkék.

Rövid szállítási határidő – kedvező áron.

NYOMDACOOP

Ha könnyűszerkezet, akkor...

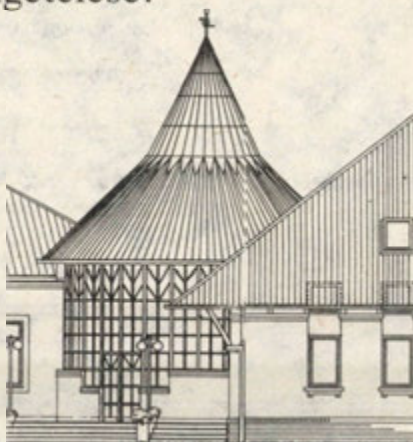
ÉPÍTÉS:

Az országban gyártott fém, fa, ragasztott fa szerkezetű épületek gyors átfutású építése, utólagos hőszigetelése.

Mezőgazdasági épületek, pl. állattartó, terménytárolók, raktárépületek,

Ipari épületek, pl. üzemcsarnokok, raktárak,

Középületek, pl. tornaterem, sportcsarnokok.

TERVEZÉS:

Szakági- és generáltervezés, szakvélemények készítése. Saját kivitelezés díjtalan!

SZOLGÁLTATÁS:

Számítástechnikai eszközökkel támogatott szervezés

- építésszerelési és ipari átalakítás, termelésszervezés, termeléselszámolás,
- mezőgazdasági értékesítési- és szervezési programok,
- fémszerelvények keresztmetszeti adatainak meghatározása, ellenőrzése.

Programkialakítástól a kulcsrakész átadásig, nálunk 100-150 nap alatt!

Referencia, fővállalkozás:

Könnyűszerkezet- Építő és Szolgáltató Kíszerkezet

6701 Szeged, Szilágyi u. 2. Pf.: 716.
Telefon: (62) 24-002, üzenetrögzítővel;
(62) 12-144/34. Telex: 82-300

A banktisztviselő mások rábízott pénzét, emberek, vállalatok munkájának eredményét kezeli!

Az Interbank Rt. nemzetközi-, deviza és belföldi tevékenységek bővítéséhez felkészült, fegyelmezett, megbízható munkatársakat keres.

Középvezetői és önálló ügyintézői munkakörökbe felvesszünk

közigazdasági-, jogi-, számviteli-, pénzügyi- felsőfokú végzettséggel rendelkező, vagy egyéb felsőfokú, illetve középfokú végzettséggel és bankgyakorlattal rendelkező 25–40 éves munkatársakat.

Ügyintézői munkakörökbe felvesszünk

középfokú végzettséggel és lehetőség szerint bankgyakorlattal rendelkező 19–30 év közötti munkatársakat.

Titkárnői és levelezői munkakörbe felvesszünk

gépirói gyakorlattal rendelkező 20–40 év közötti munkatársnőket

Elsősorban angol nyelvismeret és számítógép alkalmazási gyakorlat vagy készség valamennyi munkakörben kívánatos.

Ha munkatársunk kíván lenni, kérjük juttassa el rövid önéletrajzát a következő címre:
Interbank 1364 Budapest, Pf. 65. Telefax: 182-070 és keresse Szelecki Györgyöt a 183-899/183 telefonon.

**Felkészült, munkaszerető kollégákat várunk, jó szakembereket képzünk.
Tisztességes munkáért tisztességgel fizetünk.**

FOKOZATNÉLKÜLI FORDULATSZÁM SZABÁLYOZÓK

A hálózati frekvencia átalakításával veszteségmentesen változtatja a háromfázisú aszinkron motorok fordulatszámát.

Alkalmazható:

szállítószalagok, csigák, adagolók, szivattyúk, ventilátorok, keverők, bármilyen fordulatszámot igénylő hajtásrendszerek fordulatszám-szabályozásához, 2,2 kW összteljesítményig.

Jellemzői:

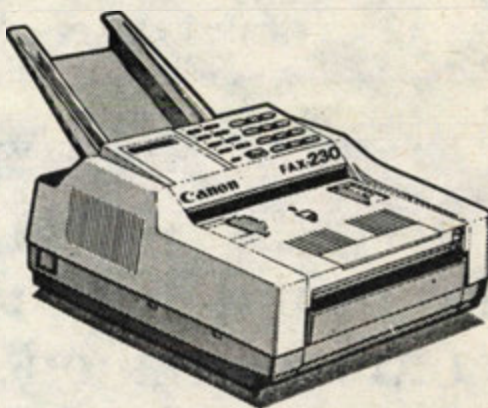
fokozatmentes fordulatszám-változtatás, állandó nyomaték bármely fordulatszámon, vezérlési, védelmi szolgáltatások igény szerint, mozgó alkatrészt nem tartalmaz, karbantartást nem igényel, importhelyettesítő.

Érdeklődésükre részletesebb tájékoztatást adunk.

Várjuk megrendeléseiket.

Delta INFRA THERM Kft.
2803 Tatabánya, Pf. 309.
Telefon: (34/10) 144 (2832)

Postailag bevizsgált

**Canon
FAX-230**

1 év garancia.
Országos szervizhálózat.
Lízinglehetőség.
Vízonteladóknak kedvezmény.

Walton Számítástechnikai Kft.
Budapest, Visegrádi u. 7/b. 1132
Telex: 22-7777

**A
BUDAPEST BANK RT.**

Budapesten és országos hálózatában
minden kereskedelmi banki szolgáltatással
ügyfelei rendelkezésére áll.

**számlavezetés, betétgyűjtés,
hitelnyújtás,
lízing, váltó, kötvény,
követelésvásárlás,
vegyesvállalatok szervezése,
banki tanácsadás,
szabad pénzeszközök átvétele,
érmeárusítás,
valutaváltás
és
egyéb bankszolgáltatások.**

Budapest V., Deák Ferenc u. 5.

Telefon: 181-200 Telex: 22-3013

Postacím: 1852 Budapest

A MI MUNKÁNK
ÖNNEK KAMATOZIK!

ÚJDONSÁG
+ 1 % kamatprémium

Március 13-a után lejáró határidős szerződésekre évi 1 % prémiumot fizet bankunk.

**A Budapest Bank Rt. Értékpapír Irodája
megemelt hozammal kínálja**

6, 12 és 24 hónapos

lejáratra határidős árfolyamgaranciás kötvényszerződését.

Ez a szerződés előre meghatározott névértékű (pl. 10 000 Ft, vagy többszöröse) kötvény megvételét és letétbe helyezését jelenti, amiről az Ügyfél letéti szerződést kap kézhez.

A szerződés lényege Ügyfelünk számára:

**a garantált, névértéken történő visszavásárlás a lejáratkor,
az ugyancsak garantált kamat, amely**

Eddig		+ prémium
6 hónapra 10 000 Ft után	700 Ft	+ 50 Ft kamatprémium
12 hónapra 10 000 Ft után	1500 Ft	+ 100 Ft kamatprémium
24 hónapra 10 000 Ft után	3300 Ft	+ 200 Ft kamatprémium

Ez az összeg adómentesen kerül kifizetésre a lejárat napján.

Amennyikben a lejárat előtt fel kívánja bontani a szerződését, az alábbi hozadék illeti meg:

3 hónap után 10 000 Ft-ra	220 Ft	15 hónap után 10 000 Ft-ra	1720 Ft
6 hónap után 10 000 Ft-ra	520 Ft	18 hónap után 10 000 Ft-ra	2160 Ft
9 hónap után 10 000 Ft-ra	900 Ft	21 hónap után 10 000 Ft-ra	2620 Ft
12 hónap után 10 000 Ft-ra	1300 Ft		

ha 1989. március 13-a után kötötte meg szerződését.

NE HAGYJA KI EZT A LEHETŐSÉGET!

Forduljon hozzánk bizalommal minden értékpapírügyben!

Várjuk Önt a Budapest V., Deák Ferenc u. 5. sz. alatti központunknál, és kirendeltségeinknél.
Telefon: 182-007.

BUDAPEST BANK RT.

Az OFOTÉRT

*budapesti és vidéki
boltjaiban*

- valamennyi fotózáshoz szükséges cikket,
- szemüvegeket (dioptriás és napszemüvegek, MON-X lencse),
- használt és új műszaki cikkeket

*széles választékban
megtalálhatja.*

*Keresse fel
boltjainkat!*

mindig yzem előtt

ÚJ KIBOCSÁTÁS!
1989/I. sorozat

A legrövidebb távra a legmagasabb kamatot!

AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS 1989. MÁRCIUS 1-TŐL BOCSÁTJA KI A

KINCSTÁRJEGY

ezévi I. sorozatát.

A kincstárjegyet mind belföldi magánszemélyek, közületek, gazdálkodó szervezetek és jogi személyek megvásárolhatják.

Jelentősen megemelt kamatok.

Államilag garantált.

CÍMLETEK:

10 000 Ft

100 000 Ft

1 000 000 Ft

Megvásárolható az ország összes pénzügyintézeténél:

az OTP egységeinél;
a takarékszövetkezeteknél;
a biztosítóknál;
és valamennyi banknál.

3 hónapra évi 13,5 %

6 hónapra évi 15,5 %

9 hónapra évi 17,5 %

A KAMATJÖVEDELMEZ ADÓFIZETÉSI KÖTELEZETTSÉG TERHELI.

Szeretnénk súgni

A sok lehetőség közül
csak néhányat mutatunk be:

IBM/PC/XT konfiguráció 127 000 Ft + áfa

- 640 kbyte RAM
- 360 kbyte floppy
- monochrom monitor
- 20 Mbyte winchester

IBM/PC/AT konfiguráció 155 000 Ft + áfa

- 640 kbyte RAM
- 1,2 Mbyte floppy
- monochrom monitor

IBM PC/AT konfiguráció 299 000 Ft + áfa

- 1 Mbyte RAM
- 360 kbyte floppy
- 1,2 Mbyte floppy
- színes monitor
- 80 Mbyte winchester

UNIC alapú (ASY-16) konfiguráció 2 017 000 Ft + áfa

- 2 Mbyte RAM
- 2 db 80 Mbyte winchester
- 4 db monochrom CRT terminál
- 2 db CRT terminál, 132 karakteres mátrixnyomtatóval
- 60 Mbyte streamer
- Epson GQ-3500-as lézernyomtató

Nem biztos,
hogy érdemes elutaznia Budapestre,
Bécsbe vagy Münchenbe.
Lehet, hogy inkább Szolnokra kell
mennie...
Nyugati használt autók eladása.
Nemsokára már válogathat...

Gyártók, forgalmazók!

A DUROMER
poliuretán habanyagok
alkalmazásával
igen merev, magas felületi ke-
ménységű és mégis könnyű mű-
anyag darabokat lehet előállíta-
ni. Szerte a világon ilyen techno-
lógiával íróasztalokat, székeket,
szekrényfalakat, fiókokat, moni-
tordobozokat, ablakprofilokat,
kábelcsatornákat, műszerháza-
kat és

sok-sok cikket gyártanak.

Szüksége van valami hasonlóra?
Vagy talán más ötlete van?

A többiről kérjen árajánlatot,
személyesen vagy telexen!

ASY kereskedelmi iroda

Budapest, Liszt Ferenc tér 10. IV. em. 2/B. 1061.
Telefon: 415-166.
Telex: 22-4378.

Keressen fel bennünket!

Béke Mgt. Sz. ipari főágazat

Szolnok, Landler Jenő u. 31/A 5000.
Telefon: (56)30-401.
Telex: 23-728.

VÁLTOZATLAN VILÁGBAN
VÁLTOZATLAN MINŐSÉGBEN

A „2000”-ben is stabil partner a data manager

SZÁMÍTÁSTECHNIKAI KISSZÖVETKEZET

AJÁNLATAINKBÓL:

SZÓTÁR 7000 +

Angol-magyar szókeresés.

Német-magyar szótanulás, teszt, nyomtatás.

7000 szó + a propaganda

IBM PC számítógépre.

BIZTOS SIKER 7000 Ft-ért!

Hardware: PC/XT 70 000 Ft-tól,

PX/AT 150 000 Ft-tól.

1149 Budapest, Varga Gyula A. park 7-9.

1553 Budapest, Pf. 41. Telefon: 837-902 Tx: 22-3968.

data manager
SZÁMÍTÁSTECHNIKAI KISSZÖVETKEZET

Frederick Loewe – Alan Jay Lerner

MY FAIR LADY

részletek

Kiri Te Kanawa ● Jeremy Irons
John Gielgud ● Warren Mitchell ● Jerry Hadley

London Voices
London Symphony Orchestra

Vezényel: John Mauceri

DECCA felvétel ● SLPDL, MKL 31070

FRYEDRYK CHOPIN

fisz-moll polonéz Op. 44 ● cisz-moll noktürn
Op. 27 No. 1 ● Desz-dúr noktürn Op. 27 No. 2.
g-moll ballada Op. 23 ● F-dúr noktürn
Op. 15 No. 1 ● Fisz-dúr noktürn Op. 15 No. 2
Asz-dúr polonéz Op. 53

MAURIZIO POLLINI (zongora)

EMI felvétel ● SLPXL, MKL 31177

Josef ● ifj. Johann ● Eduard

STRAUSS

Falusi fecskék ● Művészet
Bor, dal, asszony stb.

Bécsi Strauss Együttes

Hangversenymester: Johannes Wildner

SLPXL, MKL 31069

ORBÁN GYÖRGY

Tripla szextett ● Öt kánon József Attila verseire
Szoprán-klarinét kettős ● Motetta vegyeskarra és
oboára

Második kóruskönyv, I.

Bruckner Andrienne (szoprán)

Koródy István (klarinét)

Dienes Gábor (obo)

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Kamara-
kórusa

Miskolci Új Zenei Műhely

Vezényel

Antal Mátyás, Selmeczi György, Párkai István

Joseph Haydn

HAT VONÓSNÉGYES Op. 9

Festetics Vonósnégyes

SLPD, HCD 12976-78

NEM LUXUS!

Telefax

ALAPFUNKCIÓK

kép, rajz, szöveg, táblázat továbbítása
telefonvonalon,
helybeni másolás.

MICROSYSTEM-SZOLGÁLTATÁSOK

telefaxeladás garanciával,
országos szerviz,
alkatrész- és papírutánpótlás.

TÍPUSAINK

Murata M-1

alapfunkciók,
+ adatátvitel-ellenőrzés.
99 000 forint.

Canon Fax-230

alapfunkciók,
+ 70 tárolt telefonszám,
+ programozott időzítés.

**Számíthat ránk
(nem csak)
a számítástechnikában!**

MIKROSYSTEM

Számítástechnikai Műszaki Fejlesztő Kíszerkezet
1122 Budapest, Városmajor utca 74.
Telefon: 565-366. Telex: 22-3768. Telefax: 559-296.

Az
AGORA
a demokrácia jelképe,
de ma az

AGORA
nem pusztá jelkép, hanem
az országban a legnagyobb hatáskörű

INNOVÁCIÓS PARK
is.

Szervezetkorszerűsítés és számítástechnikai fejlesztés
demokratikusan.

A társulás demokratikus működési elvei lehetővé teszik, hogy
minden tagszervezet igényeit
a legmesszebbmenőkig, ám a piaci árak töredékéért kielégítse.

INNOVÁCIÓS PARK

**Célban Önért,
Célban Önnel,
CÉLBAN VELÜNK!**

Ügyintézés: Budapest VIII.,
Rákóczi út 29.
Levélcím: 1428 Budapest, Pf.: 87.
Telefon: 188-415.
Működési hely: Budapest I.,
Szentháromság tér 6.

*Mielőtt döntene,
szervezetkorszerűsítésről, számítástechnikai fejlesztésről,
ismerje meg elveinket, munkánkat!*

Egy közönséges hétköznapi

BOHUMIL HRABAL

Emelje le a kagylót, ha jelentkezik a hívott fél, nyomja meg a gombot és beszéljen, megnyomtam hát a gombot és rögtön megismertem Sárka hangját:

– Sárka, otthon van a papa? Légy szíves a papát!

De a gyerekhangoska azt csipogta: – Dehogyan van itthon a papa, eltűnt, elment, nyoma veszett a papának...

Szigorú lettem: – Ne butáskodj, és szólj a papának, még biztos ágyban van, nézd csak meg, még csak fél nyolc...

– Máris megyek...

– Szaladj, kislányom, szaladj!

És álltam a betört üvegű kasztniban, simogattam a láncot, amin a kagyló lógott, az égvilágon minden le van már kötve, láncolva, zárva, az átjárás is szabad vagy tilos, a padlóra köpni úgyszintén, dohányozni, a kocsmában politizálni, az ablakból kihajolni, közel menni és eltávolodni, állást változtatni nem kevésbé, írni és másképp gondolkodni, tüzet rakni és szemetelni ugyancsak tilos...

– Halló, igen, itt vagyok! Mi van? – kiabáltam a telefonba, – hallottad már, Karel? Nem? akkor most rögtön gyere át hozzám, igen, hozzám, nem, injekcióra megyek, nemsokára otthon vagyok. Na, Isten áldjon!

Akassza vissza a kagylót, visszaakasztottam hát és kiléptem a még szabad levegőre, ez egyelőre nincs betiltva, nem jegyre vagy csak a feketepiacon kapható. Bár bevezethetnék az úgynevezett levegőadót, gondoltam a nyüzsgő Sokolovská úton lépkedve, az emberek már sorban álltak a gyümölcs- és zöldségboltok előtt, szomorú kis temetési menetek... és befordultam a folyosóra és föl a lépcsőn a sötét első emeletre, aztán be az üldögélő és álldogáló páciensekkel teli váróban, némelyek arra vártak, hogy megkezdődjék a rendelés a fogászaton, mások a körzeti orvoshoz vártak, de mindannyiukra olyan homály borult, hogy aki kintről jött, megtorpan és várnia kellett egy kicsit, míg megszokta a félhomályt, némelyik beteg, amikor belépett, kinyújtotta a kezét és sorra tapogatta azokat a pácienseket, akik már ott voltak, és amikor kinyílt az orvosi rendelők ajtaja, a kiömlő fény olyan éles volt, hogy vakított, mint a vitriol, mint a hatalmas fény-szórók a mély éjszakában és utána a váróbeli sötétség még feketébbnek tetszett.

– Szörnyű, milyen kevés a doktor, állítólag már a negyven százalékuk bevonult, mondta valaki a sötétben.

– Az unokaöcsémet, aki szintén orvos, állítólag valami hadgyakorlatra hívták be és azt írta, hogy semmi dolga nincs ott, hogy amikor már nagyon unatkozik, megkéri a főorvosát: Őrnagy úr, darálnék egy kis kávé, hogy ma is csináljak valamit, jó? fűzte tovább egy másik hang.

– Mi pedig egész délelőtt itt rohadhatunk, mondta a harmadik.

– Azt hallottam, kezdte valaki és hangja egészen letről, a földről jött, – hogy a Vinohradyn, amikor megérkezik a doktor a rendelőjébe, hát annyian várnak rá, hogy kitárja az ajtót és kikiált a váróba: Kinek van influenzája? Először a nőket kérem! És mindet begyűjti a szobába, összeszámolja a pácienseket, aztán pontosan annyi receptet tereget szét az asztalon és fogja a pecsétet és pont annyiszor nyomja rá minden vényre, egy mintát csinál így magának és sorban aláírja őket. Aztán kiáll a küszöbre és kikiabál: És most az influenzás férfiakat kérem! És megint ugyanúgy!

Kinyílt az ajtó és a fény sugarban egy vakító szemüvegű, fehértudós nővérke állt és azt kiáltotta: A következő három nő kérem injekcióra!

És a három nővel egy tagbaszakadt cigány nyomult oda a fehér viaszosvászonnal bevont ágyhoz és ennek a cigánynak fehér törülközővel volt bebugyolálva a nyaka. Az ajtó becsukódott és az orvosi műszerek megcsillantak a névsortól visszhangzó agyakban.

És újra kinyílt az ajtó és a páciensek újra konstataáltak, hogy a váró dugig van, és a nővérke kitessékelte az ajtón az akadékoskodó cigányt, és az orvos felháborodott hangja újra és megint kiparancsolta a világos helyiségből és a cigány óbégatott: – Krisztus urunk szent sebére! A cigány dolgozó ember, elsőbbsége van. Fáj a torka, a torkocskája fáj.

És amikor becsukódott az ajtó, a cigány leült a földre és öklével verte a padlót és ordibált: – Krisztus urunk szent sebére!

Hangok intették a sötétből: – Csak tud várni egy kicsit. Először az injekcióra váró nők jönnek. De a cigány a haját tépte és a homályos ablakon beszűrődő fénybe szórta és óbégatott, hogy ő dolgozó ember.

Aztán kinyílt a fogászati rendelő ajtaja és kilépett a fehérköpenyes doktor, köpenye lobogott és érzéstelelítőszagot meg fényt sodort a váróba, kopogott az ajtón és az résnyire nyílt és a nővérke beengedte a fogorvost és a páciensek megint mind behunyták a szemüket, ahogy a vakító fény a lábukhoz zúdult. aztán kijött a rendelőből a három nő, a cigány felállt és a becsukódó ajtón benyomult a helyiségbe és behúzta maga mögött. És megint felharsant az orvos ingerült, éles hangja, a cigány rekedt basszusa, majd megint a felbőszült orvos hangja és aztán kivágódott az ajtó és a páciensek megrémültek, még azok is felegyenesedtek, akik eddig ültek, és a váró padlójára rávetült a cigány árnyéka, nyakán kibomlott a borogatás, mintha lepedővel lett volna körütekerve a torka és az orvos lökdöste kifelé a cigányt és amikor kilökte, becsapta maga mögött az ajtót és a cigány leült a földre és öklével püfölte a padlót és óbégatott és tépte a haját és szórta a levegőbe. Aztán a rendelőből kijött a fogorvos, keresztülment a várón és becsusszant a szobájába.

Odaszóltam a cigánynak: – Ez is doktor, torokspecialista. És a cigány négykézláb mászott be a rendelőbe a fogorvos után, és a betegek füleltek, de nem hallatszott sem ordítózás, sem szitkozódás, nem hallatszottak felcsattanó és egyre felháborodottabb hangok. Csönd volt. És aztán a kárpitozott ajtón kiszűrődött a fogorvos hangja: – Hát mi a baj, fiacskám? És a cigány rekedt basszusa: – Doktor úr, itt fáj. A nővérke kinyitotta az ajtót, kezében papirosok és a nyitott ajtón át látni lehetett a cigányt, amint a szájába mutat és a doktor, amint lenyomja a fogorvosi székbe, aztán megragadja a fogót és mondja: – Na, jöjjön, jöjjön csak ide, jó, hogy eljött... és a fogorvosi rendelő ajtaja bezárult, a nővérke átvágott a félhomályon és bekopogott a szomszéd ajtón. És ebben a minutumban a fogorvosi rendelőből embertelen üvöltés hallatszott, elnyújtott, artikulátlan ordítás.

– Van, akinek hátraágazik a foggyökere és az ilyen a szájpaddal meg az orrsövénnel együtt szakad ki, szólalt meg az egyik beteg.

– Engem pedig a lábamnál fogva kellett fellógatni a plafonra, és mozsártörővel verték ki a fogaimat, olyan veszett gyökereik voltak, mondta egy másik a sötétben.

És aztán kivágódott a fogorvosi rendelő ajtaja és a doktor a fogónál és a fogánál fogva ráncigálta vissza a hörgő cigányt, néhány beteg elesett, annyi fényt zúdított a váróba a fehér orvosi köpeny, a cigány mind a két kezével megragadta a virágnélküli virágállványt, de a doktor vasmarka csak rángatta befelé fogóstul-fogastul a virágállványba kapaszkodó cigányt, és a fog nem engedett, így a doktor az állvánnyal együtt húzta be a cigányt a rendelőjébe. És amikor az ajtó bezárult, utoljára ordított a cigány és a rendelőben csönd lett. Levettem a sapkámat, halkan kilopóztam a folyosóra, elfordítottam a kulcsot, és bementem a mosdóba és aztán a vécére, álltam némán a sötétben, ujjammal a reteszen és kifelé füleltem az ajtóresen. A fogorvosi rendelőből kijött a cigány, fogta az arcát és halkan jajveszékelt és aztán megkérdte a betegektől: – Hol van az a sapkás pasas? itt ült, ni! És kis idő múltán, amit végigverejtékeztem, vékonyka óbégatása lefelé tartott a lépcsőn... kinyílt a rendelő ajtaja, a mosdóba belépett a fogorvos, kezét mosott és miközben törölgette, elmosolyodott és halkan mormolta maga elé: – Adok én neked, barátocskám, az orvosokat szekírozni...

És amikor a doktor elment, kióvakodtam a hűvös folyosóra, a sapkámat lahajítottam a világítóudvarba, ma már nem megyek injekcióra, és ha mégis, hát csak délután és kalapot veszek és egy másik kabátot... És útban hazafelé megint ARRA gondoltam. Már mindent eltakarítottam, elégettem. Ha beállítanak, mi legyen? Elmegyek velük, muszáj lesz, aztán hosszú vizsgálati fogság, séta nincs, napfény nincs. Aztán bíróság, börtön, hány év? Kettő, három? Öt, tíz? És kényszermunka bányában, köfejtésben, nehézipari gyárban? Végte is ezzel számolnom kell, mégha úgy tekintem is magam, mint ennek az államnak a polgárát, akinek nincsenek kifogásai. Csak az a szólásszabadság, csak az az írás, csak azok a gondolatok, csak azok a baráti beszélgetések. Hiszen ki kéne valamit operálniuk az agyamból, hogy ne így gondolkodjak, szeressek és gyűlöljek. Nem, nem tudom szeretni őket, mégha meg is adom nekik, ami a császáré, ami viszont az enyém, azt mindig magamnak, az Istennek, az embernek adtam és fogom adni. Csakhogy ők pont ezt nem akarják, ők azt akarják, hogy mindent, az összes gondolatomat, legbenső titkomat, mindent de mindent nekik adjak, hogy az emberi is, az isteni is a

császáré legyen. És az életem? Azzal mi lesz? Többször már nem adatik meg, hogy itt legyek, és én élni akarok, le akarom élni az életemet, még ha parancsok és tiltások jármában is, az életemet, amihez rajtam kívül senki másnak nincs joga, az életemet, amelyért senki más nem felel, csak én. És csalódásaimhoz és örömeimhez nem kell a császár, ő végtére is beéri a nyolc órai kemény munkával, a sok balesettel, halállal, és ráadásként a kötelező miséken való részvétellel. Nem tudom szeretni őket, nem tudok velük tartani, még ha ártani nem is akarok, nem szeretem őket, elmém megtiltotta nekem, mint a levegő, úgy kell a gondolkodás, s hogy kimondjam gondolataimat, és ha nem élhetnék s gondolkodhatnék a magam módján, megfulladnék, akár csak levegő híján. És befordulva a Bratská utcába a na Žertvách-ról azt mondtam magamban, hogy azért minden, de minden jó, minden, engem kivéve. Ők, a többiek vezettek el önmagamhoz, ők és az iparkodásuk faragott belőlem embert a saját képemre, de ez a kép egészen másmilyen volt, mint amilyennek látni akartam magam... minden jó, minden, engem kivéve, keveset tettem magamért, sokkal többet tehettem volna, mert a világon a legközelebb én állok magamhoz. Az a többi talán börtönbe juttat engem, de a börtön is embereknek van kitalálva, ott is emberek vannak és események és dolgok, amik csak rám várnak, hogy nyomásuk alatt kihámozódjam önmagam-ból.

És ott, ahol a Bratská utca rézsút beletorkollik az Örökkévalóság gátjába, éppen ott, azon a néhány méteren vágott keresztül a kissé görnyedt Karel, a meleg dacára kesztyűben és lila sállal és ballonkabátban, amely úgy lógott rajta, mint a halotti ing, mint a ferences csuha.

– Hé – kiáltom.

Hátrafordult. Mondom: – Ez aztán a véletlen találkozás, mi?

Megdörzsölte reumás kezét: – Mi van?

Lassan beértem és mondom: – Václav Černýt tegnap, kapaszkodj meg, letartóztatták. Letartóztatták.

Karel nekitántorodott a falnak: – Uramisten! Ma éjjel vízzel álmodtam és ez mindig ... nem bírta végigmondani és zihált, pislogott és nagyokat lélegzett.

Igen, igen, mondtam, – felforgatták az egész könyvtárát, mindent elvittek vele együtt, még az íróasztalát is. Van nála valamid? Égnek emelte karját, majd tehetetlenül leengedte: – Pfi! Amim nekem ott van, azt elég csak elolvasni és máris életfogytiglant sóztak a nyakamba, nemhogy... Jézusom, miért akartam én írástudó lenni? Miért nem ejtett fejre az anyám vagy az apám akkor, azon az éjjelen, miért nem fröcskölt ki inkább a lepedőre, most nem élnék... De csak nem volt Václav olyan elővigyázatlan, talán eldugta valahová azokat a verselményeket... Nincs fejfájás elleni Baldriáncsepped?

– Nincs, Karliček, nincs, mondom és lefelé tartottunk a lépcsőn az udvarra és aztán a kis folyosóra, elfordítottam a kulcsot és kinyitottam az ablakot.

Mondom: – Éppen ellenkezőleg! Černý professzor úr szörnyen elővigyázatlan volt, kész vétek ilyen elővigyázatlannak lenni, képzeld el, évről évre rendületlenül hitte, hogy pont most, ebben az évben lesz vége, és elkezdheti kiadni azt a kritikai havilapot...

Karel lerogyott a székre és keze egészen a földig lógott: – Szóval ki akarta adni a Kritikai havilapját?

– Na, mondom, rémes, milyen optimista volt, amikor a tanítványai negyvennyolc januárjában azt mondták neki, doktor úr, komolyra fordult a dolog, hadd szerezzük meg a doktorátust, egy hónapunk van rá, Černý professzor azt felelte nekik, ne aggódjanak, ha történik valami, hát majd a fordulat után kapják meg a doktori címet, *sub suspiciis* doktorok lesznek...

– Ez szörnyű, *sub suspiciis*, fintorodott el Karel.

– Na és minden áldott évben szentül állította és már negyedik éve állítja, hogy még lombhullás előtt bekövetkezik a fordulat, de ha valaki tavasszal azt merészelte mondani, hogy csak karácsonyra várható a dolog, hát a professzor többé nem állt szóba vele, és csak abban nem volt egészen biztos Václav, hogy november huszonnegyedikén vagy huszonhatodikán kerül-e rá sor, és hogy annak a kritikai lapnak a karácsonyi száma kijöhet-e már...

Ez a hír letaglózta Karelt. Felállt és így kiáltott: – Ezek az optimisták, ők a népek igazi megrontói. Ha Hitler nem lett volna optimista, soha nem kezdett volna bele egy ilyen háborúba... most aztán lesz nekem otthon nemulass, micsoda cirkuszt fog rendezni az apósom! Amikor ő csinál valami politikai ökörséget, akkor rendjén van a dolog, ő a nemzeti hős, a mártír, bezzeg, ha én, akkor nyomban óbégatni kezd: Ember, gondoljon a családjára... Jézusmária, micsoda sötétség, ez az optimizmus... Most aztán mehetek haza taxival és rejthetem el az irományaimat, főleg A világ útvesztőjét és A szív paradicsomát, ahogy ezt a szöveget megírtam, mintegy előre! Más se kellene, minthogy megtalálják nekem az Új Leveleket és Képeslapokat, még a tacsókát is bekasztlnák, róla is szó van bennük. Adj egy cigit!

Amikor rágyújtott, a tűzzel többször elvétette a cigarettát.

Elnevettem magam: – Hát akkor égess el mindent!

Kifújta a füstöt: – Hát ez az! Úgy áll a dolog, hoy nem írnám meg még egyszer, olyan lenne, mintha magamat égetném el, hiszen ez az én életművem, a valóság egyszer szűz módjára odaadta magát nekem és én égessem el!

Mondom: – Hát akkor tanuld meg kívülről és azután égesd el!

Leszívta a füstöt és siránkozva mondta: – Épp itt a bökkenő. Megtanulom én és tudom is kívülről az Átokföldjét Eliottól, de a saját dolgaimból egyetlen vesszőt sem vagyok képes megjegyezni, nemhogy egész verseket! Kétségbeejtő... látod, látod, csak nem értük be a vidéki költőséggel, magasabbra törtünk, fel Prágába, most aztán az életünkkel fizetünk érte és soha nem látjuk meg a mi kötetecskéinket a kirakatban.

Végasztalgattam: – Azért ne légy úgy oda, nekem is ott van az életművem Černý professzor úrnál, én még ráadásul, hogy véleményt írjon róla, a nevemet és a címemet is megadtam neki. Jajveszékelní kezdett és fel-alá futkosott a szobában: – Jézusmária, csak most fogtam fel igazán, azt mondják majd a csendőrök: kivel barátkoztál? És egyenesen értem jönnek, ah, nincs valami porod, megfájdult a térdem.

– Nincsen, mondom, de neked nincs meg nála a címed, és Černýből ki nem szednek semmit, azt a Gestapó sem bírta szóra, és belőlem sem.

Felnézett a háztető fölött ragyogó napra: – Fenét nem szednek ki, beadnak neked egy injekciót és már beszélsz is és ráadásul oda leszel az örömtől, hogy milyen ügyesen csinálod. Biztosra veszem, igenis, létezik ilyen méreg, olyasmi, mint a pszichoton, csak ezerszer erősebb.

Mondom: – Azért ne túlozd el a dolgot, talán nem is emlékszik rád Černý, elfelejtette a nevedet, azt a te Útvesztődet pedig valahol házon kívül rejtette el, és arra sem emlékszik, hogy hol...

– Épp ellenkezőleg, Václavnak kitűnő memóriája volt, akárcsak a postásoknak, azok évek múltán is emlékeznek rá, mit mondott nekik az ember.

– Hát ez nem jó, mondom, de most jut eszembe, hogy abban a kötetben helyi utalás is van, a nymburki városi kaszinó...

Gyermeki tekintettel nézett rám: – A te kötetedben? – Dehogysis, a tiédben, az Útvesztőben és A szív paradicsomában...

Feljajdult: – Na igen, én is emlékszem, látod, nyolcszor másoltam le és aztán még hatszor, és teljesen kiesett a fejemből, de most már emlékszem és rettegek. Na igen, ha semmi más nincs, hát elmennek a csendőrök Nymburkba és megkérdezik, ki írál itt verseket? Mire azt mondják, Hrabal és Marysko, és kész, megvagyunk, ah, Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?

Mondom: – Miért hagytál el minket, de bátornak kell lenned, ha elvisznek, hát nem mondok semmit, nem emlékszem semmire, már felhagytam vele, ei akartam jutni a szocialista realizmusig, de nem ment a dolog, úgyhogy az egészszel felhagytam, neked is ezt kell mondanod.

De Karel a fejét rázta: – Hogyisne, pont ezt! Megkérdezik tőled: Írt ilyet? ha azt mondod: nem, bumm, egy frász, és újra: Írt ilyet? Bumm és megint egy frász. És legvégül megkérdeznék: Írt ilyet? És te azt mondod: igen. Erre kapsz még egy frászt ráadásnak és már össze is csináltad magad. Ah, bárcsak bátor volnék, de én félek, ez itt a bibi, én félek, kínozzák és végül lovakkal tépetik ízekre a halálraítéltet, ahogy hasztalan erőlködnek a lovak, hogy szétszaggassák és a hóhér engedélyt kér, hogy átvághassa a lágyékizmaidat és aztán ahogy az egész mindenség kifordul... Mit neki, egy ilyen gótikus fickónak, az hozzá volt szokva, annak meg sem kottyant a kínvallatás, de én-már a pusztá gondolattól teljesen ki vagyok készülve... várfal-csipkés lapos szülőföldem, tornyoddal intesz a távolba... ah, miért nem maradtunk inkább Nymburkban és írálunk továbbra is ilyen zöltségeket? Miért nem? Mondd, miért nem?

Kiabált és ordibált és rázta a kezét a feje fölött.

Csukom be az ablakot és mondom: – Ne ordíts, fölöttünk lakik a házbizalmi, aki imád hallgatózni, de! végül is tökmindegy, üvölsz csak nyugodtan, mert a csukott ablak úgysem segít, egy nagy bögrével hallgat ki minket, csak oda kell szorítani a falhoz, pont így hallgatom le én is őt, hányszor van, hogy némán fülelünk és jól tudjuk, hogy éppen egymást hallgatjuk le, hogy azokat a mi bögréinket csak a fal választja el... Karel a messzi távolba nézett és mondta: – Tényleg, az ember nem menekülhet a sorsa elől, akárhogy töröd is most magad, úgyis börtönben végzed...

Mondom: – Beszélj csak hangosan, de cselekednünk kell, nézd, én már elégettem, eldugtam, most rajtad a sor, hová rejtjed?

Felhúzta a kesztyűjét és morfondírozott: – Na igen, én hová rejtsem? Ha otthon a fáskamrában dugom el, hát amint beállítanak a csendőrök, rögvést kitalálják, hogy a fáskamrába dugtam a szén alá... vagy vigyem el a nagyanyámhoz és rejtsem el az almáriumban? Akkor viszont egy árva szóval sem szabad említenem neki a dolgot, mert már előre retteg, egyszer már szolt nekem és közben merőn nézett rám, hogy semmit se hagyjak nála, mert lecsukják érte, a nagyapával együtt... Nem marad más, minthogy a színházban besuvasszam a szekrény alá! De ha a csendőrök megtudják, hogy színházban játszom, hát nyomás egyenesen a színházba és a színházban, na ez napnál világosabb! nyomás egyenesen a szekrény alá, mert ugyan hová máshová dughatnám? Esetleg anyámhoz? Az meg éppen hogy nem fél semmitől, az a médiumok segítségével kikurkászná, hová suszteroltam el A világ útvesztőjét és A szív paradicsomát, és fel-alá mászkálna velük a városban és mutogatná az utcán és hencse: Nézzétek, milyen okos fiam van, milyen szépet írt... és már a kezükben is lenne a csendőröknek...

Mondom: – Jó, hagyjuk ki a szülőket, amikor legutoljára házkutatástól tartottunk, azokat a te féltve őrzött leveleidet anyu bedugta valahová a sörgyári könyvekbe és most sehol sem találja őket, a könyvek visszakérültek az irodába, így hát ott fekszenek és várnak...

Karel elnémult, elbűvölten mosolygott: – Tehát a leveleim is azt várják valahol, hogy ellenem fordulhasanak?

Mondom: – Talán, látenszen, de most szedd össze magad, most az kell, hogy megtegyük a maximumot, hogy mindent átkutassunk, kipucoljunk, elégezzünk, nézz csak körül, hol vannak a szövegeim? Kitértam a szekrényt és felülről lefelé végigsimítottam a polcokat: – Itt már semmi sincs...

Karel felállt és sorra bekukkantott a polcokra: – És ez itt micsoda? Mi ez a piros?

És Karel megrántotta a csücsöknél fogva és a felső polcra ráesett és ünnepélyesen lezúdult az ötméteres angol lobogó, áthengeredett a fején és a vállán, aztán szétterült és fenségesen a földig omlott. És Karel úgy állt ott, mint valami ünnepélyes, leleplezésre váró szobor, tetőtől talpig beborítva az angol impérium piros és fehér és kék keresztjével.

Mindketten elszörnyedtünk.

Elsőnek Karel szólalt meg, egészen idegen hangon: – Bu, bu, bu, bu, bu, bu! Most kéne beállítaniuk a csendőröknek, esetleg csak valami, a személyi igazolvánnyal kapcsolatos jelentéktelen ügyben... és nyomban: A kapitalista restauráció előkészítése, letartóztatjuk magukat államellenes tevékenységért...

Kigabalyította magát a zászlóból, ami a földre omlott.

Rekedt hangon mondom: – Erről tisztára megfeledkeztem, ezt most rögtön el kell rejtenünk, tudod, ez az a zászló, amit egy fiókban találtam, amikor a Karel Harry Klofanda Praha Platejz céget likvidáltam, beakartam festeni feketére, hogy a lányok tornanadrágot varrjanak nekem belőle. Karel elbűvölten mosolygott: – Pont ezt fogják elhinni neked a csendőrök. Hogy ez tornanadrágra való... de most már elismerem, bár hogy iparkodunk is, a végzet erősebb nálunk. Mint az antik tragédiában. Semmit sem fogok dugdosni, nem semmisítem meg a művet, ehhez én nem vagyok elég erős jellem, úgyhogy az lesz a legjobb, ha átkötöm az egészet fekete masnival és egyenesen a Bartoloméjská utcába viszem, bekopogok és megtudakolom: Jó helyen járok, kérem szépen? És ha azt mondják, hogy igen, hát folytatom: Itt vannak az írásaim meg a címem, vagy tudják mit, mutatok maguknak néhány passzust A világ útvesztőjéből meg A szív paradicsomából, és mindjárt tartsanak is bent. Így fogok tenni, mert az ember tényleg nem tudja, mit tartogat Isten azoknak, akik szeretik őt. Egyre magasabbra és magasabbra törtünk, és meg is kapjuk, amit akartunk, az lesz ám a dicsőség, egy egyetemi tanár társaságában bíróság elé kerülni, aki aztán a dutyiban az irodalomtudományok doktorává avat majd minket. Sub suspiciis doktorokká. Áhíthat-e ennél többet az emberi szív?

Felemelkedett és még mindig elbűvölten mosolygott: – Úgyhogy, Bohousék, Isten áldjon, én már megyek is, igazán megörvendeztetted, talán egy cellába, egy perbe, egy munkahelyre kerülünk majd, ahol aztán csak úgy a szélbe fogjuk firkantgatni a versikéinket és elbeszéléseinket...

Mondom: – Igazad van.

És letakartam a vetett ágyat azzal az angol lobogóval. Mondom: – Talán itt nem fog szemet szűrni nekik. De képzeld el, Párizsban egy nagyherceg már több mint negyedszázada várja a fordulatot, már felcsapott bérkocsinak, de azért, akárcsak ez a Václav Černý, rendületlenül várja, hogy egyszer majd minden jóra fordul és megint kiadhatja a kritikai havilapját.

Karlíček elsimította az ágyon a zászló ráncait és egyre jobban el volt bűvölve: – És most felhozatsz ide egy szép lányt és rögvést lefektetheted erre az ágyra, képzeld el, micsoda erőt adó érzés lesz annak a kis leányszívnek, hogy az angol impérium lobogója van alatta, kinek adatik meg ilyen gyönyörűség?

Az ajtóban hátrafordult és halkán hozzáfűzte és ujját cinkosan a szájára tette: – Ma délután van egy kis időm, úgyhogy befejezem azt a verset Konstantin Bieblről, csak most látom világosan Kostát, a fogorvos urat és költőt... és rendesen kiszínezem... Este a Messinai örömlányt játsszuk.

És kilépett az udvarra ballonjában, lila sállal a nyaka körül, kissé görnyedt testtartásával.

Mondom a küszöbön: – Tudom, hogy ma az első sorból és a páholyokból és az erkélyről az összes néző téged fog bámulni odalent és azt mondják majd magukban: Ez a csellista ma különösen nagy átérzéssel játszik... csupa gyönyörűséges tremoló...

És kivágódott az ajtó és a szomszéd lakás küszöbén ott állt a házbizalmi bögrével a kezében és kiabált! – Tudják, mi a legjobb rejtékhely az irományoknak? Rakják be azokat a kéziratokat egy uborkásüvegbe és ássák el a kertben!

Karel magasba emelte a kezét és felkiáltott: – Csak azt ne! Ha én elásom, az életben többé nem akadok rá! A háború elején elástam egy aprócska kertben egy demizson szilvóriumot és soha többé nem találtam meg. Irány a Bartolomějská utca! Kiáltotta és arrafelé mutatott, amerre hite szerint a Bartolomějská utca volt.

Mondom: – Karel, nem veszünk el, írok erről egy elbeszélést, talán az utolsót, de azután az irodalomtudományok doktorai leszünk.

A házbizalmi a csapból vizet engedett a bögrébe és hozzátette:

– Sub suspiciis.

(1953)

ELSŐ UTÓIRAT

Úgy van ezzel az ember, mint a szilvóriumos demizsonnal, amit húsz éve ástott el a kertben, pedig én nem is keresgéltem azt a demizsont, már nem is tudtam, hová ástam el, míg aztán októberben beállított a sógornóm és egy nagy fekete, női harisnyakötővel összemadzagolt, elrongyolódott csomagot hozott nekem és azt mondta, ezeket a gerendák mögött meg a pincében találtam, esetleg tudsz belőlük valamit használni. És én lapozgattam és olyan szövegekre bukkantam, amikre már nem is emlékeztem, meg néhány versre és egy elbeszélésre, amit mintha valaki más írt volna, pedig biztosan én voltam az, és így nem maradt más, minthogy vállaljam a gyermeket, aki ma körülbelül húszéves, elismerem apaságomat, és újra leirom és csinálom néhány másolatot, hogy megkoronázzam arról az időszokról festett képemet, amiről hiszem, hogy végleg mögöttünk van, a félelem kora, amikor ezeket a szövegeket írtam, a háború alatt és a vérfagyasztó perek idején. Hiszem, hogy ha egyszer ezek a szövegek az arcképemet megrajzoló majdani kritikus kezébe kerülnek, bizonyára segítségére lesznek a portré elkészítésében, akárcsak annak, aki az úgynevezett ötvenes éveket térképezi majd fel.

(1971 októbere)

MÁSODIK UTÓIRAT

1971 októberében Csehszlovákiában az idő nem volt alkalmas a demizsonok kiadására – inkább az elásásuknak kedvezett. És a kiváló író nagyfokú hiszékenységet bizonyítva, hogy éppen ekkor írta le megállapítását a félelem koráról, „amiről hiszem, hogy végleg mögöttünk van”.

Pontosan ebben az évben és hónapban került sor az erőszakolt „normalizációs” folyamatot betetőző egyik eseményre, amely az országnak a Varsói Szerződés had-

seregei által történt lerohanása után kezdődött: Brnnon és Prágában egész sor embert tartóztattak le, akik a közelgő „választások” előtt röplapokon merészelték felvilágosítani a közvéleményt arról, hogy a választási jogban benne foglaltatik a választástól való tartózkodás joga is. Egy olyan országban, ahol a cenzúra elbarikádozza a szokásos információs utakat, mindig megvannak a szerteágazó, nem szokványos információs csatornák. Ily módon szerzett tudomást Bohumil Hrabal a letartóztatásokról, nem sokkal azután, hogy gyermekének vállalta a fenti elbeszélést. Ez után a hír után ismét elásta az elbeszélés eredetijét és néhány másolatát.

Aztán teltek-múltak az évek és elérkezett 1975 januárja. A Tvorba c. hivatalos prágai hetilapban hat évi szilencium után ismét felbukkant Hrabal neve. Csak-hogy olyan összefüggésben, amittől elszorult a szív: a lázadó, nonkonformista és nem kommunista Hrabal „önkritikát” gyakorolt, ami – az orwelli újbesszédből érthető nyelvre lefordítva – azt jelenti egy írónál, hogy nyilvánosan szembeköpi önmagát és életművét, abban a reményben, hogy a rendszer cserében lehetővé teszi, hogy valamicskét publikáljon.

Miért adta be a derekát Hrabal és miért engedett magán erőszakot tenni, erről hosszú tanulmányt kellene írni, elősorolva benne a lehetséges okokat. Kezdve a hatalmi-politikaiaktól egészen a lelkiekig. Itt talán elég annyit megállapítani, hogy az akkor hatvanegyesztendő író, aki egész alkotói pályáján nem egészen egy évtizedig publikálhatott többé-kevésbé szabadon, emberileg nyilván nem viselte el a tudatot, hogyha nem gyakorol kellő „önkritikát”, soha életében nem lehet „személyiség”.

Öngyalázását Csehszlovákiában sajnálkozással, keserűséggel, dühvel, acsarkodással és gyűlölködéssel fo-

gadták. A legelutasítóbban a fiatal olvasók reagáltak Hrabal tetteire, akik a prágai Kampa szigeten a lépése elleni kétségbeesett tiltakozásból tüntetőleg elégették a könyveit, a valóságban azonban mindez inkább az írói megtörő társadalmi rend elleni tehetetlen protestálás jele volt.

Hrabal, az ember számára ez a kikényszerített öngyalás olyan lelki megrázkódtatást jelentett, amely kétség-telenül negatív módon befolyásolta alkotóerejét. Hrabal-nak, az írónak azonban azt jelenti, hogy a rezsim megengedi a kiadóknak, hogy publikálják néhány – közel sem valamennyi – művét.

Az „Egy közönséges hétköznapi” című elbeszélés Csehszlovákiában Hrabal publikálhatatlan írásai közé tartozik. Merő véletlen, hogy az egyik 1971-es másolat az orwelli 1984-es évben londoni íróasztalon kötött ki. Ezt a véletlent nem pontosíthatom itt, de a csehszlovák

cenzúrára és hivatalokra való tekintettel szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy az elbeszélést Bohumil Hrabal tudta és beleegyezése nélkül közöljük – hetvenedik születésnapja alkalmából. Ugyanis 1914. március 28-án született.

Karel Kyncl

(LONDON, 1984 MÁRCIUSA)

V. DETRE ZSUZSA fordítása

HARMADIK UTÓIRAT

Karel Kyncl szerencsére tévedett: semmi sem „befolyásolta negatívan” a nagy cseh író alkotóerejét. A viszonyok azonban bizony olyanok maradtak, hogy ezt az előásott elbeszélést most, Bohumil Hrabal hetvenötödik születésnapja alkalmából is az ő tudta és beleegyezése nélkül kell közölnünk.

A szerkesztőség

APOLLO, KÖZÉPEURÓPAI HUMANISTA FÖLYÓIRAT, BUDAPEST, 1935

költő
lót

BERTÓK LÁSZLÓ

Toporog a kör közepén

*A*hogy mindörökre szegény
mindig lesz egy-egy foltja is
ha belenyugszik nemezis
ha vakargatja keletény
toporog a kör közepén
mint a temetőben a vicc
drótja van az úristenig
de amit fölfog költemény
és mintha önmaga helyén
és hinne megint aki hisz
amígnem megreped a víz
sablonná dermed a remény
és elhajlik benne a fény
és mindent akar akkor is.

A két pont között a jelen

*M*ondjuk hogy a közérzetem
tehát a világon a lyuk
ahová a vér összefut
s befejezi a történelem
a két pont között a jelen
az öntudatban ami jut
a jelenthetném hogy akut
az éppen olyan amilyen
a kire tartozik ha nem
az én vagyok az ok s az út
a nem a kibicek s tanúk
a ne szórakozzék velem
a fél évszázada nyelem
és tükröt tartok mint a kút.

Műsorzárás

A tisztalelkű gyilkos és a jószívű és lábú börtöngondozó idillje a második folytatás végére révbe ér – a „middle class” felvont szemöldökkel helytelenít ugyan, hiába. Másrészt a szelíd Agatha asszony nem vevő e jámbor érzelmes optimizmusra. „Kutyából nem lesz szalonna!” – nyájas, ám szilárd meggyőződése. A tisztas család fekete báránya Dél-Afrikából megtérve, harminc esztendő után, hol elhagyta sikkasztó ifjúkorában, most ott folytatja. Az üres szobában, akár egy meglékelt konzervdoboz, üres vagyok, könnyű. Se jó, se rossz nincs bennem, jobb híján ál-életekkel táplálkozom. De hogy az hol veszett el, aki voltam, szerelemtől-dühtől dúlt örjöngő, aki a konyhába indult késért, hogy ott a hűtőn üldögélve végül saját ütőerét metélje – módjával persze csak – azé helyett? Végleg veszett-e el, ha elveszett? Vagy annyira csak, mint a filmen az elnyelt lappangó fény, és újra megjelenhet egy újabb sötétkamra-éjszaka előhívó vizében? Vagy maga a szenvedély, az vág el láthatatlan elemszállakat a megszállt anyagban, saját magával oltva be saját túllontúl készséges médiumát maga ellen? A szenvedély a szem – a szem, amely félig önkényesen, félig joggal, autót, rakpartot, erdőszélt lát bele a képernyőn bizsergő szemcsés szellemjárásba – aztán már nincs, csupán a „műsorzárás után” sistergő, szürke mákja.

Két álmom, tűzzel

1.

Éjjél körül, ahol, amikor éppen
én csakugyan, a nyüzött ágybetéten
egymás mellett, de már minek, feküdtünk,
akkor ment éppen minden tönkre, köztünk
vagy fél méternyi gyűrött úr, az ablak
jobb felső sarkában fémes, kerek nap
lángolt az éjjeli sötétbe verve.

Mint egy szögfej, kicsi, de visszaverte
a túlsó ég tüzes káprázatát.

Izzó, piros pillantás szúrta át
a hömpölygő teret. „Aligha szél
nem lesz!” jegyzi meg valaki. Leszáll
az ég. Az órát nézem, de már
nincsen idő. Idő-tér lángban áll.

2.

Szabálytalan, szűk utcákba, sötétben,
tapogatózva fordulok be, mégsem
vaktában. Sopron lenne? Nem, Pozsony,
az lesz, bár nem tudom, honnét tudom,
mint ahogy azt sem, végül azt a házat
miről is ismerem fel: szűk bejárat
és óvatos kilincs, de bent, mögötte
az a szoba, az asztal megterítve...
Vártak volna? Mégsem szól senki semmit,
épp csak tudom, hogy többé semmi gond itt,
tudom, hogy most már itt lehet maradnom,
tudom, tudom, tudom - de csak egy öregasszony,
egy eszelős vén nő van bent, az áll a
tükör előtt, s aggat ezt-azt magára -
valami felmosóröngy-szerű leplet,
melyben még mindig az 1607-esnek,
s mindnek, melyben azóta leégett ez a ház itt,
minden tűznek az üszke ott parázslík.

A lépcsőház

MÁNDY IVÁN

Nem nyílt a lift ajtaja. Az a börtönszürke vasajtó. A lift elakadt valahol az emeletek között. Talán eltűnt. Megunta ezt a házat. Eltűnt, elrepült. Lehet, hogy egy bentrekedt lakót is magával vitt. Dehiszen a lakókat is éppen úgy unta, mint magát a házat. Vagy mégis akadt egy kedvence?

Hajlotthátú öreg a lift ajtaja előtt. Szürke kalap, kopott, fekete télikabát. Két keze a hátára kulcsolva. Benézett a lift ketrecébe. Abba a sötét, üres ketrecbe. Hurokszerű kötél lógott le valahonnan a magasból. Közelebb ment hozzá. Szemügyre vette. Ez a kötél nem tartozhatott a lifthez. Hát akkor? Arra vár, hogy egy lakót betuszkoljanak a kamrába?

Női hang suttogása. – Ők rontották el a liftet ha éppen tudni akarja. Az a két nyugdíjas. Molotov és Hruscsov. Egyszerre tértek haza a bevásárlásból és valahogy úgy összepréselődtek a cekkereikkel. Egyébként soha egy hangos szót se lehetett tőlük hallani. Mi üthetett beléjük?

Elhallgatott. És most már csak valami gonosz vihogás.

Az öreg legyintett.

– Ugyan! Badarság!

A levélszekrény felé hátrált. Közben még mindig azt a kötelet nézte.

Beteg, kilakoltatott hűtőszekrény a lépcsők alatt.

Összetört pezsgőspohár. Mulatságot rendeztek? Házi mulatságot? Valaki kissé többet ivott a kelleténél, és leejtette a poharát. Kicsúszott a kezéből.

Összegyűrt cigarettazacskó. Fel kéne venni. Ostobaság! Nem hajlogatunk! Nem pazarolhatjuk az erőnket! Az a magasbanyúló lépcsősor!

A karfák és a rácsok közönye. Az ajtók mélységes megvetése. És ők az ajtók mögött! Suttognak, pusmog-nak. Mintha egy rekamié teteje lecsapódna. Rádiórecsegés. Egy hang a recsegésből. – Kód... ónos szitálás. Változás nem várható. Az idő ismétli önmagát.

Ismétli önmagát, bölintott az öreg. Felfelé nézett valahogy reménykedve. Talán leereszkedik a szobája a magasból. De lehet, hogy a szomszéd szoba ereszkedik le azzal a két szürkekabátos nővel. A kuka tünderei. Igen, ez elképzelhető. Talán már lent is vannak. A kukákban turkálnak. Tulajdonképpen ott laknak. Onnan indulnak el távoli kukák felé.

Talán az lenne a legjobb ha velük tartanék. Nem! Nekem fel kell jutnom!

Valami olyan kétségbeesett elszántság fogta el. Megragadta a karfát. Felcsúsztatva a lábát a lépcsőn, mégpedig szinte egyszerre. Az egyik meg kellett, hogy várja a másikat. A balláb ravaszul, óvatosan kissé előre csúszott. A másik ingerülten utána. Csöndes röhécselés odafentről.

– Az öreg elindult!

– Az ám! Útra kelt.

Röhécselések, megjegyzések. A kémlelőlyukon leselkedtek. A kémlelőlyukon, meg a kulcslyukon. Továbbadták a hírt. Akárcsak a sportesemények tudósítói.

– Jól startolt, de aztán mintha...

– Leállt?

– Nem, azt azért nem lehet mondani.

– Hát akkor?

– A lábak már alig bírják. De a keze ahogy fölfelé siklik...! Öregem! Ez kieszt valamilyen technikát! És ebben a kéz a főszereplő!

Egy nő ideges nevetése.

– Főszereplő! Főszereplő!

Ez visszhangzott a lépcsőházban. Ezt hallotta az öreg, ahogy a kezét nézte a lépcsőház karfáján. Azok az elvékonyodott, csontos ujjak! És valahogy mégis erősek. Ahogy úgy elkapták a karfát. Elkapták és rátapadtak. Lassan, szinte mozdulatlanul kúsztak fölfelé. Mint valami különös állatkák. Mindent a hatalmukba kerítenek.

És a lábak is... Igen, valahogy jobban mozognak. Nem olyan ólmos lassúsággal. Szinte erőre kaptak. Nagy teljesítményt nem lehet tőlük várni, de azért mégis...

Az öreg nem állt meg. Nem tartott pihenőt. Hiszen akkor többé már nem is tud elindulni.

Ó, ezen az úton mindent meg kell fontolni!

A kéz a karfán. A balkéz. Benne megbízhatunk. Nem hagy cserben.

A jobbkez tehetetlenül, szégyenkezve eltűnt a kabátzsebben. Olykor bátorítalanul előbújt. De mindjárt vissza is húzódott. Lehetetlen helyzet, belátom! Dehát nem csúszhatok át a másik oldalra. Képtelenség! Abszurdum!

Hangok az ajtók mögül.

– Őt hagyta ott a felesége egy utcaseprővel?

– Utcaseprő!

– És akkor kezdett el inni.

– Soha nem ivott.

– Csak amikor a felesége faképnél hagyta.

– Nem... akkor se!

– Ugyan ne mondd! Ivásnak adta a fejét.

– Nem adta ivásnak a fejét.

A kabátja szétesett, a sálja lecsúszott a nyakáról.

A balkéz, a hűséges balkéz, levált a korlátról. Az ujjak az üres levegőben turkáltak. Kétségbeesetten keresték a korlátot.

Valaki elsuhant mellette. És, mintha megnyomtak volna egy gombot a falban.

Felgyulladt a fény a lépcsőházban. Egy nyurga, szőke lány hajolt az öreg felé. Belekiáltott az arcába.

– Miért akarnak belőlem jogászt csinálni?!

Felszaladt a lépcsőn. De mindjárt vissza is rohant.

– Egyáltalán érti, mit mondtam?!

Riadt, hunyorgó tekintet a télikabátból. – Jogász... mi az, hogy jogász? – Ez a lány valahogy ismerős. Mintha már összeakadtak volna. És persze itt a lépcsőházban. A kukáknál.

A lány ököllel verte a kuka fedelét.

– Bevágтам a kukába a fényképét!

– Kinek a fényképét, kislányom?

– Az Alapi Nóráét! Elvállalt egy pocsék darabban egy pocsék szerepet! Az ő tehetségével...! Hogy tehetett ilyet! – Sírásba fulladt a hangja. – Dehát mégse hagyhatom itt! Ez teljesen lehetetlen! Segítsen, kérem!

Fölcsapták a kuka fedelét. Elkezdődött a kotorászás. A nyomozás.

Megtalálták azt a fényképet?

– Apa nem bízik bennem!

Lángolt a tekintete ahogy az öregre nézett. Elkezdte begombolni azt a szétesett kabátot. Megigazította a sálát az elvékonyodott, ráncos nyak körül.

– Hallani se akar a Főiskoláról!

– Főiskola...?

– A Színművészeti... természetesen!

– Igen, természetesen.

– Dehát az egészről nem lesz semmi!

Kurta, kissé színpadias nevetés. Széttárta a karját. Így állt mereven, széttárt karral.

Felfutott a lépcsőn.

Nyomában az öreg nehézkesen botladozva. Most nem maradhatok le! Legalábbis nem túlságosan. Rákapcsolok! És akkor talán...

A fény kialudt.

Az öreg majdnem elhasalt. Félig rádólt a lépcsőre, kezét hosszan előrenyújtotta.

A hangok. A ház hangjai.

– Ki az a lány az öreggel?

– Hát azért talán csak megismered?
 – Miért kéne megismernem?
 – Örökké őt bámulod. Hogy is hívod? A finomfenekű lány!
 – Ez nem a finomfenekű. Akit azért nem bámulok örökké.
 – A Lakos doktor lánya... hát persze!
 – Ja, aki színpadról ábrándozik! Tehetség-nulla.
 – Honnan tudod? Mikor láttad? Miben láttad? Semmiben!
 – Én megérezem az ilyesmit.
 – Te? Mit érzel meg? Csak locsogsz össze-vissza!
 – Idefigyelj! Ha így beszélsz velem...
 – Fulladj meg!
 – De csak utánad!
 – Mi ez a hangoskodás, gyerekek? Fel akarjátok verni a házat? Az egész környéket? Miért kell, hogy felfigyeljenek ránk? Mire jó ez? Most mondjátok meg, mire jó?
 – Igazad van, Arnold bácsi. Neked már csak mindig igazad van.
 Halk kattanás. A fény felgyulladt.
 A lány az öreg mellett a lépcsőn.
 – Egyszer magánál szilvesztereztem.
 – Nálam? Mikor szilvesztereztél te nálam?
 – Hát régen. – Egy mozdulatot tett mintha, meg akarná simítani a férfi vállát. A mozdulat elakadt. A kéz úgy maradt a levegőben.

Az öreg a lábát masszírozta. Milyen lehetett az a szilveszter? Feldíszítették a szobát mindenféle színes szalaggal? Vagy nem volt semmi?

– Igen... igen! A feleségem nyitott ajtót. Emlékszel?
 Csönd. A várakozás csöndje.
 – Nem... nem emlékszem. Akkor még kicsi voltam. Apáékat meghívták valahova. Engem meg nem hagyhattak egyedül.

– És apád áthozott hozzánk. Elég sokáig fent voltunk. A feleségem zongorázott és aztán ő is dugott ágyba.

– Nem emlékszem.
 – Persze... hiszen még kicsi voltál.

Csőnd.
 A lány felugrott.
 – Eljön a szalagavatóra?
 – Hová?

A vállánál fogva feljebb húzta az öreget. Egy pillanat és talpraállítja. De nem. Csak éppen, mintha valami páholyba ültette volna. Lépcsőházi kőpáholyba.

– Szalagavató. Az iskola rendezi. A végzősök ünnepélye, akik elhagyják az iskolát.
 – Én már rég elhagytam.
 – Műsort adunk. Táncbemutató... Palotással nyitunk, és aztán skót tánc, marosszéki, szepességi, görög, indián törzsi tánc, és én mindegyikben benne vagyok!

– Mindegyikben!
 A végén pedig Charleston!
 – Charleston... dehát az olyan régi!
 – Hát éppen azért! És akkor már a vendégek is táncolnak... a szülők... meg akit meghívtunk (csönd)
 Charlestonozunk! Ugye táncol majd velem?!

Felnevetett. És abban a pillanatban eltűnt. Elfutott a fény útján.
 Az öreg megpróbált felemelkedni. Visszacúszott. Egy öntudatlan mozdulattal benyúlt a zsebébe a kulcs után. De mindjárt el is felejtette azt a mozdulatot.

A fény kialudt.
 És most már csak a lépcsőház sötétsége. A magasbanyúló, végtelen lépcsősor, a karfák, a karfák rácsai. Az ajtók – és mögöttük a csönd.

A kukák tündérei ereszkedtek le a magasból. A két szürkekabátos nővér. Kezdődik a vadászat. Bizonyára nagy zsákmányra számítanak. Talán éppen rám pályáznak. Kit érdekel!

Nyitott szemmel feküdt a kövön. Mintha nagyon figyelne valamire. Amit sehol se találhat meg, és ami nincs is sehol.

József Attila és a párt

HORVÁTH IVÁN

nem egy szörny-állam
(Thomas Mann üdvözlése)

József Attila évtizedek óta a párt első számú klasszikusa, feltétlen hivatkozási alap. Neve valósággal áruvédjegy. Ha azonban pártbeli fogadtatásának történetét tanulmányozzuk, úgy találjuk, hogy ez a történet éppoly tanulságos, mint amennyire viszontagságos és fordulatos.

KIZÁRATÁSÁRÓL; A KÉRDÉS TÖRTÉNETE

Aligha kell szót vesztegetnünk azokra a hírhedt támadásokra, amelyek a párt részéről még életében érték. Mindnyájan tudunk róluk. Azzal viszont talán mégsem vetünk számot, hogy József Attila párttagságának viszonylag harmonikus korszaka végül is mily kurtára szabatott. Valamikor az 1930-as esztendő második felében lépett be, s alig három-negyed évvel később már olvashatta a moszkvai *Sarló és Kalapács* cikkében, hogy lefasisztázták. Pákozdy Ferenc rosszhiszemű bírálata, ama bizonyos Téglás Ferenc álnevű elvtárs útszéli támadása, a sok sérelem és mellőztetés: mind megannyi jólismert esemény, ám így együtt mégis magyarázatra szorulnának. József Attiláról életében kevesen tudták – főként a *Szép Szó* köre tudta –, hogy nagy költő. De általában nem is gyűlöltek sehol, csak ez a Hidas Antal-, Illés Béla-, Zalka Máté-, Pákozdy Ferenc-, Téglás Ferenc-, Garai János stb.-féle társaság. Miért éppen ők?

Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy akadt azért a költőnek érto és támogató és mégis kommunista kritikusa is Bálint György személyében, aki majd a legnagyobb példányszámú Cserépfalvi-féle összkiadások sajtó alá rendezője lesz. Bálint a *Gondolat* című kommunista folyóiratban védelmébe vette a költő utolsó verskötetét, így: „És mégis reméljük – a költő érdekében is – hogy lírájának ez az irányzata, ez a nagy befelénzés nem marad állandó. Emberi és művészi szempontból egyaránt meddő volna sokáig itt időzni. Még húsz-harminc ilyen vers – és a legszebben hangszerelt, legőszintebben átélt pszichoanalitikus felismerések is szárazzá válnak, személyes ügy helyett egyszerűen csak magánügy lesz belőlük. A bűvár részéről megrázó és nagyjelentőségű teljesítmény, ha lemegy az óceán fenekére - de sem az ő, sem az emberiség szempontjából nem volna értelme, hogy végkép lenn is maradjon. Ismétlem, nem tartom sem kisiklásnak, sem 'árulásnak', hogy József Attila egy időre hátat fordított az emberi közösségnek.

[...] De most majd ismét fel kell fedeznie a világot, az emberi kapcsolatokat, 'a termelési erőket odakint'." Nem volna igazságos az utókor fölényes bölcsességével szörnyül-

ködni azon, hogy Bálint György éppen a *Nagyon fáj*, a magyar irodalom e csodáját egyáltalán védelmezte. Helyesen cselekedett. De helyesen tesszük mi is, ha jelentőséget tulajdonítunk annak a körülménynek, hogy a kötet a párt folyóiratában védelemre szorult.

1945 körül új korszak kezdődött József Attila pártbeli megítélésében, s ez eltartott vagy másfél évtizedig. E szakasz idején – a legtágabban értelmezett „ötvenes évek”-ben – a párt művelődéspolitikai irányítása általában azt az álláspontot tette magáévá, hogy a KMP szektás vezetése rettenetes hibát követett el, amikor a költőt – a harmincas évek első felében – kizáratta. Ezekben az években vált József Attila a magyar kommunista irodalom pantheonjának középponti alakjává.

Az 1956 utáni esztendő már egy harmadik korszak, egy új hivatalos tantétel alakulásának éve. E felfogás részletes megfogalmazása azonban 1963-ig, Vértess György nevezetes közleményéig váratott magára. Vértess azt állította, hogy József Attila kizáratása legenda, amelyet bizonyos személyek – Déry Tibortól Arthur Koestleren át Horváth Mártonig – elterjesztettek, holott a valóságban József Attilának a párttal való szervezett kapcsolata sohasem szakadt meg. A cikknek nemcsak az volt a célja, hogy utólag még szorosabbra vonja József Attila és a párt kapcsolatát, hanem az is, hogy a pártot irodalompolitikai kérdésekben tévedhetetlennek mutassa be. Nem szabad elfelejtenünk, hogy amikor Vértess tanulmányának megírásához látott, akkor még súlyos börtönbüntetésüket töltötték olyan kommunista írók és újságírók, mint Déry Tibor, Háy Gyula, Tardos Tibor, Vásárhelyi Miklós és Zelk Zoltán, de Lukács György romániai internálásának idejére és más dolgokra is még sokan emlékeztek. Márpedig ha a párt József Attila esetében egyszer már tévedett, akkor más írók esetében szintén tévedhet.

Vértess tanulmányára – mely utóbb könyvecskévé terebélyesedett – számos tiltakozó válaszcikk érkezett, többnyire a költő egykori kommunista barátainak tollából. Mivel ezek valamennyien cáfolták Vértess tételét, illetékes helyen az a döntés született, hogy nem közölhetők. Helyettük Szabolcsi Miklós egyeztető tanulmánya látott napvilágot. Szabolcsi bőven merített a hozzáférhetetlen, kézíratos válaszok szövegéből, ám végül is a „lehagyták” kifejezés

arany középutja mellett döntött. József Attilát eszerint alakilag nem zárták ki, de – főleg konspirációs okokból – lazították, majd lassan meg is szüntették a párttal való szervezett kapcsolatát.

Húszegynéhány esztendő kellett várni, hogy a kizárás kérdését nyilvánosan vitatni lehessen. Az 1963-65 táján fródott vitacikkekkel megjelent végre Horváth Mártoné és Hollós Korvin Lajosé. Még új viszontválasz is íródott: ebben Újhelyi József ismét cáfolta a kizárást. Újra bekapcsolódott a vitába Gyertyán Ervin és Szabolcsi Miklós is. Gyertyán azzal vádolta Szabolcsit, hogy az általa szerkesztett József Attila Emlékkönyv épp ebben a kérdésben meg van cenzúrázva. Szabolcsi nagyon részletesen, kilenc számított pontban válaszolt e vádra. A kizárás kérdésében nem nyilatkozott.

Nehéz a dolgunk nekünk, filológusoknak. Hozzászoktunk ahhoz, hogy mindenben kételkedni kell. Ám különösen nehéz a helyzetünk, ha hivatásos igazmondóknak vagyunk kiszolgáltatva. Íme egy példa. A húszegynéhány éve a cenzúra rostáján fennakadt cikkek közül néhány, mint mondtam, nemrég megjelenhetett. E nagy szabadságot emlékezetem szerint valamelyest megelőzte, szinte bevezette, hogy Marosán György a TV nyilvánossága előtt kijelentette: József Attilát bizony alighanem kizárták a pártból. S egy régebbi történet: úgy képzelem, Vértés György az 1957. december 5-én tartott József Attila-emlékünneptől meríthetett ihletet kutatásai megkezdéséhez: ekkor hangzott először a később Vértés névvel forgalomba került tétel. Az ünnepség szónoka ugyanis így fogalmazott: „Hazugság, hogy József Attilát a párt kizárta.” Ez az ünnepi szónok-kell-mondanom? – szintén Marosán György volt. Ám hiába minden kódosítás: a források tanulmányozása mindig meghozza a maga gyümölcsseit.

Helyes ezért, ha magának a költőnek 1933-34-ben írott politikai tanulmányait forgatjuk okulásul. Fény derül ezekből mindazokra a lényeges elvi ellentétekre, amelyeknek következtében József Attila megszűnt kommunista lenni. Hogy kizárták-e, vagy sem, ezek után mellékes kérdéssé zsugorodik. József Attila e tanulmányaihoz, melyek a napnál világosabban mutatják álláspontját, s melyeket a szakirodalom tapintatosan mindig mellőz, végül hozzá fogok csatolni egy kisebb jelentőségű, eddig ismeretlen József Attila-kéziratot, mely a prózai művek készülő új kritikai kiadásának munkálatai közben, néhány éve került elő.

József Attila elvi kifogásai főleg négy területre vonatkoznak: a fasizmusokkal szembeni fellépés hiányára, a proletárdiktatúrára, a pártidiktatúrára és a kommunista művészetpolitikára. Ezúttal csak az elsővel foglalkozom, s azzal sem részletesen.

A FASIZMUSOK MEGÍTÉLÉSE

József Attilát, tudjuk, rövid pártbeli pályafutása alatt unos-untalan lefasisztázták. Ezt tették a platformtervezet szerzői, ezt Téglás Ferenc. De vajon olyan rettenetes szitokszó volt-e a „fasiszta” – egy kommunista szájából? A mi nemzedékünk - Auschwitz, Varsó, a keleti front hekatom-

bái után – gondolkodás nélkül igennel válaszol, s ez némiképp történelmietlen. A 30-as évek elején még messze vagyunk nemhogy a II. világháborútól, de a Kristályéjszakától is. Még a kommunisták sem láttak a jövőbe, sőt azt mondhatjuk, ők a legkevésbé. A kommunisták nem mérhették fel a weimari parlamenti rendszer bukásának valódi jelentőségét, hiszen – Lenin óta – elnéző mosollyal vagy éppen megvetéssel figyelték a parlamenti játszadozások áldemokráciáját. A kommunista – miként Kende Péter tanulmányában olvashatjuk – nem tarthatja tiszteletben, mert nem tarthatja igazi demokráciának azt, ha a szavazók többsége olyan pártot juttat hatalomhoz, melynek semmi kifogása nincs az embernek ember által való kizsákmányolása, magyarul a magántulajdon ellen. Ilyenkor a kommunistának azt kell mondania, hogy ez a választás, bármily titkos és bármily általános volt is, nem volt igazán demokratikus, mert eredménye nem fejezi ki a nép igazi érdekeit. (A nép igazi érdekeit egy tan tartalmazza, ezt a tant pedig egy arra egyedül hivatott testület értelmezi.) Az is gátolta a tisztánlátást, hogy a hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió egyaránt – bár különböző alapon – teljes érzéketlenséget tanúsított az egyéni szabadság és rabság ellentéte iránt; ezt az ellentétet egyik országban sem lehetett hivatalos nyelven még csak megfogalmazni sem. S a harmadik ok: a tőkés demokráciák rövidlátó politikája folytán a szovjet diplomácia már Rapallo óta gyakran kényszerült arra, hogy elsősorban a világháború veszteségeinek körében tájékozódjék. Végül is érthető, hogy Hitler hatalomrajutásától 1941-ig csupán négy olyan, Dimitrov és Litvinov neve által fémjelzett, nagyszerű esztendő akadt, amikor a Szovjetunió feladta, sajnos csak ideiglenesen, az egyenlő távolságtartás elvét, amikor jobban tartott a Harmadik Birodalomtól, mint a tőkés demokráciáktól. A Szovjetunió és Németország ellentéteinek gyökere semmiképp sem a parlamenti rendszer kiiktatása, nem a Führerprinzip, de még csak nem is az antiszemitizmus volt, hanem az, hogy Németország is tőkés állam lévén, éppoly agresszíven, gyakran még agresszívebben helyezkedett szembe a kommunizmussal, mint a többi. Annak megítélése azonban, hogy a náci rendszer távolabb áll-e a kommunizmustól, mint általában a tőkés rendszerek, vagy éppenséggel közelebb áll hozzá, nem volt egyszerű feladat, különösen pedig nem a 30-as évek első felében. A náci párt a nemzetközi munkásmozgalomtól plagizálta nevét és – horogkereszttel eléktelenített – vörös lobogóját. Annak a jólismert 19-es magyar plakátnak, amelyen a munkás bezúzza a tőzsdepalota kupoláját, a liliputi tőkések pedig a szélrőzsa minden irányába szétszaladnak, ők is alkalmazták egyik változatát, igaz, hogy itt az SA-legény horog keresztet karszalagot visel. A kommunizmussal szemben elfoglalandó álláspont kérdése hosszú ideig vita tárgya volt a náci pártban. Ez a vita végérvényesen csak a hosszú kések éjszakáján dőlt el. A Röhm-puccs előtt megjelent berlini vicclap a következő kérdést tette fel: Miért olyan az SA-legény, mint az angol bélszín? Válasz: Mert kívül barna, belül vörös. Amikor a náci párt Strasser-fivérek vezette bal-szárnyát, mely a termelőeszközök köztulajdonba vételét követelte, 1934-ben Hitler a háttérbe szorítja, illetve fizikailag megsemmisíti, Goebbels még azon tűnődik, hogy ne

csatlakozzék-e a pártszakadás eredményeképp a náci pártból kiváló csoporthoz, a Nazionalbolschewistische Deutsche Arbeiterpartei-hoz. Nem volt könnyű tehát tisztán látni, Magyarországon pedig különösen nem. Ahogy Röhm, vagy Goebbels, vagy Mussolini, úgy Szálasi Ferenc is majd a baloldaltól érkezik. A magyar kommunisták egyik kedvence, József Attila jóbarátja, Rácz Kálmán őrnagy, megalapítja a Nemzeti Kommunista Pártot, mely egy idő után majd be fog olvadni a nyilaspártba. Még mindig nincs eléggé feltárva a nyilaspárt balszárnyának, a szegényparaszti kaszárkeresztes mozgalomnak a története. Annyi bizonyos, hogy a földreform Gömbös és az Új Szellemi Front után majd a nyilasok munkatervébe is bekerül. Szinte csak a *Szép Szó* marad olyan baloldali folyóirat, mely nem minden áron és nem akárkinek a kezéből óhajtja a földreformot. Rendkívül tanulságos, hogy már a II. világháború kitörése körüli években, sőt a fasiszmusok veresége után is, Révai József, majd még erőteljesebben Lukács György, a *Szép Szó* bírálatában a folyóiratnak ezt a ritka erényét állítja pellengérré.

A kommunistákat a pártfegyelem még Hitler hatalomra jutása után is arra kötelezte, hogy ne merjenek a náci ellen együttműködni a szociáldemokratákkal, mert érték-különbség a kettő között nincsen. József Attila azonban, aki úgy látta, hogy Hitler még a szociáldemokratáknál is nagyobb ellenség, nyilvánosan, egy kommunista folyóiratban tett hitet az antifasiszta munkásegység mellett, és így a pártfegyelem betartása ellen uszított. Bölcs cikkének záró mondatait szó szerint idézem: „S egy jámbor óhaját: – Jó volna, ha a munkások belátnák, még mielőtt fasiszta terroristák vernék bikacsokkal a fejükbe, hogy egymás harci akcióinak a támogatása minden eszményi pártfegyelemnél előbbre való.”

Ha kizárták, ezért zárták ki, bizonyos szempontból joggal. Hisz egy hierarchikus felépítésű pártban nem képzelhető nagyobb eretnokség, mint olyan pártvonalat képviselni, mely csak utóbb (az adott esetben két évvel később, a Komintern VII. kongresszusán) fog megszületni. A cikket szerkesztőségi megjegyzés, majd a következő számban Téglás Ferenc örjöngő válasza követte.

Ez az ügy 1933-ban történt. A költő következő tanulmánya már nem kommunista fórumon jelent meg, hanem egyenesen a *Szocializmusban*: a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában. Az adott viszonyok, ádáz pártharcok között, így figyelmeztet Hollós Korvin Lajos, kommunista itt nem közölhetett cikket. József Attila 1934 novemberében, tanulmánya megjelenésekor már nem kommunista.

Ebben az írásában immár nemcsak azzal vádolja a kommunistákat, hogy nem hajlandók együttműködni a szociáldemokratákkal a fasiszmusok elleni harcban, hanem azzal is, hogy botor politikájukkal cselekvőleg segítik a fasiszmusok térhódítását. Egyes országokban, írja, „a bolsevizmustól eliszonyodó tömegekre támaszkodó fasiszmusok diadal-maskodnak”. S itt egy hosszabb idézet erejéig is szeretném igénybe venni az Olvasó türelmét: „A fasiszmusok megéppenséggel a szocializmus központi lényegét sajátítják ki és torzítják el. Bizonyára rákényszerülnek erre. A közös-

ségi elvet állítják előtérbe, csak éppen nem a társadalmi eredetű emberiség közösségi elvét, hanem az elvont, korlátokat szabó, korlátolt 'nemzeti', 'faji', 'állami' stb. közösségi elvét. Tehát a közösségi elve, ha torz formában is, de kísért már azoknak a rétegeknek az öntudatában, amelyeket eddig – látszólag – az egyéniség elve vezérelt. Ez a közösségre törő öntudat tagadhatatlanul zavaros. De a világ nemcsak a közösségre vágyik. Egyben-sebeit mutogatva kiált a vajúdó öntudat után.

A bolsevizmus maga is a kialakulni akaró öntudat megzavarodásának egyik tünete. És tovább terjeszti a zavart elméleti téren, ahogy politikai tevékenységével is az ellenkezőjét éri el annak, amit akart, tudniillik a fasiszta szervezkedéseket indítja útnak[...]

A bolsevizmus azért sem jelent vonzó alternatívát a fasiszmusokkal szemben, mert egy szűk értelemben vett proletárdiktatúrát óhajt bevezetni egy olyan demokratikus diktatúra helyett, mely a kizsákmányolók kivételével mindenki másnak a legteljesebb demokrácia lenne. József Attila igen korán figyelt föl a nagy perek jelentőségére. Az ún. „Iparpárt” koholt ügyében elsősorban az a körülmény keltette föl érdeklődését, hogy: ha a perbefogott mérnökök csakugyan szervezkedtek a proletárdiktatúra ellen, akkor a proletárdiktatúra szovjet fogalmába a mérnök aligha férhet bele. Ám a proletárdiktatúra bolsevik felfogásának bírálatában a költő még a párdiktatúra kérdését is felvetette, íme: „A bolsevista elmélet [...] fölvesz – legalább egy vagy két emberöltőre szóló – átmeneti időszakot, amikor egyetlen párt kezében egyesíti a polgári diktatúrák politikai hatalmát a polgári tökések gazdasági parancsuralmával. És ettől elvárja egy olyan emberi öntudat kialakulását, amely nélkül szocialista, kommunista társadalmi rend nem lehetséges. Parancsszóval kényszeríti az embereket arra, hogy önként vállalják lényegüket, azt, hogy társadalmi lények. Itt az az ellentmondás tűnik ki láthatóan, amelyet a bolsevista elmélet a termelési eszközökhöz fűzött hiú reményeivel rejt el.” Mivel József Attila szerint a termelőeszközök állami tulajdonba vétele nem jelenti valódi társadalmassítást, Leninnek erre a mondatára – „Szovjethatalom plusz villamosítás – ez a szocializmus!” – csak így felel: „Ha ilyen egyszerű volna a dolog!”

A költő ezután is még számos politikai tanulmányt írt, de ahogy korábbi nemű írásai évekig csakis kommunista befolyás alatt álló kiadványokban jelentek meg, ettől kezdve sohasem adott cikket nekik, legfőljebb verset, harmadközlésre. A költő megszakította a párttal való közösségét.

A most bemutatandó ismeretlen kézirat egy a pártművészet kérdésével foglalkozó tanulmány 1934-ben papírra vetett fogalmazványának töredéke. Nincs benne a többi 33-as, 34-es tanulmányhoz fogható gondolati kincs, stílusa meglepően erő- és lendülettelen. Azokat a mondatokat, amelyekben expressis verbis elhatárolja magát a kommunistáktól, és bejelenti, hogy a szociáldemokratákhoz csatlakozik, soha, semmilyen formában nem tette közzé. Ebben a legmagasabb erkölcsiség tanújelét láthatjuk. József Attila, fittyet hányva a pártfegyelemnek, nemcsak hirdette az antifasiszta népfront szükséges voltát, hanem el is hitte.

Igy önmagára is kötelezőnek ismerte el annak szabályait.

A szöveg jelentőségét tehát nem szabad mértéktelenül felnagyítanunk.

EGY KÉZIRATOS TÖREDÉK 1934-BŐL

E sorok írója költő. Ismeri a tudós szociológusok, közgazdák, politikusok elméleteit. Érteni véli a bolsevistákat, akik azt a hősi lendületet kívánják a munkásoktól, melyben a mindennapi élettől származó vágyakat kellene megtagadniok – persze csak átmenetileg, mindössze harminc-nyolcvan évig – az osztály magasabb gondolatáért. Érteni véli a szociáldemokratákat, akik – éppen megfordítva, mint a bolsevizmus hívei – a megszervezett osztály anyagi, azaz gazdasági és politikai erejével akarják az egyes munkás, az összes egyes utját egyengetni a mindennapi élet apró, de elengedhetetlen örömei felé. Amazokban egy idejét mult hősiességnek aktualizált agresszív gyönyöre tartja a lelket, olthatatlan szomjuk illúzióért sóvárog sör helyett, emezekben a szürke végzet komor, de már-már meghitt gondolata emeli fel figyelmeztető ujját, hogy azért a kevés anyagi jószágért, amely egy munkásember ösztönös jóérzésének alapja lehet, az egész, szigorú törvények szerint működő világot át kell alakítani. A költő legalább így látja. És amikor döntenie kell a két tábor között, nem azért fordít hátat a bolsevistáknak, mert nem hajlandó önként vállalni és kiutalni olyan szörnyű szenvedéseket, amelyeket tizenhét esztendeje napról napra szült a szovjetország tetterő a mai, eléggé örömtelen szovjetország életét, (egy hasonló arányú kapitalista iparosítás sem halmozta volna föl a borzalmaknak azt a tömegét, amely a kommunizmusnak csak a „hősi” korszakát jellemzi), mondom, nem azért vallja magát szociáldemokratának a költő, ha már választania kell, mert visszariad a harctól, ámbár Arkhilokhos nem szégyellte eldallolni, hogy pajzsát, dárdaát elhajigálva menekült a csatából, amit különben Horatius is énekbe foglalt, hanem azért, mert a szociáldemokratáknak nincsenek a munkásosztály hősiességébe vetett illúziók. Tudják, hogy a munkások húst, kávé, sört akarnak, motorbiciklit és központi fűtéses lakást szeretnének s akik szocialisták, azért azok, mert látják, hogy a kapitalizmus gazdasági törvényeinek fonalára akasztott husvéti sonka az ő fejük fölött elérhetetlen magasságokban függ.

A költő általában azért szocialista, mert belátja azt, amit belátnak azok a munkások, akik éppúgy szeretik és óhajtják az élet apró örömeit, harc árán, ha kell, mint a költő. Ezért amikor a szocialista mozgalom vereségeinek megítéléséről van szó, mindama okokon kívül, amelyeket a politikusok elmondanak, kifejtene és rendszereznek is, egy olyan eddig meg nem fogalmazott és csakis költők által ki-mondható okra gondol, olyan okra, amelynek hatékonyan működő létét az a negatív jel mutatja, hogy a munkásosztálynak, amely pártokkal, szakszervezetekkel, szövetségekkel, sakkkörökkel és dalárdákkal rendelkezik nincs költészete, nincs szépirodalma. Nincsen szocialista szépirodalom, ami nem jelent kevesebbet, minthogy a munkás [A kézirat itt megszakad.]

KIZÁRTÁK? KILÉPETT?

Annak szemében, aki a költőnek a kommunista párthoz való viszonyát vizsgálja, kétségkívül a már óálta nyomtatásban közzétett tanulmányok jelentik a legrangosabb forráscsoportot. Vitathatóbb az imént ismertetett töredék, mivel József Attila ezt sosem jelentette meg. Még kevesebb a hitelünk, ha eleve sokféleképpen értelmezhető költeményekre hivatkozunk, vagy a költő olyan magánlevelére, amelyet a megírás pillanatában aligha szánt kiadásra. Most futólag mégis áttekintünk e csekély hitelű forráscsoporton, sőt, még a kortársak visszaemlékezésein is, amennyiben azok már a felszabadulás előtt megfogalmazódtak, oly időben, amikor még nem alakult ki országos érvényű, hivatalos álláspont.

DÉRY TIBOR (1938). A korai visszaemlékezések közül e vonatkozásban csak az övét szokás emlegetni; szerepeljen ezért a többi előtt. Szerfölött különös cikk ez. A *Szép Szó* egész József Attila-émlékszámban egyedül ebben olvassunk a KMP vezetőségének címére intézett nyílt szemrehányást. A visszaemlékezés ekként sokkal jobban illeszkedik a kizárás feltevéséhez mint a kilépéséhez, jóllehet az utóbbit sem zárja ki. Íme: „[...] ismét összeütközésbe került a valósággal: ezúttal a nyomorult politikával. Úgy látta egy időben, hogy saját osztálya cserbenhagyta. Nyilvánvalóan tévedett, amikor egy párt vezetőségét azonosította egy osztállyal, türelmetlenségében gyenge volt a érzékeny a megpróbáltatásoktól, melyek már felfalták bőrét, de megrendítő, hogy mindig a legjobbak esnek áldozatul a politikának s ha már a költő sorsa, hogy félreértsék, vagy legjobban esetben kihasználják, még annyi megbecsülést sem kap, amennyi Minos áldozatainak kijár. Az igazi művész szigorú önmagához, érzékeny és hiú. Attila gyöngéd alakja megingott, mintha tarkón ütötték volna, amikor úgy látta, hogy azok, akikhez szívével, értelmével húzott, akik között meglegelt a sokáig keresett közösséget, épp azok nevében igazságtalanság éri: e kettős tévedést soha nem heverte ki.” Ma úgy látom: valami paradox módon lehetséges, hogy Vértess Györgynek igaza volt, és a kizárás változatát csakugyan Déry Tibor terjesztette el. A legtöbb korai adat inkább a kilépést valószínűsíti.

EGY ÚJSÁGCIKK ÉS KÉT VERS (1933). A most megjelent hatalmas adattár közli a *József Attila nem hajlandó meghalni!* c. riportot, mely eredetileg a *Hír* 1933. júl. 4-i számában, névtelenül jelent meg. A gyűjtemény szerkesztői szerint talán Faragó Dezső írta a cikket. Bárki volt is, József Attila meghitt barátai közé kellett tartoznia. A jól tájékozott újságíró a következőkről is beszámolt: „Helyzete bizonyára nem rózsás. Ő maga is rontott rajta, mikor olyan politikai mozgalomba keveredett, amelyet a nemzeti újjászületés férfiai ilyen kiváló költőnél sem nézhetnek jó szemmel. Ettől azonban már régen távol van.”

Kézenfekvő lett volna pusztán avégett idézni a *Hír* e közleményét, hogy ennek segítségével is alátámasszuk feltevésünket. Valóban, e néhány mondat a költőnek a

mozgalomtól való eltávolodásáról szól, nem pedig arról, hogy a mozgalom vetette ki magából a költőt. Azonban ne elégedjünk meg ennyivel. A cikk mögött gazdag háttérter sejthetünk. József Attilának a párttól való eltávolodása nem azonnal járt együtt a szociáldemokrata párthoz való közeledésével. Ezt a közeledést - dacból-e, sértettségéből-e? - egy jobboldali epizód, mi tagadás, megelőzte. Csúpan futó flört volt ez, súlytalan, mely a költői pálya egészére semmi következménnyel nem járt. Alig eredményezett műveket. Még kimutatni, bizonyítani sem könnyű.

Téglás Ferenc ama bizonyos szörnyű válaszcikke az *Új Harcos* 1933. júniusi számában jelent meg. A költőtől ettől az időtől az év végéig mindössze néhány verset ismerünk. Az egyiket, a *Vigas* címűt már régóta úgy olvasom, hogy az nem valami tókésről szól, mint felületesen talán hihetnők, hanem munkásideológusról, esetleg vezető kommunistáról. A költemény hőse nem akármilyen, hanem minden bizonnyal épp proletár eszmeiséget áru. Kiderül ez a 3-4. sorból, valamint abból a körülményből, hogy ez a hős korábban élvezte a beszélő és címzett bizalmát (utolsó sor). Ám, mivel gazdagember, eleve idegen tőlük. Más a sorsa (8). Hű sorstársak csakis olyanok lehetnek, akik nyomorognak (28). A sérelem, melyet a költemény hőse okozott, új keletű és váratlanul érkezett (29-31). E hős - minden látszat ellenére - a torlasz túloldalán áll; harcban kell legyőzni (31).

Stoll Béla időrendje közvetlenül a *Vigas* elé sorolja A *csodaszarvas* c. verset, mely ugyancsak épp A *Hír* 1933. aug. 4-i számában jelent meg, egy hónappal az idézett riport után. Nem sejthetem, hogy „a nemzeti újjászületés férfiai”, akiket az újságcikk említ, végre „jó szemmel” nézték-e ezt a megrendítően gyenge költeményt. Mindenesetre József Attilának ezt a versét nagy valószínűséggel ennek az átmeneti jobboldali korszakának lehet tulajdonítani.

E rövid korszak megvoltáról eddig is tudtunk: Szántó Judit-jelentős eltérésekkel-mindkét memoárjában be számolt róla.

EGY LEVÉL (1934). Kéziratát az MTA Könyvtárában őrzik. Létezésére - még a 70-es évek végén - F. Csanak Dóra hívta föl Stoll Béla figyelmét, ő pedig nekem említette. Kiadatlan, de 1980 óta semmiképp nem ismeretlen. Fontossága megköveteli, hogy soron kívül közlétegyük.

Levelét a költő 1934. szeptember 24-i kelettel, Veres Péterhez intézte. Ismerjük közvetlen előzményét, Veres Péter 1934. február 8-i levelét; és ismerjük Veres gyors viszontválaszát is október 4-ről. A Katalógus leírását azzal egészítjük ki, hogy a kézirat tintája ugyanolyan jellegzetes színű, mint az imént közlített, „E sorok írója költő” kezdetű töredéké. Lehet, hogy egymáshoz közeli időpontokban keletkeztek ezek az írárok. Tartalmilag roppant erős a rokonság közöttük. Íme a levél szövege:

[JÓZSEF ATTILA - VERES PÉTERNEK]

Bp. 1934. szept. 24.

Kedves Barátom!

Tavasszal a „Népszava” szerkesztőségébe címezve kaptam magától egy levelet. Ezt a levelet későn vettem kézhez, éppen

akkor, amikor Hódmezővásárhelyre utaztam s hogy sok tennivalóm közt meg ne feledkezzem róla, belecaptam a hónom alá szorított könyvbe. Ugy volt, hogy végleg Hódmezővásárhelyre megyek, így a könyv aztán belekerült egy nagy ládába a könyvek tömege közé. Vásárhelyen aztán csak 4 1/2 hónapig tartózkodtam s most, hogy könyveim ismét a polcra ültek, előkerült a maga levele s azzal címe is. Ha tehát annakidején bosszankodott is, hogy nem válaszoltam, most már tartson meg barátságában, mert ugyan hibás is vagyok, de nem is.

Nem gondolom, hogy élénk emlékezetében volna mindaz, amiről annakidején írt. Szól egy bizonyos irodalmi csoportról - ilyen csoport azonban a valóságban nem létezik. Én semmiestre sem tartozom sem erkölcsileg, sem művészileg közéjük - bizonyára olvasta, hogy mit írt a „T. Sz.” Külvárosi é. c. könyvemről. Én álmarxista, szociálfasiszta, burzsuabérenc renegát vagyok. De költő. Ők viszont nem burzsuabérencék és nem költők. De nemcsak ők különböztetik meg magukat tőlem, hanem - amint látja - én is megkülönböztetem magamat tőlük.

Másról meg kiről lehetne szó? A moszkvai irodalmi propagandára meghívott Illyés Gyuláról? Illyés - cikkben írta ezt - örökösödési törvénnyel akarja arra kényszeríteni a parasztokat, hogy legalább négy gyermeket hozzanak világra. Ő a moszkvaiaknak való. Vagy hogy ne túlozzak, nem áll közelebb hozzánk, mint a nácihoz vagy a bolsevistákhoz.

Az az irodalom, amelyre maga gondol, az maga az irodalom. Ez az irodalom hat, alkot és gyarapít, minden frázison túlmenően. Ezen belül pedig egy öntudatosabb írói csoportot összehozni, nem annyira anyagi, mint inkább erkölcsi erők híján nem lehet.

Ezen aztán nem is segíthet más, mint az idő. Természetes, hogy az időt mi hozzuk magunkkal.

Egyéb mondanivalóm nincs is. Szeretnék egyszer beszélni magával, örülnék, ha egyszer, amikor majd Pesten jár, fölkeresne.

Röstelltem, hogy annakidején válasz nélkül hagytam barátságos jelentkezését - most csak azért írok, hogy ezt a mulasztásomat helyrehozzam.

József Attila

Barátsággal üdvözlö Bp. VII. Korong u. 6. II. 8.

[MTA Könyvtár, Ms. 5495/52, másolata: PIM, JA 1015]

Néhány magyarázó megjegyzés elkelhet.

- „mit írt a 'T. Sz.': A Társadalmi Szemle hírhedt bírálata.

- „a moszkvai irodalmi propagandára”: az írókongresszusra.

- „legalább négy gyermeket”: A motívum a *Világosítsd föl* c. költeményben is fölbukkan („hogy ne legyen a gyerek hiába”). Illyés a leírtakkal rokon eszméket fogalmazott meg egy először 1933-ban megjelent munkájában, a *Pusztulásban*.

- „nem áll közelebb hozzánk”: Veres Péter kezdeményező levelének megszólítása („Kedves Elvtársam!”) és különösen búcsúszava („Barátság”) okvetlenül arra mutat, hogy szerzője öntudatos szociáldemokrata volt.

GARAI JÁNOS (1934). Amikor azt óhajtuk érzékeltetni, hogy a párt hivatalos álláspontja mily elutasító volt József

Attilával szemben, gyakran idézzük Garai János *Ha a költő jobbra tér...* c. költeményét, melyben ő a párt hivatalos álláspontját szedte versebe. A költemény csakugyan tartalmaz néhány hajmeresztő kitételt ("egy osztályharcos pöcögődörben / megannyi versed elrohad"), azonban szempontunkból egyúttal értékes történeti forrás is. Címe például esetleg azt fejezi ki, hogy József Attila cselekvően tért jobbra, hogy nem annyira eltávolítás, mint inkább eltávolodás történt. Garai János szövege Nyárutó c. verseskötetében, 1934-ben jelent meg, tehát bőven az „Új Harcos” ügye és az imént vázolt, kurta jobboldali epizód után. Jószerivel kizárható, hogy József Attila még ekkor is a KMP tagja lehetett volna. A Garai-versnek címe sem, de ajánlása végképp nem jól illik ahhoz a feltevéshez, hogy József Attilát kizárták. Inkább ahhoz illenék, hogy ő hagyta ott a pártot. „József Attilának küldöm, azok nevében, akik ittmaradtunk” – mondja az ajánlás.

Garai László baráti szívességéből tudom, hogy a gúnyvers e két sora –

”mert rájött arra, hogy a készpénz
az osztályharcnál többet ér”

– a meg nem jelent, éloszóban terjesztett változatban így hangzott:

”mert rájött arra, hogy a kápe
a KMP-nél többet ér”.

E szellemesebb változat is jól illeszkedne az általam kifejtett elképzeléshez. Garai dalát olvasva így sokkal kevésbé lenne jogunk a megszokott szörnyülködéshez, hiszen nem a párt és József Attila közötti kapcsolat megszakadásának okai, hanem annak következményei között kellene az ő művét számontartanunk.

FEJTŐ FERENC (1935, 1964). A ma is tevékeny társadalomtudós, akár mint József Attila barátja és szerkesztőtársa, akár mint olyan politikus, aki kommunistából lett nagytekintélyű szociáldemokratává, mindenképp perdöntő tanúnak ígérkezik, s ő bizony egyértelműen a kizárás mellett foglalt állást. Még a Vértess György könyve által kavart viharban jelent meg nevezetes párizsi cikke, amelyben elbeszéli, hogy a porig süjtött költő egy – a kizárásról hírt adó – kommunista kiadvánnyal a kezében látogatta meg őt.

Kritikával kell kezelnünk ezt az emlékezést is. Természetes, ha a kizárási verziót alátámasztó, első kézből származó kijelentések általában mind kommunisták emlékeztéseiben olvashatók. Erről elsősorban ők tudhattak, s az adminisztratív lépésnek is főképpen ők tulajdoníthattak oly nagy jelentőséget. Nos, amikor József Attilát kizárták (ha kizárták), akkor Fejtő Ferenc már nem volt tagja a KMP-nek. Ezért az ő emlékezését a kizárás vagy kilépés tekintetében nem tudom olyan hitelesnek elfogadni, mintha a KMP apparátusából eredne. Közvetett értesülései sem onnan valók; forrásként magát a zokogó költőt nevezi meg. De József Attilát a párt nem egyszer keserítette el. Az a kiadvány, melyre Fejtő emlékszik, ha időrendi okokból nem lehetett is a *Sarló és Kalapács* a „platform”-mal, miért ne lehetett volna akár a *Társadalmi Szemle* friss száma Pákozdy cikkével, akár az *Új Harcos* a Tégláséval?

Lehet, hogy Fejtő Ferenc e ponton rosszul emlékszik. Igenis elképzelhetőnek tartom, hogy őt ugyanúgy, amiként szerintem a késői Koestlert is, a kizárásnak a hazai szakirodalomban hosszú évekig egyeduralgó verziója valamennyire a hatása alá keríthette. Ne feledjük, hogy a Vértess könyve által kiváltott jogos felháborodás vezette tollát. Írása minden egyéb tekintetben alátámasztja azt az általam is képviselt verziót, hogy a pártnak a költőtől való elszakadását az időben megelőzte, jelentőségében pedig meghaladta a költőnek a párt politikájától való elszakadása.

Idézem: „József Attila akkor, a párt részéről történt számos sérelme ellenére, kommunistának érezte és vallotta magát. A kommunista pártban és a Szovjetunióban való bizalma az 1933-as németországi események miatt rendült meg. [...] József Attila ugyanis nem volt hajlandó Hitler uralomrajutásáért a felelősséget kizárólag a német szociáldemokráciára és a nyugati hatalmakra hárítani. [...] Ennek az álláspontjának egy cikkében adott hangot, amelynek, ha jól emlékszem, „Egység” volt a címe és amely egy fél-legális sajtótermékben látott napvilágot. [...] József Attilát emiatt a cikke miatt zárták ki a pártból. [...] Nem volt könnyű neki tudomásul venni a szakítást, de annyira biztos volt a maga igazában, annyira helytelenítette a párt ’vonalát’, nemcsak politikai, hanem esztétikai téren is, hogy ettől az időtől, – azaz 1934-től kezdve, – egyre inkább távolodott a párttól és egyben közeledett a szociáldemokráciához.”

Fejtőnek ez a visszaemlékezése 1964-ből való; a magam részéről így bátorkodom még nagyobb történeti hitelt és fontosságot tulajdonítani egy ifjúkori írásának, annak a nagyszerű tanulmánynak, amelyet ő (Fülöp Ernő álnéven) a *Medvetánc* megjelenése alkalmából, a *Korunk* 1935. februári számában közölt. Fejtő bírálata két kérdést vet föl a számomra; sajnos, egyikre sem tudok válaszolni. Mégis közrebocsátom őket: hátha valaki – esetleg maga Fejtő Ferenc – megfelel majd rájuk.

A tanulmány záró mondatai így hangzanak: „S hiába folyik ellene a tehetségtelenek hadjárata minden oldalon s hiába igyekeztek többen – ezt meg kell végre mondanunk – József Attilától elhidegíteni a munkásság egy részét. És hiába reagált erre József sértett és gyermekded bosszúval, – tudjuk nagyon jól és ő is tudja, hogy József a dolgozók és haladó intellektuelek osztatlan táborának költője, értjük és szeretjük, betéve tudjuk és szavaljuk, mindenki ellenére és sokszor önmaga ellenére is.”

Első kérdésem: mi lehetett ez a rejtélyes, „sértett és gyermekded bosszú”? A *Miért nem én?* A jobboldali epizód? Netán mégis: a kilépés? Ne feledjük: Fejtő itt a kommunista befolyás alatt álló munkásság jóindulatát akarja József Attila számára visszaszerezni; azért ír épp a *Korunkba*, s azért álnéven...

Második kérdésem az „E sorok írója költő” kezdetű kéziratnak és Fejtő tanulmányának összehasonlítására vonatkozik. A töredéket figyelmesen elolvasva messze-menő párhuzam mutatkozik a töredék gondolatanyaga és aközött az értékelés között, ahogy Fejtő, közvetlenül tanulmányának lezárása előtt, összefoglalóan jellemzi József Attila költészetét, így: „Összevetve a kötet verseit, kétség-

telen, hogy József nem forradalmi vérmérsékletű költő, hangja inkább az idill és az elgondolkozás felé vonja s a harc inkább kényszer benne, mint természeti adottság. A szeretetre vágyó, kisemmizett proletárgyerek kérdezi belőle: 'minek is kell fegyvert veretni-belőled, arany öntudat?' De ki tagadná, hogy az emberek többsége békét és kenyeret akar s a harcot társadalmi kényszernek érzi? A békéért éppen és a kenyérért? Vannak költők, akiknél a harci kiállítás öncélú, heroikus pózzá merevedik – József figyelmeztet, hogy az emberségért és az emberségre megy a játék."

Nos: mennyire mondható a két szöveg egymáshoz közelinek? Baráti beszélgetések nyomait viseli mindkettő, s ezért hasonlítanak? Vagy Fejtő olvasta az „E sorok írója költő” kezdetű szöveget, s a hatása alá került? Ha így lett volna, ez lenne az egyetlen dolog, amit erről a rejtélyes töredékről tudunk.

NAGY LAJOS (1936). Csak erős fenntartásokkal vehető tekintetbe a *Budapest nagykvéház* Gerlei Andor nevű szereplője, jóllehet az író köztudomásúlag József Attiláról mintázta e – Feja Géza értetlen és mégis találó kifejezésével – „szélkakas költő” alakját. Ne kísérjük most figyelemmel Gerlei összes pálfordulását; idézzük csak az ezeket kísérő verseket!

Először azt, amit az *Északi fény* című marxista szemlének szánt:

„Afrika fölött már bős eroplán száguld...”

És így tovább. Mindegyik szakasz végén a refrén:

'Uralkodó osztályt fennen fenyegetem,

A csizmámat olykor

Burzsujszemmel kenegetem.”

(Ez, tudjuk, a *Szabados* dal torzképe.)

Gerlei aztán átpártol az ugyancsak épp alakuló *Kelevész*hez, ezzel:

„Magyarok, magyarok,

Tirajtatok régi átok:

Fenekednek tireátok

Idegen agyarok.”

(Legjobb párhuzama talán épp *A csodaszarvas*.)

Gerlei végül a *Harmathoz* kerül: „Valami verset fog írni a lapnak.

Afrika fölött már bős eroplán száguld...”

Kezdősornak ez maradhat. Az egész első versszak maradhat, persze a refrént, hogy uralkodó osztályt fennen fenyegetem... – ezt el kell vetni. Nem baj, más lesz a refrén. Valahogy így:

Az emberiséget én is csak szeretem...”

Gerleit egyik társaságból sem dobják ki; ő maga változtatgat, spekulál – de főleg azon, hogy ki fogja kifizetni a kávéját. Mutatis mutandis – de nagyon meg kell változtatni a megváltoztatandókat! – a mi fejtegetéseinkhez is hozzáilleszthetnők a regény egy értelmezését.

BAK RÓBERT (1938, 1939). József Attila lélektani önelemző prózájában alig szerepel a mozgalom; a kizárás meg éppen nem. Orvosa, Bak Róbert már a *Szép Szó* József Attila-émlékszámban közzétette a költő betegségéről szóló első tanulmányt. Ebben szintén nem kifejezetten

kizárásról olvasunk: „A baloldali mozgalom keretében úgy érzi, hogy nem jutott olyan elismerés osztályrészeül, ami munkássága révén kijárna neki, az aktív részvételtől sértődötten visszavonul.” Egy németnyelvű tanulmányában, melyet néhány hónappal később írt, még határozottabban fogalmaz: nem is „sértődötten visszavonul”, hanem „er verlässt die politische Bewegung”, elhagyja a mozgalmat.

ARTHUR KOESTLER (1939, 1954). József Attila e barátjától két – e vonatkozásban erősen különböző – történetet ismerünk.

A korábbi az a nekrológ, amelyet más tekintetben is a József Attila-irodalom egyik legkiemelkedőbb darabjának kell tekintenünk. Ebben a kizárásról nem esik szó: a költő maga távolodik el a párttól. Koestlernél mintha annak a – szerintem hiteles, több más forrásból is adatolható – körülménynek is szerepelne valami nyoma, hogy József Attila 1937-ben (mint a francia típusú antifasiszta népfrontért harcoló *Szép Szó* szerkesztője) ismét kapcsolatba került az illegális kommunista párttal. Eredetijét nem, csupán magyar fordítását idézem: „József Attila – nemzedékének legjobbjaihoz hasonlóan – kommunista volt. De elfordult a mozgalomtól, amelynek torzulása épp a legjobbak közül sokaknak az életébe vagy a józan eszébe került. Amint a legjobbak közül sokan, ő sem volt rá képes soha, hogy csalódottságán úrrá legyen. Soha nem tudott megszabadulni a gyűlöletnek és a szeretetnek attól a keverékétől, amely a párthoz fűződő érzelmeit jellemezte, ahogy senki sem volt képes erre közülünk, ha ebbe az érzésbe belekóstolt. Mert a párt volt az a kártya, amelyre mindenünket föltettük, és amelyen mindenünket elvesztettük. Röviddel azelőtt, hogy kitört rajta az elmebaj, ismét közeledett a párthoz, illúziótlanul, viszolyogva, szeretettel, rezignáltan – taszítás és nem vonzás nyomán, annak a fölismerésnek végzetes kényszere által, hogy az ellentábor torz vonásai még szörnyűbbek.”

Koestler 1954-es önéletírásában viszont már a kizárás verziója mellett foglal állást: „Attila a húszas évek végén csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, ahonnan 1930-1931 körül trockista elhajlásai miatt kizárták. Mégis jó proletár maradt és mint egy igazi forradalmár, Attila jakobinus szenvedéllyel gyűlölte Sztálin 'bonapartizmusát'”. Koestler e későbbi változata talán részben az itthoni hivatalos álláspont hatására is alakult. Nemcsak a kizárás, hanem annak rendkívül korai időpontja is az MKP-MDP-korszak szentesített József Attila-életrajzára emlékeztethet, sőt Koestler még korábbi, még fantasztikusabb dátumot javasol. A párthoz való korai csatlakozás, a Bartha Miklós Társaság szerepének elhanyagolása is József Attila korabeli, hazai életrajzaira emlékeztet.

BÁNYAI LÁSZLÓ (1943). A költő sógora is a kommunista párttól való eltávolodásról szól; egyúttal alátámasztja a jobboldali epizódról fentebb mondottakat: „De Attila és Judit között sem állottak különül a dolgok. Közöttük, köröttük is recsegett-ropogott, szakadozott minden. Attila egyre távolodott a kommunistáktól és Judittól egyaránt. Egyelőre talajtalanul, légüres térben látszott mozogni.

József Attila sírja 1985-ben (MTI-felvétel.)

Ebben az állapotában figyelmét könnyűszerrel ragadta magához egy-egy eset, ami többé-kevésbé rövidebb időre a 'hátha ez az' ábrándjával kótyagosította meg örökké kutató, kereső lelkét. Ekkoriban ismerkedett meg dr. Rátz Kálmánnal [...]. Ez a személyi varázs annyira lényegbevágó volt, hogy annak hatása alatt Attila egy időben még a Rátz Kálmán által képviselt politikai törekvésekkel is kacérkodott."

ÖSSZEFOGLALÁS

1. A Vértes-féle konjunktúralovagok hazugságaival, amelyeket eddig sem vett komolyan senki, a jövőben egyáltalán nem kell foglalkozni.

2. Nem tudjuk alátámasztani a pártból való „lehagyás” föltevését.

3. Ám a kizárás tényét hangoztatókkal sem könnyű maradéktalanul egyetérteni. A szó szoros értelmében vett kizárást egy árnyalattal kevésbé tartom valószínűnek, mint a kilépés feltevését. Erre két okom van.

Az egyik: hogy az „E sorok írója költő” kezdetű töredék nem utal kizárási határozatra, a bolsevistákról nagy kímélettel és megértéssel szól, és semmi személyes sértettségre utaló nyom nem található benne.

A másik: hogy József Attila nagyon szeretett, és tudott is vitatkozni. A párton belül is minduntalan vitákba bonyolódott; ezeknek talán legismertebb terméke a Jeszenszky (Molnár) Erikkel való tanulmányváltás. A párt részéről őt ért támadásokra is igen élesen szokott reagálni. Ilyen a *Bánat* című költeménye „az elvaduló csahos” ellen. Ilyen a moszkvai *Sarló és Kalapács* támadására készített kíméletlen válasza, mely két változatban is fennmaradt. Ilyen volt, emlékezősekből tudjuk, a ma lappangó *Miért nem én?* című műve is, melyet pedig minden bizonnyal már párttagságának megszűnte után írt. Különös, hogy az

elképzelhető legnagyobb sérelem, a kizáratás nem hagyott kétségtelen nyomot sem ma ismert írásaiban, sem levelezésében.

A legvalószínűbbnek ezek után azt tartom, hogy a kizárási határozat már a költő kilépése után született, és az sem bizonyos, hogy a költő egyáltalán tudomást szerzett róla.

4. József Attila és a kommunista párt viszonyát az eddigi szakirodalomban nagyrészt lelki történetként kezelik, mint egy szerelmi históriát. A párt részéről különféle sérelmek érik a költőt, végül még – egyesek szerint – ki is zárják: nem csoda, ha aztán József Attila hite megrendül. Az 1933-ban és 1934-ben írott tanulmányok fényében a dolgot egészen máshogy látjuk. A költő képes volt arra, hogy felülemelkedjék az őt személyében ért sérelmeken. A párttal való legfőbb ellentétei nem személyes eredetűek voltak, hanem lényeges és mélyreható elvi ellentétek, amelyeket tárgyilagosan, nagy meggyőző erővel fogalmazott meg.

UTÓIRAT 1989-BEN

Tanulmányom első változata 1987-ben, a hetvenéves Vársárhelyi Miklós tiszteletére három példányban kiadott kéziratos Emlékkönyvben jelent meg, majd, kétrészesre bővítve, „kézirat gyanánt” napvilágot látott a szegedi egyetem diákságának *Gondolat-jel* c. féléves kiadványában (1988/1, 2). A cikkben közzétett, „E sorok írója költő” kezdetű töredéknek viszonylag nagy sajtóvisszhangja támadt. (1988 nyarán még nekem is majdnem sikerült megjelentetnem egy irodalmi és politikai hetilapban cikkem megkurított változatát.) A hírlapi vitában felvetődött számos fontos kérdés közül most hármat ragadok ki.

Mindenekelőtt nyugtázom, hogy Fejtő Ferenc újabb emlékezése (1988) immár inkább a kilépés, mint a kizárás

feltevéseivel harmonizál.

Egy másik ponton azonban már nehezebb egyetérteni Fejtővel. Azt mondja, hogy az általam publikált kézirat „véggépp tisztázza a költőnek a két munkaspárthoz való viszonyának annyi idő óta vitatott kérdését”. Egy fiókban és piszkozatban maradt kézirat természetesen nem alkalmas arra, hogy ilyesmit tisztázzon, és főleg nem „véggépp”. A költőnek a kommunista párthoz való viszonyát tökéletesen tisztázzák nyomtatásban közölt, általa vállalt tanulmányai, melyek egyébként messze túl is mennek a töredék kommunizmus-kritikáján. Ami a szociáldemokráciához való csatlakozását illeti, ez, tudjuk, ideiglenesnek bizonyult. A két évvel később kezdett *Hegel*, *Marx*, *Freud* lapjain már a „tudományos szocializmus” mindkét változatát egyaránt elutasítja. Garai László tiltakozásának (1988) e pontját el kell fogadnunk.

Fejtő Ferenc cikkének ez a címe: *József Attila és a szociáldemokrácia*. Sem a szociáldemokraták, sem az irodalomtörténészek számára nem különösebben ígéretes kérdés, hogy a költő mennyi ideig maradt szociáldemokrata. A szociáldemokrácia büszkén hirdeti, hogy világi moz-

galom, melytől idegen a szentek tisztelete. Egy eszményi szocdem számára tökéletesen közömbös, hogy Babitsnak, Kosztolányinak vagy József Attilának mi volt a politikai pártállása.

Tanulmányom jelző nélküli címével én azt a pártot óhajtottam megnevezni, amelyet korábban nagybetűvel szoktunk volt írni, és amely, bizvást állíthatjuk, mindvégig kivételes helyet foglalt el a költő életében. József Attila számára nagyon fontos volt e párthoz való viszonya, és e párt számára is nagyon fontos – mindmáig az! – a József Attilához való viszony. E viszony története a párt története.

Épp ide vág Farkas László cikke (1988), noha csak távolról látszik kapcsolódni tárgyunkhoz. Megállapítja, hogy József Attila hamvai vagy 1958–59-ben vagy 1963-ban kerültek át mai nyughelyükre, a Munkásmozgalmi Pantheon előkertjébe. Farkas arra is felhívja figyelmünket, hogy a kihantolás és újra-elföldelés a nyilvánosság kizárásával, úgyszólván titokban történt, de felső határozatra és mintegy párhuzamosan a Marosán-Vértes-féle tantétel kidolgozásával: hogy tudniillik a költő párttagsága sohasem szakadt meg.

egyre maga

SZÉP SZÓ, JÓZSEF ATTILA-EMLEKSZÁM, 1938

Mamu és hamu

SZILÁGYI ÁKOS

Amióta „a” művészet van, azóta bajban van. Amióta megszabadult a vallástól, a mitológiától, azóta tehernek érzi szabadságát. Mióta önálló lett, azóta függés, heteronómia után sóvárog és minden lehetséges módon szabadulni igyekszik szabadságától. Hol újra vallássá, mágiává, hol tudománnyá, politikává, mindennapi életté, termeléssé szeretne válni, hol pedig műalkotássá tenné az egész világot, csak hogy különállását megszüntesse, szabadságának nyomasztó terhétől megszabaduljon. Hol haszontalan kacatnak, anakronizmusnak, betegségnek tudja magát, hol az emberiség megváltójának szerepében tetszeleg. Hol ebbe, hol abba próbál beleolvadni, hol mindent magába olvasztana. A szabaddá vált művészet egyetemes nyavalyájára minden művészeti ág, műfaj, szellemiség a másikban vélte felfedezni a gyógyfirt: az irodalom a zenében, a zene a szóban, a képzőművészet a színházban, a líra az epikában, az epika a lírában és így tovább.

A művészet szabadságának paradoxonát a romantika után az avantgard művészet fejezte ki mindeztidáig legkövetkezetesebben, mindenesetre a legtűrelmetlenebb és legszélsőségesebb formában. Az avantgard tűrelmetlensége – a modern művészet türelmesztése; annak lármás kinyilatkoztatása, hogy ELEGÉ VAN a fennálló világrendből, hogy minden, ami valóságos – idegen tőle és reményt kizárólag a valóságnélkülben, a még-nem-létezőben lát. Ám ebben a tűrelmetlenségben nemcsak a történelem siettetése lüktet („nincs időnk, nem érünk rá”), hanem a nagy felfedezők tűrelmetlensége is, akik KEZÜKBEN

TUDJÁK A MEGOLDÁST. Az avantgardista tudja, mi a teendő, ezért dühöng, ezért követelőzik, ezért nem tűr – azaz ezért tűrelmetlen – több halogatást, mellébeszélést, totyogást, passzivitást, tétovázást, megfutamodást: mindenkinek ugrani kell! Most vagy soha! Ha ezt a pillanatot elszalasztjuk – végünk! Vagy másként: nem kell félni az ugrástól, ez az utolsó ugrás, márcsak ezt kell megtennünk, hogy megérkezzünk oda, ahol minden másképpen van/lesz, ahol a valóságnélküli végre megvalósul, evilági testet ölt, ahol a művészi világ mint a jó és szép létezés utópiája valóságos világgá válik. Ott, ahol minden másképpen lesz – a JÖVŐ. Ez a JÖVŐ nem a jelen folytatása, nem elkerülhetetlen, nem pusztá időbeli „rákövetkezés”, hanem egy másik világ (másvilág), amelybe csak ugrani lehet és amely csak ebben az ugrásban realizálódik. Nyújtsa hát mindenki kezét és ugorjunk! Ezt követeli, parancsolja, készíti elő az avantgard. Nem tűr ellentmondást, mert más út, ami kivezetne ebből a pokolból, legjobb tudása szerint nem létezik. Az avantgard mindig kisebbség. Éppen azért válik ki és állítja szembe magát a többséggel, mert tudja, amit a többség nem tud és mert – hite szerint – neki kell kivezetnie a többséget a rabszolgaság földjéről. Aufklérizmus és romantika egyesülnek itt, hogy megújítsák a bibliai üdvtörténetet.

A kisebbség kivonul. A kisebbséget kirekesztik. A kisebbséget mellőzik, nem értik meg. A kisebbség – akik korán jöttek. A kisebbséget üldözik, kinevetik, margóra szorítják. A kisebbség ezért haragos, megvesztegethetetlen, kompromisszumot nem ismerő. Ó, a kisebbség vesze-

ÖV ALATT

Porig sujtásban

BOJTÁR ENDRE

„Magyar vagyok”, jelentette ki annak idején nagy költőnk, s rögtön meg is indokolta, hogy miért: „Mert szeretem, hõn szeretem, imádom / Gyalázatában is nemzetemet!” Ennyi elég? Ó persze írhatta, hogy „magyar vagyok”: félig tót volt (vagy tán egészen az?) Természetesen ma félig szlovák lenne. (Igaz, hogy – talán cserébe – egészen tot.) Magam félig zsidónak születtem. Várjunk. Zsidónak, vagy ne nevezzük nevén a gyermeket (engem), s mondjunk izraelitát? Nem. Nem. A zsidó már olyan jól szájra jön. Szóval: annak alapján, hogy félig zsidónak születtem, leírhatnám-e,

hogy „magyar vagyok”? Annak alapján aligha. Az pedig, hogy én valaha is szittyá vagy hun lehetnék, szóba sem jöhet. Álljon meg a menet. Gondolkozzunk. Vegyük elő a józan paraszti észt. A józan munkás-paraszti észt. A világ első józan munkás-paraszti észt. (Nyelvrokonaink! Hunok, szittyák, észtek! Ha én észt lehetnék! Csak félig észt! A világ első józan munkás-paraszti félig észt!) Ha így fél-zsidón nem lehetek itt hun, akkor ez azt jelenti, hogy egy fél-zsidó nem ér fel egy fél-szlovákkal? Hogyan? A nép államában? A magyar nép államában? Nincs egyenlőség szlovákok és zsidók között? Úgy látszik, ez az élet, s hogy biztosra menjek (tótziherre), megtanultam szlovácul (korábban: tót). Ahány nyelv, annyi ember. Sajna, nem lettem egészen perfekt, de azért elég jól tudok. Szerény becslés szerint is lehet számítani úgy 3/4 (a

delmes! Jelszava: „mindent vagy semmit!” és „fiat iustitia, pereat mundus!” Sőt: „minél rosszabb, annál jobb!” Nem minden kisebbségé, persze, csak azé, amely tudja, mi a tendó és látja, hogy a világ mégsem azt teszi, amit ő tud. Mert a többség nem tud semmit, nem akar, nem mer tudni, elmerül a nemtudás édességében. A többség tunya, a többség gyáva, a többséget félrevezetik. A többséget fel kell ébreszteni álmából, fel kell rázni. Vissza kell adni helyes tudatát, melyet a gonosz világrend elragadott tőle. Az avantgard hadban áll a többséggel: megveti, leleplezi, kigúnyolja. Sőt, ha kell meg is „pofozza”. A JÖVŐ prófétáinak olyan tudás jutott osztályrészül, amelyet – úgy érzik – rá szabad kényszeríteni a többségre, ahogy az orvos kényszerítene rá valamelyik betegét a gyógyszereszedésre vagy a műtetre. Amíg ez az avantgard kisebbségi beállítottság tisztán a szellem terepén marad és új művészet, új ethosz, új kultúra sarjad belőle, addig az alapját alkotó belső ellentmondás – a jó akarása és az erőszakos embermegváltás – nem válik végzetessé. S minthogy most az avantgardot szellemi alakzatként, kulturális alkotóerőként vesszük szemügyre, semmi okunk, hogy ezt a belső ellentmondást tovább kövessük, egészen a politikai gyakorlatig, az állami embermegvetés terrorisztikus gyakorlatáig és erkölcsi következményéig. Végére is ezt a gyakorlatot nem az avantgard teremtette, sőt éppen ez a gyakorlat semmisítette meg – elsőül épp – az avantgard kultúrát. Meglehet, hogy a XX. század végéről visszatekintve félelmetes az avantgard kisebbségi, romantikus-aufklérista szelleme, túlságosan is jól látjuk e szellem démonikus oldalát, ám ha mindazt, amit a művészet, a költészet, sőt a vallás valaha utópiaként, legyenként megfogalmazott, követelt és remélt, megvalósították volna, lefordították volna a gyakorlat nyelvére, akkor az erkölcsi következmények semmivel nem lettek volna kevésbé riasztóak. Bizonyára nem véletlen, hogy a „fordításra” éppen a XX. században és Kelet-Európában kerül sor és hogy ezt szellemileg szinte mindenütt az avantgard készíti elő, de az avantgard igazsága mindig is lírai igazság. Igazság a valóságnélküli létet is megilleti, sőt gyakran több igazság illeti meg, mint a valóságos létet magát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy igazsága megvalósítható és megvalósítandó és főképpen nem jelenti, hogy ma „szörny-államok” ezt az igaz-

ságot valósították meg.

Az avantgard művészeknek igaza van: a többség valóban beleragadt „ebbe a világba”; igaza van: „ez a világ” valóban pokoli, valóban a katasztrófa világa. Igaza van, ha azt mondja, hogy neki viszont elege van ebből a véglétből, kísértet-létezésből, a vilátörténelem légyapírjának gyötrelmes és mámorító ragacsából. S valóban, hacsak egy pillanatra is, ha csak szellemileg is, valóban bekövetkezik az elszakadás: az avantgard művészet szárnyra kel, leválik a légyapírról és egy jobb létbe távozik. Az első avantgard formációk csaknem mindig kozmikus perspektívában érznek és érzékelik a világot: szárnyalnak, lebegnek, elszakítják a normák és megszokások ezernyi kötelékét. Őselemük a levegő és a tűz, a kötetlen szabadság és a pusztító, újjászülő lobogás (ellentétben a konzervatív szellemi irányzatok „archéjával”, ami a víz és a föld, a megtartó-megőrző bizonyosság és életadó nedvesség). Az avantgard művész azonban nem magát akarja megváltani, hanem az egész emberiséget (attrakciója itt válik nyaktörővé!). Meg akarja mutatni és meg akarja tanítani, hogyan lehet és hogyan kell elszakadni a légyapírtól, mi módon támadhatunk fel halottainkból. Éppen úgy, ahogy az első aviátorok, az első repülők akarták megmutatni, megtanítani az embernek a repülést (nem véletlen, hogy a futuristák nemcsak lenyűgözve nézték az embernek ezt a szárnyrakilését, de maguk is megpróbálkoztak a repüléssel, mint Vaszilij Kamenskij a kubo-futurista költő-pilóta, vagy legalább repülőszervezetek tervezésével, mint Tatlin). Hogyan keljünk hát szárnyra a létpapír ragacsából? Erőnek erejével: összeszedve minden akaratomkat, összpontosítva minden erőt és minden vágyódásunkat máshová. Végső soron tehát tisztán szellemi úton. A többség számára ez követhetetlen út. Nem azért, mert a többség szellemtelen vagy túl kényelmes, hanem azért, mert a többség a valóságos lét maga. Az avantgard ugrik, megelőz, elszakad, előre megy, abban a hiszemben, hogy csak követni kell és ez pusztán akaraterő és elhatározás kérdése. Egy jóginak talán valóban az lenne, de a létező embereknek nem. Ettől azonban még az avantgard igazsága nem évül el, ettől azonban még tényleg megelőzte azt, ami van, előre szaladt és megmutatta, ami lehetne és aminek lennie is kéne. Nem az embert, nem

ÖV ALATT

továbbiakban: 0,75) új embert hoztam. Ami persze mind szintisza szlovák. (Állampolgárságot azért nem adnának erre. De minek is kérnénk: ma már akkor megyünk hozzájuk, be, amikor akarunk. Akarják.) Idáig elhallgattam, hogy a másik, nem zsidó felem (0,5) micsoda (volt). Református (volt). Lehet elhallgatni? A nép államában? Hogy valaki félig református (volt)? Meddig lehet ezt elhallgatni? (En reggelig elhallgatnám.) Azért csak volt 0,5 mert közben hitehagyott lettem. Úgyhogy ez a felem egyszerűen 0. Igaz, egy alkalommal kacérokodtam a gondolat, hogy felveszem egy másik hit... valamijét. A zenbuddhizmusra gondoltam. De hozzáértők óva intettek, mondván, hogy az embernek, ha zenbuddhista akar lenni, teljesen üressé kell válnia. Egy egész nullává. 0 egész-szé. Én meg csak félig voltam az. Lemondtam a tervről. Üsse kö. Így is, úgy is kijön belőlem, amennyi kell.

Ugyanis eltitkolom, hogy hitehagyott lettem. Az a (volt) református felem úgy se érdekel senkit. Mindig csak azt a másikat kérdeik. (Az olyan jól szájra jön.) Most tehát számolgotok. Magammal. Még számolok magammal. Persze csak szerényen: az lesz az igazi, ha majd más számol velem. Még. Le. Tehát: 0,5 (volt) református plusz 0,75 szlovák – ha a többiből (helyesen!) semmit nem is számítunk föl, az összesen akkor is 1,25 magyar. Attól vagyok ilyen bőségesen magyar, hogy kicsit sokra sikeredett bennem a szlovák. Nem számít. Ha úgy adódik, hogy helyszükében leszünk, belőlem majd le lehet vágni egy darabot. Kérdés persze, hogy melyik részből. Na és ha kedvem szottyán még egy nyelvre? Egyáltalán: hány nyelvet? És milyen fokon? Hogy egészen magyar?! Vagy hogy hun?! Itt a nép államában... És egyáltalán: hányadán?... (1968)

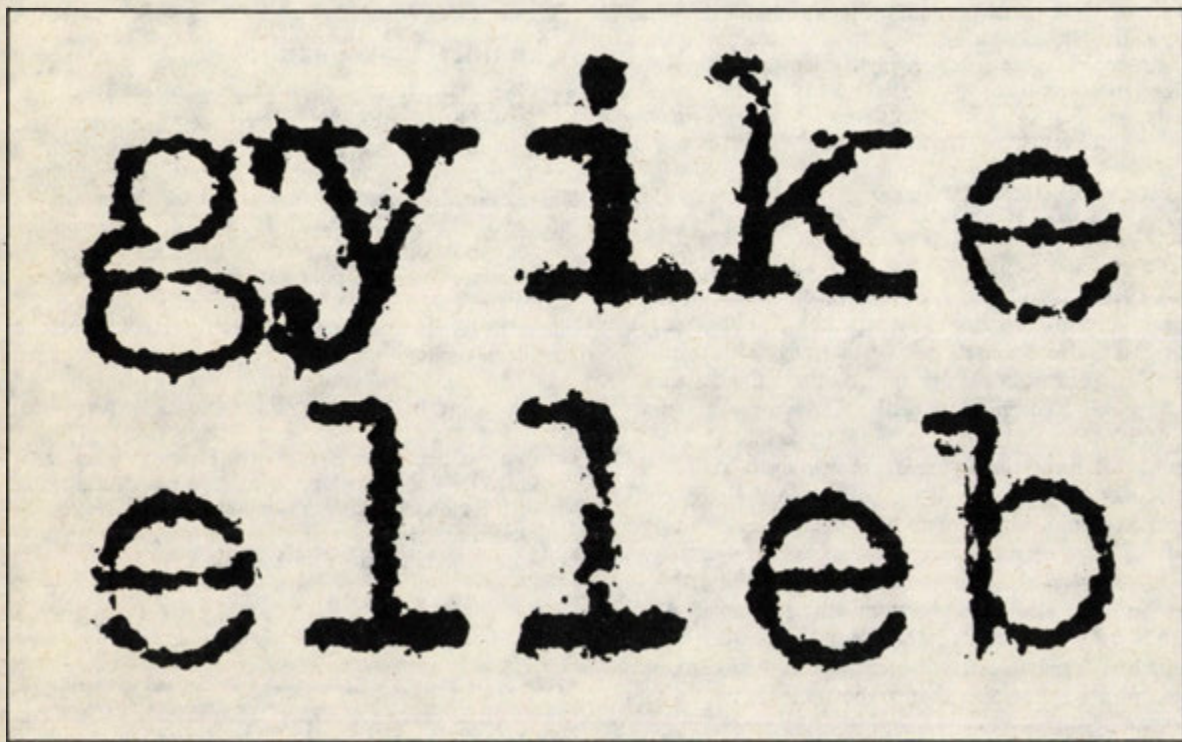
a személyiséget, nem az életet, nem a természetet gyűlölte, hanem az eldologiasulást, a hullaszagot, az elembertelenedést, a tekintélyelvűséget, a hierarchiákat, az elidegenült munkát és az ellenséges természetet. Nem „tudta” azonban – és „tudatlansága” nem esztelenség, hanem történelmi korlátozottság volt –, hogy a dologi világ, a tekintélyuralom, a hierarchiák lerombolása önmagában még nem elég a „feltámadáshoz” és nem „tudta”, hogy a régi rosszat nem lehet a jó újjal egyszerűen helyettesíteni, kicserélni, hogy a történelmi átalakulás nem ugrás, nem egyik lét helyettesítése másik léttel, mert létezés csak egyetlen adatott és annak szentsége abszolút.

Ha igaz az, hogy az avantgard szükségképpen kisebbségi művészet és kultúra volt, akkor az is igaz, hogy nem teljesülhet be rajta a „hagyományos” vagy „nagy művészet” végzete, tudniillik az, hogy többségivé válik, legalábbis nem előbb annak a létigéretnek a beteljesülésénél, amit az avantgard megtestesít. Egyfajta angyali üdvözet ez. Ha öldöklő angyal hozza is, csak szavával és szívével öl. Innen a vakmerőség, a türelmetlenség, a fanatizmus érzülete. Az avantgardista olyan, mint a lét peremébe kapaszkodó artista – lét-tornász –, aki az utolsó ugrásra, a salto mortaléra készülődik, hogy ott teremjen, ahol mindig is lenni akart: a másletben, ami neki a JÖVŐ. Ma már látjuk: ha a jövőt nem is érte el, a jelenből sikerült elrugaszkodnia. Ott maradt a levegőben, megdermedve a halálos ugrás pillanatában, anélkül, hogy bárhol is talajt érhetett volna. Ebben van szerencsétlensége, de voltaképpen szerencséje is. Egyetlen jelen sem ismert még eddig az avantgardban saját művészetére, nem találta meg magát benne, nem tudta lehúzni magához.

Ma, amikor a jobb-létre szenderült avantgard földi por-

hüvelyét újra meg újra jubileumi kiállítások kriptáiban helyezzük el és albumok, évfordulós megemlékezések, monográfiák formájában imádkozunk türelmetlen, örökre elveszett, túlvilággá homályosult ifjúkorunk szelleméhez, abban az alig leplezett reményben, hogy fohászaink úgysem találhatnak meghallgatásra és senki nem fogja számonkérni rajtunk egykori ígéreteink és fogadkozásaink valóra-váltását, nos ma, annyi év után, a második ezredforduló küszöbére érve vessünk talán egy pillantást önmagunkra is: megöregedtünk. Nemcsak saját életkorunk, hanem elagott, elmeszesedett századunk éveinek száma is a mi vállunkat nyomja. Nekünk azonban nem adatott meg a boldog elhülyülés. Mi sohasem fogjuk a hamut mamunak mondani. Az nem aggkori nyelvbotlás, hanem tudatos hazugság lenne egy olyan században, amely a mamuból is hamut csinált. Mert a mamuból, a századforduló csodálatos, paradicsomi reményéből, gyermekien naív álmából, az édes és rémületes mamuból – a mami-mamus-mumus-mamuból – a zaum – a futuristák észentüli nyelvének – mamujából, a zaum-mamuból a huszadik században hamu lett: a gázkamrák hamuja, a könyvmáglyák és embermáglyák hamuja, az atommáglyák hamuja – hamuember, hamuhatalom, hamuvilág és egyre elviselhetetlenebb ideológiai hamukázás. Az ezredfordulón a színpadi háttér tehát hamuszürke. Ezen a háttéren az avantgard igazsága valósággal felragyog. Az avantgard ma is mamut mond erre a hamura. Mert a mamu – a szabadság és a játék világa, a másként-élés és a kozmikus kitágulás – a szeretet – öröme, az ember megmaradásának egyetlen esélye meg nem valósult ugyan, de igazolódott. Ezen az sem fog változtatni, ha szép lassan kihalunk, mint a mamutok.

BESZÉLŐ, 1982

Egy hazugságszakértő tapasztalataiból*

EÖRSI ISTVÁN

Vagy fél évszázada történt.

T. J. J. magyar regényíró késő éjjel ért haza. A hálószoza sötétjében vetkőzni kezdett. Felesége felült a házastársi ágyban és megkérdezte: „Te! Hol az alsónadrágod?”

T. J. J. lepillantott magára és felkiáltott: „Jézusom! Kibaboltak!”

Ez az egyetlen hazugságfajta, amelyet imádok. Egy sakkjátékos reménytelen helyzetben megtalálja az egyetlen lehetséges folytatást, és megmenekül. Titka az, hogy nyilvánvaló hazugságot használ, mely nem cáfolatot, hanem nevetést vált ki. Az efféle hazugság csak a magánélet szférájában vonzó, mert itt egy magánembernek, és nem egy közösségnek a boldogulása a tét. Én azonban olyan országban élek, ahol a meztelen királyra harminc éven át azt mondták, hogy testszínű ruhát öltött. „Milyen jól áll neki ott hátul a vágás” – kiáltotta a király életrajzírója, egy skribler, miközben a rendőrkapitány eltávolította a környék valamennyi utcakölykét.

A továbbiakban a közéleti hazudozók néhány típusát mutatom be. Tipológiám nem tart igényt a teljességre. A modellek egytől egyig kiváló politikusok, magam iránti tapintatból nem nevezem őket néven.

A pragmatikus hazudozó

Nem köti magát a saját hazugságaihoz. Közönségétől függ, hogy mit hazudik. „Már most virul Magyarországon a pluralizmus”, mondja nyugati üzletembereknek, „Nálunk sosem lesz pluralizmus”, mondja másnap a pártmunkás veteránok egy csoportjának, „pluralizmus lesz, de csak a szocialisták számára”, mondja a pártvezetőség vitaülésén. Nem zavarja, hogy összes véleményét lenyomtatják. A szöveget dialektikusan – vagyis a helytől és időtől nem-elszakítva – kell értelmezni. Elvileg elképzelhető, hogy – ha közönsége okvetlenül ragaszkodik ehhez – igazat is mond.

A ravaszdi hazudozó

Ez a történet több mint tíz éves, de paradigmátikus értékű. Ellenzékiek tiltakozó ívet írnak alá. A Politikai Bizottság tagja felhív közülük egy népi író, paraszti származékot: „Mit keres maga a zsidó gyerekek közt.” (Egyébként ő maga is zsidó származású.) Aztán felhív egy zsidó származású filozófust: „Maga már antiszemitákkal is összefog ellenünk?” És megnevezi a népi író. Máskor azt mondja a népi írónak: „Mi nem azért nem adjuk ki Ionescot, mert antikommunista, hanem azért, mert román.” Színházi embereknek viszont elmagyarázza, hogy nem engedhetjük meg magunknak prominens antikommunisták propagandáját. „Nézzenek a térképre, elvtársak” – ezzel arra céloz, hogy Magyarország kicsi, a Szovjetunió pedig nagy. Az emberek azonban összeegyeztetik tapasztalataikat. A népi író, a zsidó származású filozófus, a színházi emberek mindegyike rosszkedvűen nevetgélnek. Egy magyar közmondás szerint a hazug embert hamarabb utoléri, mint a szánta kutyát.

A humorista hazudozó

Annyira elveti a súlyt, hogy nevetni szeretnék, de nem merünk, mert nem hiszünk a fülünknek. Megkérdezik tőle, hogy valamely készülő törvényt társadalmi vitára bocsájtanak-e. „A népet nem szabad túlterhelni vitákkal” – válaszolja. Mivel a népet harminc éven át semmiről sem kérdezték meg, a „túlterhelni” szó ellenállhatatlanul komikus. Mintha éhség-sújtotta területen egy politikus azt mondaná, hogy a szegényeket nem szabad élelemmel túlterhelni. Ez a fajta hazugság strukturálisan hasonlít T. alsónadrág-viccéhez, mert a képtelenség erejével hat. Csak-hogy ez esetben a humor szándéktalanul jön létre, a humorista nem tudja, hogy milyen pompás mókamester ő.

Az egyeztető hazudozó

Rendszerint abból indul ki, hogy ő mindig megmondta. Ebben van némi igazság, mert annyi mindent mondott már. Igazságait egyeztetéssel technikával szintetizálja átfogó hazugsággá. Népfelkelés tört ki 1956-ban, vagy ellenforradalom, esetleg forradalom? „Mindig mondtam, elvtársak, hogy népfelkelés volt, mely ellenforradalomba torzult, noha mindvégig megőrizte forradalmi elemeit. Vagyis – mint ezt mindig mondtam – színtiszta forradalom söpört végig az országon, erős ellenforradalmi töltéssel, mert a népfelkelésbe – éppen népi jellege folytán – a forradalom és az ellenforradalom egyaránt bekapcsolódhatott, mint ezt mindig is mondtam, noha másrészt...” És így tovább.

A komolytalan hazudozó

A Nagy Ember negyed órányi laza csevegés után ezt mondja: „Sajnos beadványa még nem érkezett el hozzám.” A Látogató azonban már belépése pillanatában meglátta levelét, felnyitva, a Nagy Ember íróasztalán, egy papírhalom tetején. Most zavartan odanéz. A Nagy Ember követi pillantását, majd így folytatja: „Sajnos a házi posta nálunk nem úgy működik, ahogy kell.” A Látogató úgy érzi: megalázták. Az ember – politikusi, házastársi vagy bármilyen minőségében – becsülje meg annyira a másikat, hogy hihetően próbál hazudni neki. „A késedelemnek egyébként az is az oka lehet” – mondja a Nagy Ember –, „hogy ma reggel érkeztem haza három napos osztrák utamról.” A Látogató azonban látta a Nagy Embert, a tévé képernyőjén, amint előző nap egy szakszervezeti küldöttséget fogadott, abban a fotelben, amelyben most is ül. Hogy lehet ezt közölni vele? A Nagy Ember feláll. „Mihelyt megkapom a levelét, rögtön jelentkezem” – mondja. Csend. „Ha nem értünk is mindenben egyet, higgye meg, őszintén nagyra becsülöm.” A Látogató sírni szeretne.

* Fenti írásom az utolsó szóig hazugság. A jövő ugyanis beláthatatlan, én pedig jobban kedvelem a hagyományos rostélyost a börtönbeli vízbegríznél, amelyet „majomgeci”-nek becéznek a rabok.

Lugo László

Bemutatkozunk

BOJTÁR ENDRE (1940) az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Könyvei: *A kelet-európai avantgarde irodalom* (1977); *A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban* (1978); *Egy kelet-európai irodalomelméletben* (1983); *Kevés szóval litvánul* (1985); „Az ember feljő...” (1986). Szerkesztette: *A lengyel költészet antológiája* (1969); *A csíkos trolibusz. Mai litván elbeszélők* (1970); *Litván költők antológiája* (1980). 3

HERNER JÁNOS (1955) a szegedi József Attila Tudományegyetem munkatársa. Könyve: *Rontás és igézés. Politikai boszorkányper Erdélyben 1668-1688* (1988). *Bornemisza Anna megbűvöltése* (1988); Szerkesztette: *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára* (1988). 5

HORVÁTHIVÁN (1948) az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Könyve: *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben* (1982). Szerkesztette: *Francia és angol poétikák, 1392-1603* (1975); *Balassi Bálint összes versei a versek helyreállított, eredeti sorrendjében* (1976); *Ismétlődés a művészetben* (1980, társszerkesztő: Veres András). 7

LENGYEL LÁSZLÓ (1950) a Pénzügykutató Rt. munkatársa. Könyvei: *Vállalkozás, állam, társadalom* (1985); *Végkifejlet* (1989). Szerkesztette: *Fordulat és reform* (1986-1987); *A tulajdon reformja* (1989). 1

MARGÓCSY ISTVÁN (1949) az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen tanít. Szerkesztette: „*Jöj-jön el a te országod...*” Dokumentumok Petőfi politikai utóéletéből (1988). A régi Mozgó Világ rovatvezetője volt. 6

SZILÁGYI ÁKOS (1950) az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen tanít. Könyvei: *Az iskolamester zavarban van* (1976); *Teremtmények* (1981); *Nem vagyok kritikus!* (1985); *Tarkovszkij - az orosz filmművészet sztalkere* (1987, társszerző: Kovács András Bálint); *Ezerkilencszáznyolcvan-négyen innen és túl* (1988). Szerkesztette: *Befejezetlen forradalom* (1987); *Tovább... Tovább... Tovább!* (1988). 4

TÖRÖK ANDRÁS (1954) szabadfoglalkozású bölcsész, tanár, tipográfus. Munkái: *Stephen Leacock: Rosszcsirkeff Mária és társai* (válogatás, részben fordítás, 1976), *Swinburne és Wilde válogatott versei* (válogatás, 1986), *Plakátok a Katona József Színháznak* (1982-83), „*Így élt*” sorozat terve a Móra Ferenc Könyvkiadónak (1988). Könyvei: *Mark Twain világa* (1982); *Oscar Wilde világa* (1989); *Budapest: A Critical Guide* (1989), ez utóbbi németül is. 2

